

62713

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

BİR DİNİ CEMAAT LİDERİ OLARAK
MEHMED ZAHİD KOTKU'DA
SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Mehmet ELMAZ

DANIŞMAN
PROF.DR. İZZET ER

BURSA - 1997

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

MEHMED ZAHİD KOTKU'NUN HAYATI,

TASAVVUFİ HAYATI ve KİŞİLİĞİ

1. HAYATI	10
1. Yaşadığı Dönemin Değerlendirilmesi.....	13
2. TASAVVUFİ HAYATI ve KİŞİLİĞİ.....	16

II. BÖLÜM

M.ZAHİD KOTKU'NUN ESERLERİ TESİRLERİ

ve O'NUN HAKKINDA YAZILANLAR

1. ESERLERİ.....	22
2. TESİRLERİ.....	31
3. ZAHİD KOTKU'YU ANLATAN ESERLER.....	33

III. BÖLÜM

M. ZAHİD KOTKU'DA

SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR

GİRİŞ	37
A. DİN	38
1. Din.....	38
2. Dini Korumak	43
3. Din - Dünya Ayrımı.....	44
B- AİLE.....	46

1. Aile.....	46
2. Ailenin Teşekkülü : Evlilik ve Düğün	47
3. Geniş Aile mi, Çekirdek Aile mi?.....	51
4. Aile Fertlerinin Eğitimi	52
5. Yaşlılık.....	54
6. Aile İçi Huzursuzluklar	56
C. EĞİTİM.....	58
1. Eğitim ve İnsan Unsuru	58
2- İnsan Yetiştirme.....	61
2.a. Nafile Hac ve İnsan Yetiştirme	61
2.b. İmam Hatib Okulları ve Haseki Eğitim Merkezi.....	63
D- İKTİSAD.....	67
1. Din ve İktisad.....	67
2- Sanayileşme, Yerli Üretim, Tasavvuf ve Şirketleşme.....	72
2. 1. Memur Olma Zihniyeti ve Tüccarlık	78
E- SİYASET	82
1. Siyasete Bakış	82
2. Devlet.....	82
3. Hilafet.....	83
4. Bağımsızlık	85
5. Parti	86
6. MNP ve MSP	89
7. Adama İş Değil, İşe Adam Yerleştirmek	91
F- TOPLUM.....	93
1. Genel Olarak Toplum Hakındaki Fikirleri.....	93
2. Sosyal Tabakalaşma.....	97
3. Kapitalist Toplumun Teşekkülü	98
4. Meselelere Bütüncü Yaklaşım.....	99
5. Dinî Kavramların Fert ve Toplum Açısından Değerlendirilmesi.....	99

5.1.Dikkate Değer Bir Kavram: Selam	100
6. Sosyalleşme.....	101
7. Sosyal Çözölme	103
8. Terör.....	104
9. Sosyal ilişkilerin harcı: Sıla-i Rahim.....	105
10. Sosyal Yardımlaşma ve Sosyal Bütönlük	106
10.1. Sosyal İhtiyaçlar ve Yardımlaşma.....	106
10.2. İslamî Cemaatler.....	109
10.3. Cami.....	110
SONUÇ	113
EK-1	117
PROF. DR. M. ES'AD COŞAN'LA MEHMED ZAHİD KOTKU ÜZERİNE GÖRÜŞME.....	117
EK - II.....	124
NAKŞİBANDİYYE TARİKATİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	124
EK - III.....	129
AHMED ZİYAÜDDİN GÜMÜŞHANEVİ ve GÜMÜŞHANEVİ DERGAHI.....	129
BİBLİYOGRAFYA.....	133

ÖNSÖZ

Türkiye'de sosyal bilim, sosyal bilimlerde de " din sosyolojisi " alanı oldukça yenidir. Ancak son yıllarda bu konudaki çalışmaların artıyor olması gelecek için bizleri ümitlendirmektedir.

Bilindiği gibi sosyal bilimler, en çok kabul gören görüşe göre, özellikle sanayileşme ile birlikte gelen bazı sosyal problemlere çareler aramak üzere batıda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu sebeptir ki bir çok fikirler ortaya atılmış, toplumların oluşumu, toplumları yönlendiren etkenlerin ne olduğu tartışma konusu olmuştur. İşte bu tartışma konularından birisi de "din" dir.

Batıdaki tartışmalar tanzimatla birlikte bizi de etkilemiştir. Modernleşme istekleriyle batılılara benzeme gayretleri, dini neredeyse sosyal hayattan sökülüp atmaya yönelik olmuştur. Avrupalılar, dini dünya hayatından ayırdıkları için geliştirdikleri düşüncesiyle bizde de, dini dünya hayatından ayırarak camilere hapsetme , hatta tamamen yok etme gibi uygulamalara da görülmüştür. Çünkü ilerlememizde (veya modernleşmemizde) en büyük engel "din" ve "din adamları" olarak algılanmıştır.

Gerçekten din ilerlemeye engel miydi? Din adamlarının ilerlememizde etkisi ne şekilde olmuştur? Toplum hayatımızda dinin yeri ne olmalıdır? Din bazılarının iddia ettiği gibi bir afyon mudur?

Bu çalışmada doğrudan bu sorulara cevap verilmeye çalışılmayacaktır. Bu soruların cevapları daha geniş çalışmayı gerektirmektedir. Ancak çalışmanın tamamı göz önünde tutulunca bu sorulara da dolaylı olarak cevap arandığı görülecektir. Burada yaptığımız bir durumun fotoğrafını çekmektir. Bu fotoğrafın detaylı yorumu okuyucuya aittir.

Biz burada iktisadi, sosyal ve siyasi sahada tesirleri olan bir "dini şahsiyetin", Mehmed Zahid Kotku'nun görüşlerini sosyal kurumlar çerçevesinde incelemeye çalıştık. Kotku'yu seçmemizin bir sebebi yakın tarihimizde yaşamış ve bir cemaatin liderliğini yapmış olmasıdır; daha önemlisi sözü edilen hüviyetiyle, dini , iktisadi ve siyasi hayata yönelik çalışmalarının bulunmasından dolayıdır. Ayrıca Türkiye'nin sosyo - ekonomik ve sosyo - politik ve kültürel hayatında ün yapmış bir takım kimselerin kendisiyle yakın ilişkilerinin mevcudiyeti de seçimimizde önemli rol oynamıştır.

İncelememizde tabii olarak esas kaynaklarımız bu çerçevede yazdığı eserler, onu anlatan kitap ve makalalarle İslam, Kadın ve Aile dergilerinde çıkan hatıralardır. Görüşleri kısmen tınak içerisinde aynen verilmiş, kısmen de özetlenmiştir. Konuların işlenmesinde Şerif Mardin'in " Bediüzzaman Said Nursi Olayı" isimli çalışmasıyla Ümit Meriç Yazan'ın " Cevdet Paşa'nın Devlet ve Toplum Görüşü" isimli çalışması metodolojik olarak bize ışık tutmuştur.

Çalışma, giriş ve üç bölüm olarak düşünülmüştür. Giriş kısmında problem ortaya konmuş, 1. bölümde Kotku'nun hayatı, Tasavvufi hayatı ve yaşadığı dönemin değerlendirilmesi yer almıştır.

2. bölüm, Kotku'nun tesirleri, eserleri ve hakkında yazılanları ihtiva etmektedir. 3. bölüm ise çalışmamızın esas konusu olan Kotku'daki sosyolojik yaklaşımlardır. Burada görüşleri sosyal kurumlar açısından değerlendirmeye alınmış, bir dinî şahsiyet olması sebebiyle öncelik dinî yaklaşımlara verilmiştir. Aile, Eğitim, İktisat ve Siyaset'le ilgili yaklaşımlarından sonra genel olarak toplumla ilgili yaklaşımları da verilmiştir. Sonuç bölümüyle konu nihayete erdirilmiştir.

Ayrıca Zahid Kotku'nun damadı ve şu anda cemaatin lideri olan M. Es'ad Coşan'la yaptığımız mülakaat ile Nakşi tarikatının genel özellikleri ve Gümüşhanevi Dergahı ve Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi ile ilgili bölümler ek olarak verilmiştir.

Bu çalışmamız esnasında yardımcı olan herkese teşekkürlerimi sunarken çalışmanın hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

KISALTMALAR

A. B. Hakları	: Ana Baba Hakları.
A. Ü.D.T.C.F.Y.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
A. Z. G. S. B . :	Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyum Bildirileri.
age.	: Adı Geçen Eser.
agk.	: Adı Geçen Konuşma.
agm.	: Adı Geçen Makale.
agt.	: Adı Geçen Tez.
Ank.	: Ankara.
bas.	: Baskı.
bkz.	: Bakınız.
C. Yolları	: Cennet Yolları.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi.
E.Ü.Y	: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
H. Nasihatlar	: Hadislerle Nasihatlar.
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
İs. Mec.	: İşlam Mecmuası.
İst.	: İstanbul.

M. Vaazlar.	: Mü'minlere Vaazlar.
N. Terbiyesi.	: Nefsin Terbiyesi.
Neş.	: Neşriyat.
Ö. Sohbetler.	: Özel Sohbetler.
s.	: Sayfa.
S.B.A.	: Sosyal Bilimler Ansiklopedisi.
sa.	: Sayı.
T. Ahlak	: Tasavvufi Ahlak.
T. D. A. V.	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
vd.	: Ve Devamı.
v.s.	: Vesaire.
y.y.	: Yüz Yıl.
Yay.	: Yayıncılık - Yayınevi.

GİRİŞ

18. asırda doğduğu kabul edilen sosyoloji ve psikoloji, sosyal yapının önemli bir unsuru olan "din" ile yakından ilgilenmiştir. "Din Sosyolojisi" adında bir bilim dalının ortaya çıkması da bundan sonradır. Dinî olan bir çok şey araştırma konusu yapılmaktadır. Dünyadaki gelişmeleri ve eğilimleri inceleyen bazı bilim adamlarına göre, son yıllarda tüm dünyada dine yönelik hızla artmaktadır.¹ Belki de metafizik olanı parçalayan "modernliğin" kendi içerisinde bu parçalanmaya, yani insanın akli ve kalbi arasında ortaya çıkan bölünmüşlüğü giderme çabaları bunu doğurmuştur.²

Bilindiği üzere din, insanlık tarihi boyunca, ya mevcut sosyal yapıyı pekiştirmiş, ya da çeşitli sosyal grupların içinde sırf dinî cemaatler oluşturmak suretiyle bir "din kardeşliği" öngörmüş ve zamanla bunu müesseseleştirmiştir.³ İşte sosyolojinin ilgisini çeken dinin kendisinden çok dine tabi olanların yaşayışları, davranışları ve dinî kurumlardır. Fakat bu demek değildir ki, dinin kendisi ilgi alanı dışındadır. Sosyoloji dine tabi olanları ve dinî kurumları incelerken, dinin genel yapısıyla bunlar arasındaki uyuma da dikkat eder. Yani bir din, gelişmeye açık bir görünüm arzedebilir, ama tabi olanları ve yaşayışları, dinî kurumları buna aykırı bir görünüme sahip olabilir veya tam tersi de olabilir. Sosyolojinin araştırdığı işte bu ilişki ve çelişkilerdir. Sosyolojiye göre din deyince, kutsal şeyler, inançlar ve bu inançlara bağlı insanlardan meydana gelen bir manevi birlik, cemaat akla gelir.⁴ Tarikatlar da bu manevi birlikler içinde daha özgün bir yere sahiptirler.

¹. Naisbitt, Jhon & Patricia Aburdune, Megatrends 2000, Çev, Erdal Güven, s.245 ve de.

². Demirhan, Ahmet, Modernlik, Ağaç Yayınları., İstanbul., 1992, s. 67

³. Şenay, Bülent, Dinî Cemaatler Sosyolojisi ve Hıristiyan Cemaatler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1991, s.11

⁴. Mardin Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yay., 3. Baskı, İst. 1993 s.240

Cemaat kelimesi arapça kökenli bir kelime olup "İnsanlardan kalabalık bir grup, bir gaye etrafına toplanmış insanlar" anlamına gelir.⁵ İngilizce'deki karşılığı community, Almanca'da gemeinschaft'tır. İslam literatüründeki " ümmet " kavramı da "cemaat" kavramının daha kapsamlı şeklidir.⁶

Sosyolojide cemaat ve cemiyet ayrı ayrı ele alınır. Bu kavramlar Ferdinand Tönnies'in (1855-1936) (Cemaat ve Cemiyet) isimli eseriyle (Gemeinschaft Und Gesellschaft ,1887) sosyolojiye girmiştir. Tönnies'e göre cemiyet topluluğun genelini kapsarken, cemaat toplumdaki bir bölüm olmaktadır. Küçük veya büyük herhangi bir grubun azaları her nerede şu veya bu menfaati değil, fakat müşterek hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde bir arada yaşarlarsa bu gruba cemaat denir. Bir cemaatin alameti, ferdin hayatının tamamen bunun içerisinde yaşanabilmesidir.⁷ Cemaat hayatında fertlerin "ben" duygusunu aşarak "biz" duygusuyla hareket eder olmaları, kuvvetli bir dayanışma şuuruna sahip olmaları, yaşanan hayat şartlarını müştereken paylaşacak şekilde bir araya gelmesi gibi şartlar gerekmektedir.⁸

Dinî cemaat, bir dine mensub ve müşterek sembolleri paylaşan insanlardan oluşur. Bir başka ifadeyle, dinî cemaat, ferdin dinî ihtiyaçlarından doğar.⁹ Dinî cemaatler, genel olarak tabîi ve sırf dinî cemaatler diye ikiye ayrılır. Tabîi dinî olarak aile, klan gibi dinle önemli ölçüde özdeşleşmiş sosyal topluluklar, cemaatler

⁵ . Yıldız, Nureddin, "Cemaat", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yay. c. I, İst. 1991, s.239

⁶ . Yıldız, agm., s.239

⁷ . MacIver R. M., Page Charles H. , Cemiyet, çev. Amiran Kurtkan, C.I., Milli Eğitim Bakanlığı .2. Basım, İst. 1994, s. 14

⁸ . Sezal, İhsan, Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, s.36; Bilgiseven, Amiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, Filiz Yay. 4. bsk,İst. 1986, s.7.

⁹ . Menshing, Gustav, Dinî Sosyoloji, çev.Mehmet Aydın, Temkin Kitabevi Yay. Konya 1994, s. 162

kastedilmektedir. Tabii dinî cemaatlerde lider, hem siyasi, hem de dinî yöneticiliği bir arada yürütür.¹⁰

Lübnanlı sosyolog Rıdvan Seyyid'e göre İslam'da teşkilatlı olarak dinî cemaatleşmenin iki şekilde oluştuğu görülmektedir.¹¹ Bunlar mezheplerden doğan cemaatleşme ve tarikatlardan doğan cemaatleşmelerdir. Seyyid, mezheplerden doğan ilk örnekleri de Hariciler ve Şia olarak gösterir.¹²

Yurdumuzun tanınmış sosyologlarından Amiran Kurtkan " Din Sosyolojisi " isimli kitabında tarikatlerin cemaatleşme seyrinin 16. y.y. sonrası Osmanlı sosyal bünyesinde müşahede edilebilecek bir olgu olduğunu belirtmektedir. Kurtkan, 16.y.y.' dan önceki tarikatleşmelerin kapalı cemaat olmadığını, o zamanlar bu teşkilatın herkese açık özelliği bulunduğunu da ifade eder.¹³

Dinî cemaatlerin önemli bir kısmını oluşturan tarikatleri idare eden kişiye şeyh veya müşid denir. Bir şeyhte bulunması gereken bir takım özellikler vardır. Bu özellikler genel olarak şunlardır:

- 1- İlim, irfan ve manevi zevk sahibi olmak,
- 2- Şer'i ilimleri, yani islam'ı çok iyi bilmek,
- 3- Belli bir tarikatın usulüne göre seyr-ü sülukünü tamamlamış ve irşadla vazifeli kılınmış olmak (hem veli hem müşid),
- 4- Kötü ahlaklardan arınmış, iyi ahlaklarla donanmış, şefkat ve himmeti yüce olmak,

¹⁰ . Şenay, agt., s.14

¹¹ . Rıdvan ,Seyyid, İslam'da Cemaatler Kavramı, çev. Mehmet Can, Endülüs Yay.İst. 1991, s.51

¹² . Rıdvan, age., s.290

¹³ . Bilgiseven, Amiran Kurtkan, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İst. 1985, s. 257

5- Dinî vazifeleri yerine getirmekte titiz ve ciddi olmak,

6- Mürid yetiştirmeye , yani insanları terbiye etmeye kabiliyetli olmak.¹⁴

Şeyh, cemaatin başı ve onu yönlendiren kişi olması hasebiyle de lider konumundadır. Genel olarak liderlik, paylaşılan hedeflerin ve amaçların gerçekleştirilmesine doğru az ya da çok organize kollektif ve gönüllü gayreti harekete geçiren statü konumunu ve aktif rol performansını ifade eder. Liderlik, aynı zamanda, hem kollektif çaba için gerekli önemden yoksun etki türlerine, hem de hakimiyete ve resmi otoriteye de döndürür.

Liderlik daima etkin bir faaliyettir. Sosyal bir ilişkiyi içerir. Liderlik davranışının sırrı sadece liderin izinde giden insanlarda gözlenebilir. Lider takipçilerinin önerilerini beklemeden grup için faaliyetleri başlatır.¹⁵ Hakemlik, aracılık, örneklik , ideolojuluk , zümre içinde manevi baba rolü almak da liderin görevlerindedir.

Liderlik konusuna İslami bir bakış açısı getirmeye çalışan Lüey Safi'nin tanımına göre liderlik" bir grup insanı belirlenmiş bir takım hedeflere yönlendirme ve bu hedeflere ulaşmak için onların daimi iş birliğini sağlama kapasitesi"dir.¹⁶

Safi, liderliğin en temel şahsi özelliklerini sıralarken Kur'an'ın nitelendirmelerini temel alır. Ona göre tahammül (sabır), bilgi (ilm) , belagat (fesahat),teşebbüs (ikdam),hoşgörü (lin) ve inanç (yakin) sözü edilen başlıca özellikler arasındadır.

¹⁴ . Türer, Osman, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, Seha Neşriyat, İst. 1995, s.110

¹⁵ . Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, "Liderlik", c.II. s.445,446

¹⁶ . Safi, Lüey, " Liderlik ve İtaat, İslami Bir Bakış Açısı", Sosyal Bilimler Dergisi, Güz 1995, C.III. sa.3 çev. F. Mehveş Kayani, İnkılap Yay. İst, s.29

Genel anlamda liderlikle dinî liderlik bazı noktalarda benzerlik gösterse de farklılıklar mevcuttur. Dinî liderin de insanlar üzerinde büyük etkileri ve nüfuzu olduğu bir gerçektir. Ancak bu etki ve nüfuzun sosyolojik açıdan açıklanması ve anlaşılması çok zordur. Çünkü dinî karizmanın gücü çok farklıdır. Din sosyologu Joachim Wach'a göre dinî lider ve onu takib edenlerde iki karakteristik husus vardır; birincisi aralarındaki bağın az çok duygusal olması ikincisi de güdüdür.¹⁷ Buradaki "güdü" kavramının kayıtsız şartsız teslimiyet olarak anlaşılması gerekir. Duyumlar için kullanılan "güdü" anlamında anlamak yanlış olur.

Kotku bir dinî cemaat lideridir. Tasavvufî ifadesiyle şeyhtir. Bulunduğu konum itibarıyla insanları, dolayısıyla toplumu etkileme imkanına sahiptir. İçinde bulunduğu topluma çeşitli şekillerde müessir olmuştur. "Türkiye'de yeni bir yapılanma döneminde müslümanların varlıklarını, kültürlerini ve kişiliklerini koruma ve bir araya gelme yolunda büyük rüyalar gören bir aydınlar ordusunun yetiştiricisi, yol göstericisi ve yönlendiricisi olarak bilinmektedir."¹⁸

Ayrıca, Türk siyasi hayatında farklı bir dönemin, farklı bir anlayışın temelinde yine O'nun rolü olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre, farklı bir çizgi olarak değerlendirilen Milli Nizam ve Milli Selamet partilerinin kurulmasında tesiri olmuştur; eski cumhurbaşkanlarından Turgut Özal ve kardeşi Korkut Özal , 54. Hükümetin başbakanı Necmettin Erbakan gibi siyasi hayatta etkin görevler almış kişiler onun talebeleridir. Aynı görüşe göre bu siyasi oluşumlarla ilgilenmiş, teşvik etmiş ama, siyasete bulaşmaktan ve siyasilerle münasebet kurmaktan daima uzak durmuştur.¹⁹

¹⁷ . Wach, Joachim, Din Sosyolojisine Giriş, çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi Bas., Ank, 1987, s.42.

¹⁸ . Gürdoğan, Ersin , Görünmeyen Üniversite, İz Yay. 1994, İstanbul, s. 33

¹⁹ . Zarcone,Thierry, "Naksibendiler ve Türkiye Cumhuriyeti, Zulümden , Yeniden Siyasi ve Toplumsal Mevkiye Uluşma (1925 - 1991)", çev. Eriman Topbaş, Türkiye Günlüğü, Yaz 1993, sa. 23, s.99

Siyasetten başka sanyileşme atılımında da Zahid Kotku'nun etkisi görülmektedir. Bağlılarını mühendislik üzerine çalışmaya özellikle önem vermiştir.²⁰ Türkiye'de ilk yerli makina sanayii onun teşvikleriyle başlamıştır.²¹ Bu konuda yapılmış önemli yatırımlardan biri olan Gümüş Motor, tavsiyesi üzerine kurulmuştur.²²

Kotku'nun Nakşibandiyye Tarikatının Halidiye Kolu'na mensub olması da araştırmacı için dikkatleri çeken bir husustur. Çünkü bilindiği gibi diğer tarikatlar gibi bu tarikatın tarihte çok önemli sosyo - kültürel ve siyasi fonksiyonları olmuştur. Bu tarikatla ilgili çeşitli araştırmalar da yapılmıştır. Özellikle komünist Rusya'da dinî hayatın canlı kalabilmesinde ve canlanmasında diğer tarikatlara nazaran , bu tarikatın büyük tesiri olmuştur.²³

Yukarıda da kısmen belirtildiği gibi, bu araştırma, Türkiye'nin dinî, iktisadi, siyasi ve sosyal hayatında önemli bir yeri olan dinî bir liderin hayatı ve eserlerinin sosyolojik açıdan değerlendirmesine yöneliktir. Çünkü, müslüman toplumlarda tasavvuf ve tasavvuf hareketlerinin tesiri hiçbir bilim adamının, özellikle sosyoloğun dikkatinden kaçacak bir şey değildir. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın Vakıflar Dergisindeki makalesi bu konuda yazılmış ciddi ve örnek bir kaynak sayılabilir.²⁴

²⁰ . Dinçerler, Vehbi, "İleri Görüşlülüğünün Tesirini Gördük", İs.Mec, Kasım 1996, sa. 159, s. 61

²¹ . Zaim, Sebahattin, 14 Kasım 1995 'te M.Zahid Kotku.'yu Anma Toplantısındaki Konuşma, Hacegan Restaurant, Küçükçamlıca, İst.

²² . Türel, Yusuf, "Onda Aradığımız Veliyi Bulduk", İs.Mec, Kasım 1996 sa.159 , s. 63

²³ . Bkz. Beningsen Alaexandre ve Quelqueşjay - Chantlal Lemercier, Sufi ve Komiser; Algar Hamid, Nakşibendiye Tarikatının Siyasi Boyutları, çev. Kemal Kahraman, İlim ve Sanat sa. 33, 34, 35 ve 36.

²⁴ . Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ank., 1942, sa.2, s. 279

Burada şunu da belirtmek gerekir: Araştırmamızda bir şahsın savunulması veya övülüp göklere çıkarılması gibi bir düşünce söz konusu değildir. Böyle bir düşünce ile yapılan araştırmanın ilmiliği tartışma konusudur. İlim, deliller üzerine bina edilmelidir. Kişilerin kanaatleri veya sokaktaki insanların söylentileri ilim teşkil etmez. Bir sosyolog için bunları araştırmak gerekebilir. Ama sadece bunlara dayanarak hüküm vermek, a'manın fil tarifine benzer.

Türkiye'de sivil toplum tartışmalarının başlamasıyla, dinî cemaatler ve tarikatlar da tartışılmaya başlamıştır. Tarihî geçmişimizde sosyal yapımızın en önemli harcı olan tarikatların yeni arayışlarda faydalı olup olamayacağı tartışılmaktadır. Bu araştırma vesilesiyle kamuoyu önüne bir takım somut bilgiler sunabilmek, dinin ve özellikle tarikatların modern toplumdaki yerinin ne olduğuna ışık tutabilmek araştırmacı için en büyük mutluluktur.

Sosyal bilimlerde yapılacak araştırmalarda çeşitli metodlar kullanılabilir. Din sosyolojisi, tecrübi metod ve tekniklerden istifade edebilir. Bu bilim dalı her ne kadar kendine has bir metod geliştirememiş olsa da, ölçme değerlendirme usulü, küçük cemaatlerde katılan - katılmayanları gözleme, gibi metodları da kullanabilir. Günter Kehrre'e göre çok az kullanılan fakat ümit verici olan bir metod da belli bir dine bağlı bir topluluğun ortaya koyduğu "eser" lerin muhteva yönünden incelenmesi ve görünüşte laikleşmiş kitle iletişim araçlarındaki dinî bileşenin araştırılmasıdır.²⁵

Araştırmada genel olarak dolaylı gözlem metodu izlenmiş, ilk aşamada Kotku'nun kendi eserleriyle, hakkında yazılanlar ve tanıyanlarla yaptığımız özel mülakaattan elde edilen bilgiler toplanmış; bilahare değerlendirilmesi yapılmıştır.

²⁵ . Kehrre, Günter, Din Sosyolojisi, çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İst. 1992, s.15

Değerlendirmede, ilgilinin yaklaşımlarından özellikle sosyal hayatla bağlantılı olan konulara ağırlık verilmiştir.

Dipnotlarda Kotku'nun adı verilmeksizin eserleri kısaltılarak verilmiştir. Ancak eserlerinin ilk defa geçtiği yerde dipnot bilgisi tam olarak verilmiştir. Ek.2 ve Ek.3'deki dipnotlar da çalışmaya dahil edilerek verilmiş ve aynı bibliyografya içerisinde yer almıştır

I. BÖLÜM

MEHMED ZAHİD KOTKU'NUN

HAYATI, TASAVVUFİ HAYATI ve KİŞİLİĞİ

1. HAYATI

Zahid Kotku' nun babası, Kafkas muhacirlerinden ve Peygamber sülalesinden gelen bir seyyid olan İbrahim Efendidir. 16 yaşlarında Kafkasya'dan gelip Bursa'ya yerleşmiştir. Aslen Kafkasya'da Şirvan'a bağlı eski bir hanlık merkezi, dağ eteğinde, ipkçilikle meşhur, ahalisi müslüman, halen azeri türkçesi konuşulan bir yer olan Nuha'dandır.

İbrahim Efendi, Bursa'da en eski öğretim kurumlarından biri olan Hamza Bey Medresesinde ilim hayatına başlar.²⁶ Tahsilini tamamladıktan sonra muhtelif yerlerde imamlık yapar.²⁷ 1926'da 76 yaşında iken imamlık yaptığı Bursa İzvat köyünde vefat eder ve oraya defnedilir.

Kotku'nun valideleri Sabire Hatun'dur. Sabire Hanım da Kafkas göçmenidir. Zahid Kotku henüz üç yaşlarındaki iken vefat etmiştir. Kabri Bursa Pınarbaşı kabristanlığındadır.²⁸

Zahid Kotku altı kardeştir. Anne baba bir ağabeyi Ahmed Şakir (1308 - 1335) de Kudüs ve Çanakkale 'de bulunmuş bir subaydır.²⁹ Cepheye hasta olarak 28 yaşlarında vefat etmiş, Söğütlüçeşme'ye defnedilmiştir.

²⁶. Bkz. Vakkasoğlu, Vehbi, İz Birakanlar, Cihan Yay. İst. 1982, s. 85

²⁷. Gündüz, İrfan, " Mehmed Zahid Kotku Hazretlerini Rahmetle Anıyoruz " İ. Mec. Kasım 1987, sa. 51, s. 28

²⁸. Vakkasoğlu, age., s. 85

²⁹. Gündüz, agm.

Diğer bir kardeşi, aynı anneden olmadır ve bir kaç ay yaşamıştır. Üvey annesinden olma üç kız kardeşi vardır. Bunlardan Pakize Hanım'ın efendisi Bursa Ulu Camii imamlarından ve İsmail Hakkı Tekkesi şeyhlerinden şeyh Ahmet Efendi'dir.³⁰ Diğer kardeşleri hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır.

Kotku 1315 hicri (Rumi 1313, Miladi, 1897) yılında Bursa Kaleiçi Filiboz Mahallesi Türkmenzade Çıkmazı'ndaki on beş numaralı evde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Oruç Bey ibtidaisinde yapar. Daha sonra Bursa Sanayii Nefise Mektebi'ne devam eder. Kız kardeşlerinden Behice Hanım onun bu okul yıllarında bir takım işlerle de meşgul olduğunu haber verse de ne tür işler olduğu hakkında bilgisi olmadığını belirtir.³¹ Ancak ek - 1'de de işlendiği gibi kendisiyle görüştüğümüz Es'ad Coşan, Kotku'nun ipekçilik ve arıcılık gibi işler yaptığını ifade etmiştir.³²

Sanayi Mektebi'ne devam ederken 18 yaşlarında askerliğe çağrılır. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle genç yaşında askere celb olunur. Kız kardeşlerinden Pakize Hanım bunu şöyle anlatır: "Cihan Harbi patlak vermiş, ağabeyim sanayi mektebinde okuyor o zaman. Demişler sen de askere gideceksin. O zaman köydeyiz, köye geldi, askere gideceğim dedi. Okulu bitmemişti henüz, ama gitti."³³

Üç yıl cephede askerlik yapar. Ordu'nun Suriye cephesini terk etmesinden sonra, İstanbul'a döner. İstanbul'da 25. Kıta 30. şubede yazıcılık görevi ile vatani hizmetine devam eder. İstanbul'da üç yıl süren bu vazifeyle toplam 6 yıl askerlik yapmış olur.³⁴ Uzun süren bu askerlikten sonra İstanbul'a yerleşir. İstanbul onun

³⁰ . Albayrak, Sadık, Osmanlı Uleması, Medrese Yay., İst.1980, c. II, s. 45

³¹ . Kemikli, Bilal, Mehmed Zahid Kotku'nun Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, A.Ü.İ.F, 1990, Ankara, s.13

³² . Coşan, M. Es'ad, Kendisiyle yaptığımız görüşme, 21 Mayıs 1996, Küçükçamlıca, İst.; ayrıca, " Prof. Dr. M. Es'ad Coşan'la Mehmed Zahid Kotku Üzerine Konuşma" İs.Mec. Kasım 1996, sa. 159, s.58

³³ . Kemikli, agt., s, 12

³⁴ . Gündüz, agm.

hayatında gerçekten önemli bir yer işgal eder. Çünkü ilim hayatı ve yetişmesi burada olmuştur. Bir çok hocadan dersler okumuş ve icazet almıştır.³⁵

İstanbul'da kendisini ilk eğiten kişinin Gümüşhaneli Dergahı Şeyhlerinden Ömer Ziyaüddin Dağıstani (1850 - 1920) olduğunu görüyoruz.³⁶ Sonra Postnişin olan Mustafa Feyzi Efendi ile eğitime devam eder. 27 yaşına kadar süren bu eğitim esnasında Fatih, Bayezid ve Ayasofya Camii ve Medreselerindeki derslere de katılır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Kotku'nun hayatını üç bölüme ayırmak mümkündür. Buraya kadar anlattığımız ilk 27 yıllık dönemi tahsil hayatını kapsamaktadır.³⁷ 1952'ye kadar süren 28 yıllık ikinci dönem de, çeşitli yerlerdeki imamlik vazifelerini kapsar. Babasının da imamlik yaptığı İzvat Köyü'nde 16, Bursa Üftade Camii'nde 5-6 yıl kadar süren imamlığı bu dönemdedir.

Hayatındaki üçüncü dönemi ise, 1952 yılında Abdülaziz Efendi'nin³⁸ vefatı üzerine cemaatin başına geçmesiyle başlar.³⁹ Sosyolojik incelememize konu olan da esasında, bir dinî gruba liderlik yaptığı, eserlerini verdiği bu dönemdir. Daha önceleri her bir imam gibiyken, bu tarihten sonra, bir cemaati doğrudan ve dolaylı olarak cemiyeti de ilgilendiren bir merkez olmuştur.

Bu arada imamet göreviyle önce Aralık 1952'de Fatih Ümmü Gülsüm Camii'ne, 1.10.1958 tarihinde de İskenderpaşa Camii'ne tayin olunur ve vefatına

³⁵. Gündüz, agm.

³⁶. Dağıstani Hakkında bkz, Binatlı, Yusuf Ziya, Dağıstani Ömer Ziyüddin, c.VIII, s. 406; ayrıca Erel, Şerafettin , Dağıstan ve Dağıstanlılar Tarihi . İst. 1961, s. 248; Gündüz, İrfan, Gümüşhanevi Ahmed Ziyüddin, İst. 1984, s.148

³⁷. Say, Seyfi , "Mehmed Zahid Kotku'yu Anarken " , İ. Mec. Kasım 1991, sa. 99, s. 40

³⁸. Abdülaziz Bekkine ile ilgili bkz. Ersöz, Ahmed, Abdülaziz Bekkine Hazretleri, Nil Yay., İzmir, 1992, Yılmaz, Hülya, Düünden Bugüne Gümüşhanevi Mektebi, Seha Neşriyat, İst. 1997, s. 125 ve de.

³⁹. Say, Seyfi, agm.

kadar burada görev yapar. İskenderpaşa camii onun döneminde bir tekke gibi işlev yüklenmiştir. Halen de bu, devam etmektedir. Hatta, Prof Dr. M. Es'ad Coşan liderliğindeki bu cemaat, artık İskenderpaşa Cemaati olarak bilinmektedir.

Kotku, 13 Kasım 1980 tarihinde vefat etmiştir. Cenaze namazı İstanbul'da kalabalık bir iştirakçi tarafından kılınırken, Mekke, Kuveyt ve daha başka İslam ülkelerinde de gıyabi olarak kılınmıştır ki; bu O'nun etkilediği grubun genişliğini takdir için bir ölçü sayılabilir.

1. Yaşadığı Dönemin Değerlendirilmesi

Bir kişinin hayatı ve fikirleri ile ilgili değerlendirmelerde ışık tutucu olması hasebiyle yaşadığı dönem çok önemlidir. Çünkü insanın fikirlerinin yoğurulmasında, bilgilerin derlemesinde yaşanan çevrenin ve bu çevredeki olayların büyük etkisi olabilir. Nitekim Şerif Mardin, "Bediüzzaman Said Nursi Olayı" isimli eserinde benzer bir bölüm açarak 19.y.y. Osmanlı'sını gözden geçirmiştir.⁴⁰

Zahid Kotku'nun çocukluğu ve gençliği Osmanlı'nın son dönemlerinde geçmiştir. Cumhuriyetin ilk kuruluş yılları ise, yetişkinlik çağlarıdır. Gümüşhanevi Dergahı ile olan ilişkileri de bu yıllarda başlamıştır. Gümüşhanevi Dergahı⁴¹ o dönemde özellikle 18 ve 19. y.y.'da Türkiye ve Dünya üzerindeki dinî faaliyetlerde önemli rol oynamıştır. Mardin'e göre Tekke'nin bu konudaki etkisi azımsanamayacak derecededir. Nakşi tarikatı Gümüşhanevi ile Türkiye'de (o zaman Osmanlı) yeni bir müslüman aktivizminin başlatıcısı olmuştur. Gümüşhanevi ile

⁴⁰. Mardin, Şerif, Bediüzzaman Said Nursi Olayı, İletişim Yay. İst. 1993, s. 125 vd.

⁴¹. Kurucu şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'dir. (1813 - 1893) Geniş Bilgi için bkz. Gündüz İrfan, Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddin, Seha Neşriyat, İst. 1984, s. 14

başlayan örgütlenme hareketleri, 19. y.y.'da, bu tarikatı daha aktif ve siyasi denebilecek bir duruma getirmiştir.⁴²

1930-50 arasındaki dönemde, yeni Türkiye'de, laikleştirmenin baskısı çok hissedilmiştir. Rejim görünürde anti-islami bir tavır sergilememekle beraber, teşkilatlanmış islamiyeti halkın zihninden ve kalbinden sökmek için gerekli çalışmaları yapmıştır. Dinî eğitim yaslanmış, ezan türkçeleştirilmiş, Ayasofya müze haline getirilmiştir.⁴³ Bundan dolayı da cumhuriyetin ilk yılları Türk Toplumunu tanımlamaya çalışan bilim adamları en önemli karakteristik olarak laik reformları göstermişlerdir.⁴⁴

Cumhuriyet Halk Fırkası tekke ve medreseleri kapatarak dinî hayatın önemli dayanaklarını fiilen yıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak, din kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1940'lı yıllarda ülkede kimse kolay kolay dinî eğitim öğretim yapma ve yaptırabilme cesaretinde bulunamamış bu faaliyetler ancak gizli yürütülmüştür.⁴⁵

Bu durum, Türkiye'de ilk defa çok partili seçimin yapıldığı 1946'ya kadar sürmüştür. 1946'da seçimle işbaşına gelen CHP hükümeti, bir sonraki seçimleri kazanabilmek için dinî konularda taviz vermek zorunda kalmıştır. 1946'da Büyük Millet Meclisi'nde tartışılan dinî eğitim konusuna iktidar partisinin bir çok üyeleri

⁴² . Mardin, Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset, s. 14

⁴³ . Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev.Metin Kırathı, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 412

⁴⁴ . Mardin, age., s. 115

⁴⁵ . Öcal, Mustafa, İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, Ensar Neşriyat, İst. 1994, s. 40; Mardin, age., s., 123

bile yeşil ışık yakmıştır.⁴⁶ 1948'de ilk defa hacca gitmek isteyenlere döviz vermeye başlanmış, 1950'de de bazı türbeler yeniden ziyarete açılmıştır.⁴⁷

1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle sosyal, siyasi ve kültürel alanda Türkiye yeni bir değişim sürecine girmiştir. Lewis'ten sunacağımız şu satırlar bu değişim hakkında bazı fikirler vermektedir : "Seçimden hemen sonra atmosfer adeta bir muamma idi. Ankara'da Tacüddin Camii'nde bir vaiz Cuma Namazı'nda, Türkiye'yi Allah'sız Halk Partisinden kurtardığı için Allah'a şükretti. Bursa yakınında bazı köylüler büyük mülkleri bölmeye başladılar ve ne yaptıkları sorulduğunda 'şimdi demokrasi var' karşılığını verdiler... Bir zamanlar İnönü'nün portresinin bulunduğu sayısız duvarlar üzerinde parçalanmış ve lekelenmiş kağıt parçaları görünüyordu; seyyar satıcılar sokaklarda 'Demokrat Limonata' satıyorlardı ve tanınmış bir Türk tarihçisi seçimler hakkında 'Türk tarihinin en büyük devrimi kansız ve ilerlemeye başka bir engel bırakmaksızın gerçekleşti' diye yazıyordu."⁴⁸

Zahid Kotku'nun cemaatin başına geçtiği yıllar, işte bu yeni dirilişin başladığı yıllardır. O'nu değerlendirirken bu noktaya özellikle dikkat etmek gerekir. Yeni bir toplumsal model arayan ülke, şimdiye kadar resmi ideolojinin biçtiği gömleği kabul etmemiş ve kendi gömleğini kendi biçmeye başlamıştır. Tabii bu noktada bir takım yol göstericilere ihtiyacı vardı. İşte çeşitli görüşlerini anlatmaya çalıştığımız Kotku'nun yaklaşımlarının arka planında böyle bir kaygının yattığı düşünülebilir.

⁴⁶. Lewis, age., s. 413

⁴⁷. Mardin, age., s.124

⁴⁸. Lewis, age., s.317

2. TASAVVUFİ HAYATI ve KİŞİLİĞİ

Bir dinî lider olması sebebiyle Zahid Kotku'nun manevi hayatının da dikkate değer olması gerekir. Hemen her dinî liderde olduğu gibi onun da normal insanlardan farklı birçok yanı vardır. Bu farklılık hem kendilerinden, hem de müridlerinden kaynaklanmaktadır. Yani bir insan gerçekten üstün meziyetlere ve hallere sahip olabilir. Ama bazılarında da müridleri tarafından bu meziyetler verilir. Yani müridler, şeyhlerini görmek istedikleri gibi görürler ve bu şahsa büyük değer verirler. Ancak, Kotku'nun manevi hayatı incelenirken böyle bir duruma rastlamak mümkün değildir.

Gündelik hayatında oldukça basit ve mütevazi yaşayan birisi olan Zahit Kotku'nun menkıbeleri ile ilgili anlatılanlar, müridlerin görmek istediği gibi gelişen haller değildir. O, kerametlerini saklamakta büyük gayret göstermesine rağmen bazen çok ilginç haller zuhur etmektedir. Kotku, keramet gösterme arzusunda değildir. Ama bazı haller de görülmektedir. Mesela, bunların bir kısmı manevi olarak irşad edeceği kimseleri önceden seçmesidir. Veya ihtiyaç sahibi olan birisine hiç istemeden tam ihtiyacı kadar olan şeyi temin etmesi, ya da sorulmadan cevap vermesi, gittiği yerlere bereket inmesidir. Şimdi anlatacaklarımız bizi bu konuda desteklemektedir.

İlk duruma örnek Yusuf Ulcay'dır. Kendisiyle olan görüşmemizde bize bizzat bu durumu aktarmıştır.⁴⁹

Kotku'ya göre kerametler çok önemli değildir. Mürid veya mürşid olmak ta çok önemli değildir. Önemli olan şey Allah'ın sevgili kulu olmaktır. " Ne dervişlikte, ne şeyhlikte, ne imamlıkta iş yok... İş Allah'ın rızasını kazanabilmekte... İş Allah'ın

⁴⁹. Ulcay, Yusuf, Kendisiyle olan görüşmemiz, 15.11.1994, Bursa

rızasını kazanabilmekte...⁵⁰ Bu yaklaşımı nun manevi kişiliğini de anlatmaktadır. Ona göre, Allah'ın sevgilisi olan bir kul için perdeler kalkar.

Damadı ve şu anda cemaatin lideri olan M.Es'ad Coşan'ın anlattığı bazı kerametleri:

" Meşhur ihvanımızdan birisi Amerika'dan uçağa binmiş. Uçak havada fırtınaya tutulmuş, düşecek hale gelmiş. Öyle bir sarsılmış ki nerdeyse uçak düşecek. Herkes ölüm telaşına düşmüş. Bizim bu kardeşimiz de bana anlattı, başkasına da anlattı sonra; hocamıza rabıta yapmış. Yani kapatmış gözlerini, hocamızı evliya düşünmüş, rabıta eylemiş. Elhamdülillah uçak sakinleşmiş ve varacakları yere düşmeden varmışlar. Sonra buraya geldiğinde, hocamız (M. Zahid Kotku) gülerek: " Uçak seni bayağı telaşlandırdı. Epey korkuttu değil mi?" diye daha o kardeşimiz hiçbir şey anlatmadan sormuştur."⁵¹

" Yine Vehbi Vakkasoğlu kardeşimiz geçen sene bir tanesini anlatmıştı ki çok dikkat çekicidir. Vakkasoğlu, son devrin din alimleri ile ilgili bir kitap yazmaya karar vermiş. Hocamız Zahid Kotku hazretleini de yazacak. Bunun bu niyetini duyan bir arkadaşı, Alemdağ Füze Taburu'nda görev yapan bir arkadaşı, demiş ki ben de sana yardımcı olurum; izin alır daktilo edilmesinde yardımcı olurum demiş. Fakat o gün gelmiş taburda iznler kaldırılmış. Üzülerek Vakkasoğlu'na gelip kusura bakma ben sana böyle bir söz verdim ama bizim füzelerde arıza oldu, komutan bütün izinleri kaldırdı diye yardımcı olamayacağını belirtmiş.

Arıza yapan bu füzeler atom başlıklı füzelermiş. Bütün uğraşmaya rağmen bir türlü arızayı giderememişler. Artık tek çare Amerika'dan adam getirterek arızayı

⁵⁰. Kotku, Özel Sohbetler, Vefa Yay. İst. 1991, s. 358

⁵¹. Coşan, M. Es'ad , İskenderpaşa Camiindeki 13.11.1994 tarihli konuşma

gidereceklermiş. İşte bu astsubay o gece bir rüya görüyor. Rüyada ak sakallı, pembe yüzlü, nurani mübarek bir zat gelip astsubaya ' Evladım sizin füzenin arızası şurasındadır' diye söylemiş. Evet rüyada söylemiş. Astsubay ertesi gün gelmiş komutana:

- ' Komutanım ben arızayı bulursam benim iznim vardı, verir misiniz? ' demiş.

Komutan da, arızayı bulması karşılığında ona iki kat izin vereceğini söylemiş.

Astsubay gitmiş rüyada tarif edildiği gibi arızayı gidermiş ve iki kat izin almış.

Bu astsubay bir yerde Hocamızın resmini görünce 'Hah!' demiş, rüyada bana füzenin arızasını gösteren zat işte buydu." ⁵²

Zahit Kotku, kişilik olarak, "hafızası çok kuvvetli, tane tane konuşan, insanlarla ilişkisi çok başarılı, özel hayatında ev halkına karşı çok şefkatli ve sabırlı, çok mütevazı, anında bir çok fikir üretecek kadar güçlü bir düşünce melekesine sahip, çevresine karşı vefalı, cömert, ibadetlerine çok riayetkar."dır.⁵³

Atiye Aykın da Kotku' yu şöyle anlatmaktadır.: "Ahlakı ile bir numunedir. İlk zamanlar dervişler ona biraz ağır durmuşlardı. Mübarek hanımını da yanına alarak eski ihvanı tek tek dolaştı. Güleryüzü, yumuşak ahlakıyla ihvanı kendisine bağladı. Almanya, Cezayir, Tunus, Fas, Yugoslavya'ya ve bazı Ortadoğu ülkelerine ziyaretlerde bulundu. Bu yerlerde ona birçok bağlanan olmuştur."⁵⁴

"Cömertlik, ilim, hilim ve benzeri mümtaz vasıflardan birisi bir insanda bulunursa, o insan hakikaten cemiyetin, beşeriyetin kendisine muhtaç olduğu

⁵² . Coşan, agk.

⁵³ . Coşan, M. Es'ad, Tasavvufi Ahlak, C. I, Teceme-i Hal Yazısı, s. 5.

⁵⁴ . Aykın, Atiye, " Mehmed Zahid Kotku Tekkemizin En Genç Halifesiydi", Kadın ve Aile Dergisi, Kasım 1994, Sa, 116, s. 46

insanlardan birisi olur. Zahid Efendi merhum da benim şahsen görebildiğim hem ilim, hem hilim sahibi, hem de cömertliktir vardır."⁵⁵

"Cami kürsülerinden dinlemeye alıştığımız kuru ilmihal bilgilerini, öylesine cazip ve tatlı bir eda ve ikna edici bir üslub ile anlatırlardı ki, dinleyenlerin gönül ve kafalarındaki ukdeler düğüm düğüm çözülür, her kesimden dinleyiciler aynı dercede konuya hakim olurlardı. "⁵⁶

"En çok gönülleri mest eden tarafı tevazuuydu. Onun meclisine girerken gül behçesine girer gibiydiniz. Çıkmak istemezsiniz... Çok iyiydi, şiddeti sevmezdi. Latifti, kimseyi kaçırmazdı, kimsenin aleyhinde konuşmazdı. Herkes kendisiyle rahatlıkla çalışabilirdi."⁵⁷

"Tedbirli olduğu her halinden anlaşılır, bize de tedbirli olmamızı tavsiye ederdi. Hiç kimseyi tenkid etmezdi. Hiç kimse ile münakaşa etmezdi. Söylediğinin zıddına birisi bir şey söylese susardı. Aslında konuşmasına da gerek yoktu. Onun tesiri vardı."⁵⁸

"Kemmiyetten ziyade keyfiyete önem verirlerdi. Sayıca değil kalite yönünden yeterli elemanların yetişmesi onun için önemli idi."⁵⁹

"Hocaefendinin görebildiğim en bariz vasıflarından biri, onun, bu günkü çağdaş düzenin tuzaklarına düşmemek için öngörüsü teklifler ve tavsiyeleri idi. Bu

⁵⁵ . Doğan, Lütfi, " Bu İnsanlar Allah'ın Cemiyete Bir Lutfudur", İ. Mec., Kasım 1986, sa. 39, s. 47

⁵⁶ . Gündüz, agm.

⁵⁷ . Kurucu, Ali Ulvi, "Ahlak Abidesi Örnek Bir İnsandı", Cuma Dergisi, 11-17 Kasım 1994, sa. 222, s. 7

⁵⁸ . İsmail, Hekimoğlu, " Mehmed Zahid Kotku" İ. Mec., Kasım 1992, sa. 111, s. 37

⁵⁹ . Çetin, Abidin, "Kemmiyet Değil Keyfiyet", İ. Mec., Kasım 1989, sa. 75, s. 51

teklif ve tavsiyeler yerine getirildiğinde gerçekten bir müslümanın kendine mahsus olan hayat tarzına erişmesinin onun elinde olduğunu anlıyoruz."⁶⁰

"Teknolojiye karşı değildi! Vasıta gerekliyse ona binmiştir. Başka bir imkan gerekliyse, ilk parayı çıkarıp vermiştir."⁶¹

⁶⁰ . Özdenören, Rasim, "Onunla Sohbət Ortamı Yeniden İhya Edildi", İs. Mec., Kasım 1986, sa. 39, s. 49

⁶¹ . İlhan, Halit, "Bağımsızlığı Teşvik Etmiştir", İs. Mec., Kasım 1992, sa. 111, s. 43

II. BÖLÜM

M.ZAHİD KOTKU'NUN ESERLERİ,

TESİRLERİ, ve O'NUN HAKKINDA YAZILANLAR

1. ESERLERİ

Bir şahsiyet incelenirken onu bizlere anlatan en sağlam kaynak eserleridir. Çünkü eserlerinden hareketle sahibi hakkında bilgiler elde edebiliriz. Son yıllarda cemiyetin bir çok alanında etkileri müşahade edilen Zahid Kotku'nun eserleri onun düşüncesi hakkında ip uçları verebilecek durumdadır.

Zahid Kotku, dinî bir kavramın veya meselenin izahında sade halk dili kullanarak herkesin anlayacağı basitlikte izah etmektedir. Mesela şu sözleri buna bir örnektir: " Her zaman görmekteyiz ki, zenginlik insanları tuğyana ve azgınlığa sevk etmektedir. Bu gün başımıza gelen dertlerin başı da budur. Hak Sübhanehu ve Teala İkra Suresi'nde bunu açık bir şekilde beyan etmektedir. Bu husus bütün insanlara şamildir. Sen Avrupa'nın fabrika ve terakkilerine bakıp aldanma. Gittikleri ve gidecekleri yere bak... Onun için ömrünü ve vakitlerinin kıymetini bil de, kainatın, varlıkların sahibi ve her şeye kadir Allah Azze ve Celle'nin emirlerine sımsıkı yapış; ibadet ve taatını, hayır ve hesenatını da ifa ederek Hakk'ın sevdiği ve razı olduğu kullarından olmağa çalış."⁶²

Eserlerinin, bir ihtiyaca binaen ve bir kitap yazmak kasdıyla değil de zaman zaman sorulan sorulara verilen cevaplar gibi yazılmış olması, sadeliği sağlayan önemli bir husustur. Kitapları, adeta kürsüde sohbet ediyormuş gibidir.

- Teşbihlerinde günün konuşulan kelimelerini kullanmıştır. " Bak Vakıa Suresinde Cenab- ı Hak bize soruyor: 'Halk eden siz misiniz yoksa biz miyiz?'⁶³ İnsanın aklına hemen, benim diyeceği gelmektedir. Çünkü tarlayı biz sürüyor, ekini biz ekiyoruz. Bu gün gözlerimizin önünde bir elektrik icadı var. Bize ışık veren

⁶² . Kotku, Cennet Yolları, Seha Neş., İst., 1992, s. 41

⁶³ . el - Vakıa, 59

lambalarımız, sizleri ben aydınlatıyorum. Buzdolabı da der ki, yemeklerinizi ben saklıyorum. Lakin elektrik merkezlerinden cereyan gelmediği zaman lamba, dolap ve başka makinaların hep birden hitam etmekte olduğu hepimizce malumdur. Binaenaleyh iş lambada, vesair makinalarda değil asıl iş, hüner, kuvvet, elektrik merkezlerindedir. Şimdi haddizatında eken - biçen gibi görünüyoruz. Halbuki bizlere o kuvvet, idrak ve çalışma kabiliyetini veren Allah Teala Hazretleridir."⁶⁴

Kotku'nun eserlerinde temel kaynak Kur'an- ı Kerim ve Hadis kitaplarıdır. Bunlardan başka tasavvuf kitapları da kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kitapların bazılarında aynen alıntılar yapılmış bazen de bir konu ile ilgili görüşleri nakledilmiştir. İncelemelerimizde karşımıza çıkan kaynaklar şunlardır:

- Adab Risalesi - Aziz Mahmud Hüdayi
- Aliyyül Kari Şerhü'l Hadis
- Camiü'l Usul
- Delail'ül Hayrat
- el - Fıkhu'l Ekber
- el - Fütühatü'l Ahmediyye
- el Milel ve'n- Nihal
- el- Münkizü Mine'd-Dalal
- et - Tergip ve't- Terhib
- Fethü'l Bari
- Feyzü'l Kadir
- Fütühatı Mekkiyye
- Hak Dini Kur'an Dili
- Hakayık anı't- Tasavvuf
- Haşiye-i İbni Abidin

⁶⁴ . Kotku, Ana Baba Hakları, Seha Neş., İst., 1992, s. 16.

- Haşiyetü Tahavi ala Meraki'l Felah
- İhyai'l Ulumiddin
- Kitabü'l Erbain Fi Usuli'd-Din
- Kur'an -ı Kerim
- Lavamial Kevakib
- Manzume-i Edeb
- Marifetname - Erzurumlu İbrahim Hakkı
- Mektubât - İmam-ı Rabbani
- Mecmaü'z - Zevaid
- Medariccü's- salikin
- Mektubât - İmam-ı Rabbani
- Mevahibü'l Ledüniyye
- Münebbihat - İbn Hacer el Askalani
- Müsnedi Ahmed İbni Hanbel
- Müzekkerat Fi Fıkh'ıs-Siret
- Ramuz El - Ehadis
- Risale - i Behaiye
- Riyazü's - Salihin
- Sahih - i Buhari
- Sahih -i Müslim
- Sevadü'l Azam
- Sünen-i Ebu davud
- Şerhi Buhari İbni Hacer
- Şerhi Emali
- Şezerat - Seyyid Muhammed Rıza
- Şifai'l Mü'minin
- Tabakatü'l Kübra
- Tezkiretül Evliya - Feridüdin Attar

Kotku'nun yayımlanmış 15 adet eseri vardır. Bunların bazı bir ciltten fazladır. Aşağıda tanıtımı yapılan eserler bazı tarihleri dikkate alınarak sıralanmıştır. Buraya koymadığımız matbu bazı cep kitapları da vardır. Tasavvufi Ahlak, Hadislerle Müslümanlık, Cennet Yolları gibi kitaplarından özetlenerek hazırlandığı için tekrar zikretmenin fazlalık olacağını düşündük. Ancak yine bu cep kitapları arasında olan Yemek Adabı kitabı bizzat Kotku tarafından kaleme alındığı için tanıtımı yapılmıştır.

Ayrıca bir hususa daha dikkat etmek istiyoruz. Kotku ilk eserlerini cemaat liderliğine geçtikten 20 yıl sonra vermiştir. Bunun sebepleri hakkında çok bir bilgimiz yok ama kanaatimizce iki sebep zikredilebilir.

Birincisi, uzun yıllar bizzat eğitim ve cemaat işleriyle uğraşarak cemaatini genişletmeye çalışmıştır. Bu sebepten yazıya fazla vakit ayırmamış olabilir. İkincisi ise Türkiye şartlarının ancak 70'li yıllara doğru dini eser neşretmeye müsait olduğu gerçeğidir. Yakın tarih dikkate alınacak olursa bu yıllardan sonra dini neşriyat sahasında hem eserler, hem de kuruluşlar artmıştır.

1.1. Evrâd-ı Şerif ve Bazı Dualar, Sönmez Neş., İst. 1972

Kotku'nun ilk basılan eseridir. Bugün cemaat tarafından hergün okunan dua kitabının ilk halidir. Ayrıca bazı namaz duaları da yer almıştır. Bu dua kitabına eklemeler yapılarak daha sonra tekrar basılmıştır.

1. 2. Tezkiretü'l Evliya , Seha Neş., İst. 1993

Feridüddin-i Attar'ın bu kitabını Zahid Kotku özetleyerek yayına hazırlamıştır. İlk baskısı 1972 yılında Sönmez Neşriyat tarafından yapılmıştır. Kitab bazı

mutasavvıfların hayatını anlattığı için, bir Osmanlıca çevirisinden Latin alfabesine aktarılarak Türkçeye kazandırılmıştır. Kitapa Nakşi Tarikatı şeyhlerinin hayat hikayeleri ve menkıbeleri eklenmiştir.

1.3. Faydalı Dualar ve 32 Farz Mecmuası Sönmez Neş. İst. ?

Kotku tarafından çeşitli dualar derlenerek oluşturulmuş bir kitaptır. Sönmez Neşriyat tarafından neşredilmiştir. Kitabın üzerinde baskı tarihi olmamakla beraber edindiğimiz şifai bilgilere 1975'ten sonra basılmıştır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 32 farz ve amentü ile bazı kısa bilgiler verildikten sonra çeşitli dualar sıralanmıştır. İkinci bölüm ise 1923 yılında Mehmed Osman tarafından telif edilen ve Aks-i Seda Matbaası tarafından neşredilmiş risalenin sadeleştirilmiş halidir. Risalenin orijinal adı " Necât'ül Melhuf" tur. " Mahzunların ve Şaşırınların Kurtuluşu" başlığıyla terceme edilerek derlenip sadeleştirilmiştir.

Aynı eser 1993 yılında Seha Neşriyat Tarafından "Seçme Dualar ve Sıkıntılardan Kurtuluş" adıyla İstanbul'da tekrar basılmıştır.

1.4. Risale-i Halidiyye Tercümesi ve Adab-ı Zikir Risalesi, Bahar Yay., İst., 1973

Mevlânâ Hâlid el Bağdâdî 'nin eserinin tercemesidir. İlk defa 1973 yılında Bahar Yayınevi tarafından basılmıştır. Kitapta, müridlerin uyması gereken adab kuralları işlenmiştir. Bunlar, niyyet, rabita, mürşidin huzurunda bulunma, mürid ile konuşma adabı gibi konulardır.

1.5. Tasavvufi Ahlak, Seha Neş., İst. 1992

Beş ciltlik bir eserdir. Kitabın ilk baskısı 1975 yılında Bahar Yayınları tarafından İstanbul'da yapılmıştır. Tasavvufi Ahlakta öncelikle tasavvufi terimler, Nakşibendiyyenin esasları, silsiledeki Hocaefendilerin hayatları anlatılır. Nefsin mertebeleri, güzel ve çirkin huylar, kırk hadis açıklaması gibi bölümlerin yanında ticaret, siyaset, ilim ve eğitim gibi konular da kitabın muhtevasındadır.

Mesela 2. ciltteki “Serbest Meslek ve Devlet Kapısı” başlıklı bölüm ilk bakışta insanın aklına kitabın adıyla bunun ne ilgisi var diye bir soru getirmektedir. Ama diğer bölümlerde gördüğümüz gibi, müellif hayatı toplu olarak ele almakta ve meseleleri dinî ve lâdinî olarak ayırmamaktadır. Sosyal hayattaki her şeyin onun ilgi alanında olduğunu görmekteyiz. “...çalışmak, ticaret ve sanat erbabı olmak, el ele verip şirketler kurmak, fabrikalar tesis ederek, iç ve dış ticarete büyük işler başarmak dururken muayyen bir maaşa razı olup pasif bir köle gibi çalışmak akli başında, kafası çalışan bir insan için reva mıdır? Vakıa memuriyette bir şeref, bir saltanat var gibi görünürse de haddizatında hiç te öyle değildir.”⁶⁵

1.6. Cennet Yolları, Seha Neşriyat, İst. 1992

Kitabın ilk baskısı 1979 yılında Sönmez Neşriyat tarafından yapılmıştır. Amatörce yapıldığı anlaşılan kitapta arapça metinler Kotku'nun kendi el yazısı ile verilmiştir. Cennet Yolları, “Hadislerle İlim” alt başlığıyla tanıtılan bir kitaptır. İki bölümden oluşmaktadır. En sondaki ilim hakkındaki hadis-i şerifler bölümü de ayrı olarak değerlendirilirse üç bölüm olmaktadır. Kitabın esas iki bölümünden birincisi “Cennete Giden Yol” diğeri “Cennete Girmeye Mani Haller”i anlatmaktadır. Birinci bölüm de kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Önce ayet ve

⁶⁵. Kotku, Tasavvufi Ahlak, Seha Neş., İst. 1992, c. II, s. 112

anlatmaktadır. Birinci bölüm de kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Önce ayet ve hadislerle yer verilmiştir. Bu bölümde ibadetlerin ferdi ve toplumsal faydalarına değinilmiştir.

İkinci bölümde ilim cennete giden en kestirme yol olarak anlatılmaktadır. Burada ilmin değeri, ilim tahsilinin faydaları, alimlerin sosyal hayattaki yeri gibi konular dile getirilmektedir. Kitabın genel bölümlerinden ikincisi ise cennete girmeye mani halleri içermektedir. Genel olarak kitaba baktığımızda dörtte üçü cenneti ve cennete giden yolları anlatırken kalan bölümde de cehennem anlatılmıştır. Kitabın içeriğindeki bu dağılım bizi müellifin hayata müsbet baktığı kanaatine götürmektedir. Hemen her konuda olduğu gibi daima “fayda”lardan yana tercih kullanan müellif, kitaplarında da daha çok iyi şeyleri işlemiştir.

1.7. Mü'minlere Vaazlar, Seha Neşriyat, İst. 1992

Mü'minlere vaazlar iki ciltlik bir eserdir. İlk baskısı 1980 yılında Sönmez Neşriyat tarafından İstanbul'da basılmıştır. Birinci cildi “Dua”, ikinci cildi “Günahlar” altbaşlığını taşımaktadır. Birinci ciltte dua adabı, dua kelimeleri ve bazı meşhur zatlara ait dualar yer almaktadır. İkinci ciltte ise müridin manevi yolculuğundaki tehlikelerden birisi olan günahlar işlenmektedir. Burada büyük ve küçük günahlar yanında çeşitli azalarla işlenen günahlar da incelenmiştir.

1.8. Nefsin Terbiyesi, Seha Neşriyat, İst. 1992

Kitabın ilk baskısı 1982 yılında Seha Neşriyat tarafından Ankara'da yapılmıştır. Bu kitap üç bölümden teşekkül etmiştir. Mukaddime bölümünde mü'min'in nefesine hakimiyeti ve nefsini bilmesi anlatılmaktadır. Birinci bölümde nefsin mertebelerine geniş yer verilmiştir. İkinci bölümde tarikat mensublarının

1.9. Hadislerle Nasihatlar, Seha Neş., İst. 1992

Kitabın ilk baskısı 1982 yılında Seha Neşriyat tarafından Ankara'da yapılmıştır. İki ciltlik bir eserdir. Bir nevi vaaz kitabıdır. İslam'ın temel kaynaklarından ve Gümüşhaneli Dergahının temel karakteristiklerinden olan hadis metodu işlenmekte, hadisler ışığında müslümanların sosyal hayatına yorumlar getirilmektedir. Ayrıca 40 hadis geleneğine uyularak 40 hadisle mü'minlerin vasıfları anlatılmaktadır. Mü'minlere öncelikle kul olma gereği anlatılmaktadır. Nifak alametleri, ibadet, nefis, büyük günahlar, köt ahlaka haiz vasıflar, ilim ve alim, olgun mü'min, ölüm sonrası hayat, zikrullah, adab-ı muaşeret gibi konular işlenmektedir.

1.10. Ana Baba Hakları, Seha Neş., İst. 1992

Kitabın ilk baskısı 1982 yılında Seha Neşriyat tarafından Ankara'da yapılmıştır. Ana Baba Hakları kitabı iki bölüme ayrılır. Ayrıca bu bölüm içerisine serpilmiş başka alt bölümler de vardır. İlk bölüm Allah Teala'nın, ikinci bölüm de Peygamber ve ulemanın hakkına riayet konusuna ayrılmıştır. Bu konulardan sonra ana baba haklarına geçilmiştir. Bu bölümdeki bazı konu başlıkları şunlardır: Ana babaya karşı on mühim vazife, ana babaya ihsan ve itaat, ebeveyne ihsan konusunda birkaç örnek, ana babaya asi olmakla ilgili hükümler, evladın babasındaki hakları, karı koca hakları, komşu hakları ve millet hakkı. Ayrıca içki, faiz, büyük günahlar ve güzel huylarla ilgili bölümler de mevcuttur.

1.11. Ehl-i Sünnet Akaidi, Seha Neş., İst. 1992

Kitabın ilk baskısı 1982 yılında Seha Neşriyat tarafından Ankara'da yapılmıştır. Bu kitap dört bölümden oluşmaktadır. Hemen her bölümde klasik akaid kaynaklarından çeşitli alıntılar tamamen verilmiştir. İlk bölümde, ehl-i

sünnet akaidi ile ilgili ameli ve itikadi meseleler, müslümanlara muhalefet etmemek, cennet, cehennem, Kur'an - ı Kerim ve sahabelerle ilgili konular vardır. İkinci bölüm Cenab - ı Hakkın sıfatları ve ibadet ağırlıklı olup ayrıca Fıkhı'l Ekber'den uzunca bir aktarım vardır.üçüncü ve dördüncü bölümde de yine bazı alıntılar ve küfre götüren meseleler incelenmiştir.

1.12. Yemek Âdâbı, Seha Neş., İst., 1984,

İlk baskısı 1984 yılında Seha neşriyat tarafından yapılmıştır. Küçük hacimli bir cep kitapçığıdır. Kitap az yemek ve yemek adabı gibi konuların yanında, sıhhat kaideleri, az yemenin ölçüsü, helal yemek, misafire ikram, yemekteki gaye ve yemek öncesi ve sonrası yapılacak işlemler konusunda pratik bilgiler ihtiva etmektedir.

1.13. M. Zahid Kotku'dan Özel Sohbetler, Vefa Yay., İst. 1984

Bu kitap Zahid Kotku'nun 1978, 79 ve 80 yıllarında İskenderpaşa Camii'nde yaptığı konuşmalardan oluşmaktadır. Sunuş yazısında da belirtildiği gibi bu konuşmalar, daha çok, “kamil insan” ve “gerçek müslüman”ın nasıl olacağı hakkındadır. Kitaptaki bazı konular şöyledir: Kalp temizliği, Allah korkusu, yeni yıl, günahlar, evladımıza sahip olmak, nefsi temizlemek, cami yaptırmak ve çocuğu iyi yetiştirmek.

1.14. Zahid Kotku Hazretlerinden Ramuz El Ehadis Dersleri 1, Derleyen: Metin Erkaya, Seha Neş., İst. 1995

Adından da anlaşıldığı gibi Zahid Kotku'nun İskenderpaşa'daki Ramuz el Ehadis sohbetlerinden derlenmiş bir kitap. Bir anlamda Ramuz el Ehadis kitabının serhidir. Adından devamı geleceği anlatılan serinin bu kitabında Hadis-i Şeriflerle

Peygamber Efendimiz (s.a.v) Hazretlerinin şemail, ahlak ve itiyatları anlatılmıştır. Metin Erkaya tarafından derlenen kitapta on bir ders vardır.

1.15. Mehmed Zahid Kotku'dan Tenbihler, Derleyen: Metin Erkaya, Seha Neş., İst. 1995

İbn-i Hacer el Askalani tarafından derlenmiş “Münebbihat” isimli kitabın vaazlarda işlenmesiyle oluşmuştur. Kitap, Hz. Peygamber, sahabe ve tabiinden çeşitli büyüklerin bir kısım sözlerini ihtiva eder. Bu kitabın esas olarak Zahid Kotku'nun değişik zamanlarda yapmış olduğu konuşmalardan kitaplaştırılmıştır. 1974 ve 1979 yılları arasında yapılan bu konuşmalar toplam 18 derstir. Metin Erkaya tarafından yayına hazırlanmıştır.

2. TESİRLERİ

Zahid Kotku'nun tesirleri hakkında yazılacak bir çok şey bulunabilir. Ancak bu ayrı bir araştırma konusu olacağı için biz burada tesirleri ile ilgili şimdilik kısa bilgi vermekle yetineceğiz.

Zahid Kotku bir dinî cemaat lideridir. Tasavvufî ifadesiyle şeyhtir. Bulunduğu konum itibarıyla insanları, dolayısıyla toplumu etkileme imkanına sahiptir. İçinde bulunduğu topluma çeşitli şekillerde müessir olmuştur. Gürdoğan'ın diliyle söylersek o: "Türkiye'de yeni bir yapılanma döneminde müslümanların varlıklarını, kültürlerini ve kişiliklerini koruma ve bir araya gelme yolunda büyük rüyalar gören bir aydınlar ordusunun yetiştiricisi, yol göstericisi ve yönlendiricisi olarak bilinmektedir.⁶⁶

⁶⁶ . Gürdoğan, Ersin , Görünmeyen Üniversite, s. 33

Kotku, Türkiye'de islamcı kesimin müesseseseleşmesinde etkili olmuş bir isimdir. Bu konuya en güzel örneklerden birisi "Bugün" gazetesinin kuruluşuna bizzat ilk sermayeyi vermesi gösterilebilir.⁶⁷ Bundan başka Haseki Eğitim Merkezini kurulmasındaki rolü,⁶⁸ İmam Hatip Okullarına teşviki biz destekleyen işaretlerdir.⁶⁹

Ayrıca, Türk siyasi hayatında da önemli bir tesiri olmuştur. Siyasi hayatımızda farklı bir çizgi olarak değerlendirilen Milli Nizam ve Milli Selamet partilerinin kurulmasında tesiri olmuştur; eski cumhurbaşkanlarından Turgut Özal ve kardeşi Korkut Özal , 54. Hükümetin başbakanı Necmettin Erbakan gibi siyasi hayatta etkin görevler almış kişiler onun etkilediği isimlerdir.

Türkiye'deki sanayileşme hamlesinde de Kotku'nun etkileri olduğu söylenmektedir. Bağlılarını mühendislik üzerine çalışmaya özellikle önem vermiştir.⁷⁰ Türkiye'de ilk yerli makina sanayii onun teşvikleriyle başlamıştır.⁷¹ Bu konuda yapılmış önemli yatırımlardan biri olan Gümüş Motor, tavsiyesi üzerine kurulmuştur.⁷²

Sosyal hayata yönelik de bir takım tesirleri olmuştur. Onun vefatından sonra kurulan Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı, bu konudaki mühim kuruluşlardandır. Öncelikle insan eğitimi amacıyla kurulan vakfın senedinde, sosyal yapının bütün unsurları düşünülmüş, insanın ihtiyacı olan her saha ile ilgili çalışmalar hedeflenmiştir. Cemmatin ileri gelenlerinden aldığımız bilgilere göre (

⁶⁷ . Katırcıkara, Ayhan, "İskenderpaşa Akademisi", Türkiye Gazetesi, 11 Kasım 1995, İst.

⁶⁸ . Gönenç, Halil, "Hasekiyi Mehmed Zahid Efendi Açtırdı", İ. Mec., Ağustos 1994, sa. 132, s. 60

⁶⁹ . Özdamar, Mustafa, Celal Hoca Kuşağı, Marifet Yay. s. 144, 261

⁷⁰ . Dinçerler, Vehbi, "İleri Görüşlülüğünün Tesirini Gördük", İ. Mec, Kasım 1996, sa. 159, s. 61

⁷¹ . Zaim, Sebahattin, 14 Kasım 1995 'te M.Zahid Kotku.'yu Anma Toplantısındaki Konuşma, Hacegan Restaurant, Küçükçamlıca, İst.

⁷² . Türel, Yusuf, "Onda Aradığımız Veliyi Bulduk", İ. Mec, Kasım 1996 sa.159 , s. 63

kuruluşlardandır. Öncelikle insan eğitimi amacıyla kurulan vakfin senedinde, sosyal yapının bütün unsurları düşünülmüş, insanın ihtiyacı olan her saha ile ilgili çalışmalar hedeflenmiştir. Cemmatin ileri gelenlerinden aldığımız bilgilere göre (isimlerini zikretmemizi istemedikleri için yazmıyoruz.) Hakyol Vakfından sonra, İlim Kültür ve Sanat Vakfı, Sağlık Vakfı ve birçok il ve ilçede kurulan Çevre Ahlak ve Kültür dernekleri kurulmuştur. Bu ictimai yapılanma yanında, bu çalışmalara finans temin etmesi için kurulan bir çok şirket de bulunmaktadır. Bu şirketlerin bazıları şunlardır : Fuzul Otomotiv, Haksag (hastane ve klinikler), İspa Turizm, Vefa Yayıncılık, Akra FM, Ak TV. Zahid Kotku'nun damadı ve cemaatin bu günkü lideri, M. Es'ad Coşan, bu şirketlerdeki asıl amacın vakıf çalışmalarına destek olmak ve milli bir ekonomiye sahip olmak olduğunu belirtmektedir.

3. ZAHİD KOTKU'YU ANLATAN ESERLER

Zahid Kotku'yu anlatan bir kaç eser vardır. Bunlardan en ciddi olanı Ersin Nazif Gürdoğan tarafından kaleme alınmıştır.

3.1. Görünmeyen Üniversite, Gürdoğan, Ersin Nazif, İz Yay., İst. 1994

Ersin Nazif Gürdoğan, Hocaefendi'yi görünmeyen bir Üniversite olarak isimlendiriyor. Gürdoğan, Zahid Kotku'nun hayatını biyografik olarak anlatmıyor. Daha çok onun zihniyet yapısını, yaptığı hizmetleri ve onunla yaşadığı bazı hatıraları dile getiriyor. Hacmi küçük olan eserde özellikle Zahid Kotku 'nun siyasi, iktisadi ve eğitim alanındaki etkileri, yetiştirdiği insanlar anlatılmaktadır.

Kitap önce 1989'da Seha Neşriyat, sonra da İz Yayıncılık tarafından neşredildi.

Yayınlanmamış bir fakülte bitirme tezidir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Mehmet Bayraktar danışmanlığında Bilal Kemikli tarafından hazırlanmıştır.

Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde M. Zahid Kotku'nun hayatı, intisabı, hocaları ve çalışmaları anlatılır. İkinci bölüm ise eserleri ve fikirleri üzerine bina edilmiştir.

3.3. Gönül Dostu Zahid Kotku ve Bağlanma, Yakar , Serdar, Ukde Yay. K. Maraş, 1995

Bu kitapta Serdar Yakar imzası var. Genel olarak bakıldığında kitabın ne anlatmak istediği pek anlaşılmemaktadır. Ayrıca verilen bilgilerde de yanlışlıklar vardır. Yanlışlıklardan bir tanesi Dr.Cafer Tatlıbal'ın anlattığı bir hatıradır. Dr.Cafer Tatlıbal vefatı esnasında Hocaefendi'nin başında kendisiyle beraber büyük kızı ve bir hemşirenin bulunduğunu anlatmaktadır. Kendisiyle görüştüğümüz damadı Prof.Dr.Es'ad Coşan ise bu bilgiyi doğrulamamaktadır.

Kitabın ikinci kısmı “Bağlanıp Huzura Erenler” başlığını taşımaktadır. Başlıktan Zahid Kotku'ya bağlananlar anlatılacak diye beklerken bu konuya çok az yer verilerek bir genelleme yapılmaktadır.

Bir de “Müslüman İdarecilere Olan Özlemi” bölümünde biraz zorlamalar ve Kotku'yu bir siyasi partiye angaje etme çabası sezilmektedir.

3.4. Hatıralarla M. Zahid Kotku, Erkaya , Metin, Seha Neş., İst., 1996

Metin Erkaya tarafından derlenmiş eser, adından da anlaşılacağı gibi bir hatıra kitabıdır. M. Zahid Kotku ile ilgili dergilerde yazılmış ve çeşitli toplantılarda

anlatılmış hatıraları ihtiva etmektedir. Özellikle M. Zahid Kotku'nun manevi şahsiyetini ön planda tuttuğu söylenebilir.

3.5. Şeyh Kotku Bursalı Mehmed Efendi, Özdamar, Mustafa, Kırk Kandil Yay., İst. 1996

Mustafa Özdamar'ın hazırladığı bu kitap Kırk Kandil yayınları tarafından 1996 da neşredildi. Dr.Metin Erkaya'nın kitabının küçük hacimli. Tamamen M. Zahid Kotku ile ilgili bazı hatıraları ihtiva etmektedir. Bu kitap da M. Zahid Kotku'nun ağırlıklı olarak manevi şahsiyetiyle ilgilidir.

3.6. Gönüller Sultanı M. Zahid Kotku, Yılmaz Coşkun, İst., 1994

Bu eser bir ses bantıdır. Akra Radyo Televizyon Habercilik ve Yapım A.Ş tarafından hazırlanmış. Coşkun Yılmaz'ın kaleme aldığı eser tanınmış ses sanatçıları tarafından seslendirilmiş. Takriben 90 dakika süren bu kaset başarılı bir çalışma olduğunu hissettirmektedir. Kasette M. Zahid Kotku 'nun kendi sesinden bazı alıntılara da yer verilmiştir.

III. BÖLÜM
M. ZAHİD KOTKU'DA
SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR

GİRİŞ

M. Zahid Kotku bir sosyolog veya düşünür değildir. Köklü bir dinî cemaatin lideridir. Çevresinde toplumun her kesiminden insanlar toplanmıştır. Dinî bir şahsiyetin toplum üzerindeki tesirleri ve fikirleri din sosyolojisinin ilgi alanı içerisinde yer almıştır. Kotku, bu çerçevede düşünülmüş ve sosyal yapıyla ilgili önemli fikirleri incelenmiştir.

Sosyal Yapı, ekonomi, eğitim, aile, din, siyaset gibi temel sosyal kurumların karşılıklı ilişkilerinden oluşan bir bütünlüktür.⁷³ Sosyal yapıyı oluşturan bir takım temel kurumlar vardır. Bunlar din, aile, eğitim, siyaset ve iktisat gibi kurumlardır. İlgilinin sosyolojik yaklaşımları bu kurumlar çerçevesinde ele alınmıştır. Önce “din”e yer verilmesinin sebebi de kendisinin dinî bir şahsiyet olmasıdır.

⁷³ . Kızılcık, Sezgin & Erjem, Yaşar, Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Ortev Yay., Konya, 1992, s. 419

A. DİN

1. Din

Sosyal hayat şekillerinin çoğalmasının din alanında da büyük tesirleri olmuştur. Tarih boyunca din, daima toplumu anlamlı bir bütünlük etrafında toplamayı sağlayacak semboller geliştirmiştir. Bir toplumda işlerliği olan çeşitli anlamlar, inançlar insanları birbirlerine bağlayan önemli fenomenlerdir. Sosyolojik ve sosyo-psikolojik açıdan bakıldığında, din insanın evrende kendini rahat hissetmesini sağlayan bir kurallar bütünüdür. İşte sosyal hayat şekillerinin değişmesi en çok dinin bu işlevini tehdit etmiştir.⁷⁴

Kotku, Türk toplumunun bir din problemi yaşadığının farkındadır. Probleme kaynaklık eden bir çok sebep vardır. Bunlardan bir tanesi dinin zorlaştırılmasıdır. Halbuki islam dini, kolaylıklar üzerine kurulmuş bir dindir. Ancak tarih içerisinde bazı zamanlar dine dışardan giren fikirlerle olmuş, dolayısıyla insanlar islamı tam olarak anlamakta zorlanmışlardır. İnsanların yanlış ve eksik olarak anlayıp uyguladıkları yanlışlıklar dine, yani islama maledilmiştir.

İslamı çok iyi anlayan ve yaşayan ulema istisnasıdır. Onlar sürekli islam toplumunu bu gibi yanlışlıklardan korumaya çalışmışlardır. İşte bunlardan biri de Zahid Kotku'dur. Onun yaşadığı yıllarda Türkiye'de islam daha yeni yeni meşruiyetini kazanmaya başlamıştır. İmam Hatip Okullarının açılması, okullara din derslerinin konulması, ezanın eski haline dönmesi v.s. gibi uygulamalar hep onun yaşadığı, özellikle tarikatın sorumluluğunu üstlendiği yıllarda yaşanmıştır. İnsanlar o yıllarda akın akın camilere gitmeye başlamış ama islam hakkında bildikleri bir kaç eksik duadan başka bir şey de yoktur. Bu durumun farkında olan Kotku, dini

⁷⁴ . Berger'den Naklen, Mardin, Bediüzzaman Olayı, s. 166

zorlaştıranlara karşı savaş açmış ve dini kolaylaştırıp insanlara ve özellikle genç nesle sevdirmeye çalışmıştır:

Ona göre din aslında kolaydır, ama islamı çok iyi bilmeyen insanlar onu zorlaştırmaktadır. Ne sofuluk taslamak için aç kalmalı, ne de gece ibadet yapılacak diye uykusuz kalınmalıdır. Hepsinin en hayırlısı orta olanıdır. Yani ifrat ve tefrit dinden değildir; insanı dindarlaştırmak yerine dinden soğutur. Hem oruç tutulmalı, hem de yenilmelidir. Geceleri ibadet yapılmalı ama bu uykusuz kalmayı gerektirmemelidir. Tabii ki insanı Allah'a yaklaştıran en güzel ibadet namazdır.⁷⁵ Bir müslüman namazı doğru dürüst kıldığı takdirde güzel müslüman olur.⁷⁶ Çünkü namaz dinin, oruç ruhun, zekat ise cemiyetin direğidir.⁷⁷

Kotku, dini evrensel bir boyutta düşününce, toplumlar için vazgeçilmez bir kurum olarak görür. Ona göre dinin toplum için gerekliliği kesindir. Dinden uzak olmak, hem insan, hem de millet için aslında bir felakettir. Çünkü dinde bir ahiret duygusu vardır ve insanları fenalıklardan koruyan da işte bu duygudur.⁷⁸

Kotku'nun düşüncesinde din, sosyal hayatın belirleyicisidir. Sosyal hayatta varlığı hissedilmeyen dinin kişiye de, topluma da faydası yoktur. Toplumda gençlerin kötü yola düşmesi, adam öldürme, hırsızlık, rüşvet, fuhuş, gibi kötü davranışların artması, hep dinden uzak kalmanın sonucudur.⁷⁹ Onun için insan dünyasını öğrenirken dinini de öğrenmelidir. Tabii ki sadece dinini öğrenmek yeterli değildir. Özellikle bu konuda Nakşi ekolünün özel bir yeri vardır. Bazı tarikatlarda

⁷⁵ . C. Yolları, s. 105

⁷⁶ . Kotku, Hadislerle Nasihatlar, Seha Neşriyat, İst., 1992, c.II, s.187

⁷⁷ . Age., c. II, s. 185-206

⁷⁸ . C.Yolları, s. 145

⁷⁹ . A. B. Hakları, s. 192

olduğu gibi, Nakşilikteki gizli zikir, halk içinde Hak ile beraber olma gibi prensibler bunun sonucudur. İnsanın öğreneceği yegane din de islam'dır. Ve islam sadece öğrenilmekle kalmaz. Mutlaka hayatiyet kazanmalıdır. “.. Çünkü amelsiz din, meyvemiz kuru ağaca benzer. O da olsa odun olur yakılır.”⁸⁰

Bu yaklaşımıyla Kotku bir konuya da çözüm getirmektedir: Bilgi ve amel meselesi. Onun yaklaşımına göre insan bildiklerinin sahibi olacaktır. Bilgi ile kaynaşacak ve o bilgi onda bir takım değişimlere sebep olacaktır. Yani amel sahasında kendini gösterecektir. Bilgi ile bilen aynileşecek demektir.

Kotku, din olarak ancak İslamı kabul eder.⁸¹ İslamiyetin özü bir teslimiyettir: Önce Yaratan'a, sonra Rasulüne bir teslimiyettir. Allah'a ve Rasulüne iman edip teslim olmak, kişinin kendi akıl ve reyini bir kenara bırakarak emirlere tam manasıyla itaat etmektir.⁸²

Ancak islamiyet sadece iman ve teslimiyet değildir. Sadece ibadet de değildir. Yani İslam hem ibadet etmek, hem de günahlardan korunmak demektir. İslam, hem dinle, hem de dünya ile ilgilenen bir dindir. Bunun için, zalim, dinsiz ve kafirlere benzememeye çalışmak gerekir.⁸³ Çünkü islamiyet dünyayı benimser ve ona galip gelmeye gayret eder. Onu tam olarak hayatın tüm safhalarında biçimlendirmeye çalışır. İslamiyet ilahi kanunun evrensel dinidir. Yani ilahi kanunla hayatın kutsal dışı alanlarını da düzenlemeyi hedefler.⁸⁴

⁸⁰ . Age., s. 157

⁸¹ . Age., s. 157

⁸² . C.Yolları, s. 39

⁸³ .T. Ahlak, c.V, s. 143

⁸⁴ . Menshing, age., s. 84

Zahid Kotku'ya göre, müslüman, kimseye zararı olmayan, herkesin kendisinin elinden ve dilinden emin olduğu, herkese iyilik yapan, kibir, hased, ucub, riya, kin, şöhret, gibi kötü huylardan uzak olan iyi huylu kimsedir. Müslüman ne aldanır, ne de aldatır. Müslüman kardeşiyle çok samimi olandır.⁸⁵ Müslüman devletine, milletine ve işine sadıktır.⁸⁶ “Müslümanlık insanlığın en üstün noktasıdır.”⁸⁷

Müslüman demek Kur'an'a uyan insan demektir. Kur'an'a uyan peygamberine de uyar. Peygamberine uyan Allah'ı sever. Sevdiği için de onların buyurduklarından katiyen dışarı çıkmaz. İşte o zaman dünya daha anlamlı olur. Herkes selamette, olunca dünya cennet gibi olur.⁸⁸ Bu yüzden müslüman için esasında iki şey lazımdır: Sevecek ve sevilecek.⁸⁹

“Müslümanlık demek, akrabasıyla hem de bütün kardeşleriyle bir vücut gibi olmaktır. Kusur aramak müslümana yakışmaz, çünkü kusursuz insan olmaz.”⁹⁰ Müslümanlık halka yük olmak değil, halkın yükünü yüklenerek, yükten kurtarmaktır.⁹¹

“Asıl müslümanlık Allah Tealanın emirlerine ve Rasülullahın sünnetine uymaktır. Amma bu emirlere ve sünnet-i seniyyeye uymayanların sayısını elbette Allah bilir. Ona göre mükafatlarla ihsan eder veya cezalar verir. Fakat asıl hüner hakiki bir müslüman olmağa çalışmak; kötü huyların hemen hepsinden uzak kalmak ve iyi huyları elde etmek ki bunun açık manası Peygamber (s.a.v.)'in huyunu,

⁸⁵ . Müminlere Vaazlar, Seha Neşriyat, İst. 1992, c.I, s. 6; A. B. Hakları, s. 184, M. Vaazlar, c. I, s. 117

⁸⁶ . C. Yolları, s. 176

⁸⁷ . M. Vaazlar, c. I, s. 48

⁸⁸ . C. Yolları, s. 63

⁸⁹ . Ö. Sohbetler, s. 63

⁹⁰ . A. B. Hakları, s. 184

⁹¹ . T. Ahlak , c. V, s. 140

ahlakını, efal ve hareketını benimsemek ve onları nefsinde tatbik edebilmeğe çalışmak ve daha açıkçası nefsinde her bakımdan hakim olmak ve nefsi emmarenin elinden kurtulup tedrici bir şekilde sırasıyla: levvame, mülhime ve hiç olmazsa nefsi mutmainneye erişebilmek.”⁹²

Kotku'nun tarikat anlayışı çok farklıdır. Klasik, mistik yönü daha önde olan bir tarikat anlayışından çok, yaşanan zamanı iyi yorumlayıp, sosyal gelişmelere göre kendini düzenleyen bir anlayış vardır. Bu özellik, Nakşibendiliğin de önemli bir vasfıdır. Kotku geçmiş dönemlerde, tekkelerde bir takım ezkar ve tesbihlerle meşgul olmanın tarikata dahil olmak için yeterli bir sebep olduğunu belirttikten sonra, artık durumun değiştiği kanaatindedir.⁹³ Diğer bölümlerde aktarmaya çalıştığımız yaklaşımları da bunu teyid eder niteliktedir.

Ona göre tarikat dünya elde etmek için değildir. Şeyhten dua bekleyerek onun duasıyla her işin asan olacağı kanaati hiç te tarikat anlayışına yakışmayan bir kanaattir. Bu davranış tarikatı bilmemek demektir. “Zira tarikatlar ancak ahireti kazanabilmek için, zikrullah ve riyazetlerle birlikte ahlak-ı hamidelerin kesbi, kötü ve mezmum olan ahlaklardan da kurtulmak, iyi ve kamil bir müslüman olmak içindir. Sünen-i Rasulullahtan uzak, faiz gibi, haram, yalan ve dolanlarla da meşgul ve aynı zamanda, yatsı ve sabah namazı gibi kıymetli vakitlere bile gelememek ve cemaatlere devam edemeyip dünya işleriyle kendilerini aldatıp, şöhret ve makamlarının muhafazası için her türlü dalaveraları yapmaktan çekinmeyen bu zavallıların tarikatte yerleri ne olabilir?”⁹⁴

⁹² . A. B. Hakları, s. 63

⁹³ . T. Ahlak c. IV, s.7

⁹⁴ . Age., s.7

“Tarikatlerde asıl olan gaye; salikin nefsini ıslah edip iyi bir insan olmaya çalışmasıdır. Bizim baş düşmanımız nefsimizdir ki yetmiş şeytana bedeldir.”⁹⁵

Kotku'ya göre, “Tarikatın aslı Kuran ve Sünnettir. Çünkü tarikatten gaye istikamettir. İstikameti emreden Kuran-ı Kerimdir. Tarikatte zühd vardır. Zühdü emreden Kurandır. Tarikatte takva vardır. Takvasız tarikat olmaz. Takva Allah korkusudur. Allah korkusu olmayan tarikat tarikat değildir. Peki Allah korkusunu emreden nedir? Kurandır. Çünkü “Vettekullah” diyen Allaktır.”⁹⁶

Dervişlik öyle sadece belli sayılardaki zikri devam ettirmek de değildir. Bunların faydası elbetteki vardır. Ama en iyi olanı Hakk'ın rızasını kazanabilecek işler yapıp, huylar edinmektir. Sözü özüne uymayan bir adam gökte uça yine makbul değildir.⁹⁷ Derviş olmayı bir takım tesbih ve zikri yapmak zannedenler de yanılırlar. Bu tesbih ve zikirler kişiyi kötü huylardan, günahlardan korumak için birer yardımcıdır. Bir taraftan günah işlemeye devam ederken öbür taraftan zikre devam etmenin faydası olmaz.⁹⁸

2. Dini Korumak

Zahid Kotku'ya göre vatani korumak için çalışıldığı gibi dinin korunması için de çalışmak gerekir. Bu manevi harp demektir. Ordu harplerde başarılı olsa da manevi harplerdeki başarısızlık, zaferi olumsuz etkiler.⁹⁹ Nitekim Türkiye'nin önemli bir problemi de bu noktada gizlidir. Kimlik problemlerinin yaşandığı islam dünyasının tamamında aynı problem vardır: Dini koruyamamak. Bir başka deyişle

⁹⁵ . N. Terbiyesi, s.260

⁹⁶ . Son Mesaj Gazetesi 9 Ocak 1997. sa.25. Zahid Kotku'nun 30. Mart 1975 de yaptığı bir sohbet.

⁹⁷ . M. Vaazlar, c.I, s.313

⁹⁸ . N. Terbiyesi, s. 262

⁹⁹ . A. B. Hakları, s. 192

kültürel savaşı kaybetmek. Kurtuluş savaşı kazanılmış ama kültür savaşında Türkiye yenik düşmüştür. Kotku'ya göre bunun birinci sebebi işte dinden uzaklaşmadır. Dinden uzak kalmayı yeğleyen yeni anlayış sebebiyle genç nesil daha çok komünizmin tesiri altında kalmış ve Türkiye uzun yıllar sağ-sol çatışması denilen kardeşin kardeşi öldürdüğü yılları yaşamıştır. Müslümanlıktan iyice uzaklaşan insanlar sadece “sen benim içime bak” diyerek müslümanlığın sadece bu olduğu anlaşılmıştır. Ama ona göre, müslümanlık sadece iyi olmaktan ibaret bir şey değil aynı zamanda iman ve ameldir.¹⁰⁰

3. Din - Dünya Ayrımı

M. Zahid Kotku dinî kavramlarla dünyevi kavramlar arasında uyumlu bir ilişki vardır. O'nda din-dünya ayrımı diye bir şeye rastlamak mümkün değildir. Dünyevi gibi olan her işin bir de dinî boyutu vardır. Dünyevi gibi görünen bir takım işleri de, dinî temalarla işlemektedir. Mesela cihad ve bağımsızlık fikri, öncelikle maddi bir ciheti açıklar. Ama gerçekte İslam'da cihad deyince algılanan olgu başkadır. Cihad kadar cihada hazırlık ta sevaplı işlerdendir. Bir gaza kırk hacdan faziletlidir. Zahid Kotku bunun sebebini şöyle bir yorumla izah eder: “.. Şimdi bu gaza için uğraşmanın ne kadar lüzumlu olduğunu bizlere açıkça anlatmıyor mu? Öyle ise hani nerede tayyare fabrikalarımız, nerede tank tezgahlarımız, hani nerede o cihad aşkı?”¹⁰¹

Görüldüğü gibi cihad-hac-fabrika birbirleriyle ilintili olarak izah edilmiştir. Ayrıca buradan islam toplumunda cihad düşüncesinin her bakımdan üstün olmayı gerektirdiğini de çıkarabiliriz. Çünkü Kotku, fabrikalar kurup, sanayileşmeyi gaza

¹⁰⁰ . Age., s. 207

¹⁰¹ . T. Ahlak, c. IV, s. 203, 206

ile eş anlamaktadır. Kotku'nun toplumsal olan bu konuyu ferdi bir görünüm arzeden "Nefs Mücahadesi" bölümünde işlemesi de dikkatleri çeken ayrı bir husustur. Çünkü nefis mücahadesinin diğer bir adı da " nefis ile cihad " tır. Cihadın bu boyutu belki de toplumu daha çok ilgilendirmektedir.. Cihadın bu şekliyle topluma tutarlı ve güvenilir insan kazanılır. Dolayısıyla ülke içinde birlik, beraberlik, dayanışma güvenlik ve huzur sağlanmış olur. Nefsini kontrol altında tutan kişi, toplum için huzur kaynağıdır.¹⁰²

¹⁰² . Algül, Hüseyin, İslam Tarihi, Gonca Yay. İst., 1986, c. II, s. 177

B- AİLE

1. Aile

Aile her toplum için temel olan kurumlardan biridir. "Aile, anne, baba ve çocuklardan meydana gelen kurumlaşmış bir biyolojik-toplumsal gruptur. En asgari işlevleri cinsel ilişkileri de içine alan duygusal ihtiyaçların tatmini ve kontrolünün sağlanmasıyla üreme, aile ve çocuklar için sosyo-kültürel bir ortamın hazırlanmasıdır".¹⁰³

İnsanlık tarihi boyunca var olan, değişmeler karşısında sürekliliğini her zaman koruyan kurum ailedir. İnsan, daha dünyaya gözünü açarken kendini bu kurumun içerisinde bulur. Kişi sosyal kuralları birinci derecede bu kurumda öğrenir ve özümser. Yani insanın sosyalleşme sürecinde ilk görev aile kurumuna aittir.

Ailenin insan neslinin devamını sağlama, onu tehlikelere karşı koruma, beslenmesini ve şahsiyetinin teşkilini sağlaması gibi fonksiyonları da vardır. Günter Kehrer'e göre aile din ile kişi arasında irtibatı sağlayan en önemli iletişim kanallarından biridir.¹⁰⁴

Toplumun temel taşlarından en önemlisi aile olarak bilinmektedir. Aile en az evli iki insandan ve çocuklardan teşekkül eden bir kurumdur.¹⁰⁵ Ailenin kutsal bir yönü de vardır. Menshing kitabında aileyi "Kutsal Cemaatler" arasında işlemiştir. Ona göre ailenin ilk meydana getirdiği bir dinî cemaattir. Özellikle ilkel toplumlarda aile topluluğu üyelerini birleştiren duygunun da kan bağı değil de, ilahi kuvvetlerin

¹⁰³ . S.B.A., "Aile",c.I, s. 16

¹⁰⁴ . Kehrer , age., s. 13

¹⁰⁵ . S. B. A., c. I, s.16

hissedilmesini olduğunu söyler. Bundan başka ilkelerin doğum, ölüm, evlenme gibi organik olayların sihrine inanışlar ailenin kutsallığına ve insanlığın ilk dini cemaatinin de aile olduğuna işaret ettiğini vurgular.¹⁰⁶

Ailenin kutsallığı öncelikle insanla ilgili olan, insanın yetişmesinde büyük rolü olan bir kurum olmasındandır. Türk ve İslam kültüründe de aile daima kutsiyetini korumuştur. Gençlerin evlilikten sonra olgunlaştıkları kabul edilmekte, umumi eğlence, lokanta gibi yerlerde aile için ayrı yerler ayrılmaktadır. Dinimiz de evli olanın ibadetlerinin evli olmayanlardan daha sevaplı olduğunu bildirmektedir. Evlilik bizzat K. Kerim tarafından da teşvik edilmiştir.

M. Zahid Kotku kendi hayatında ev halkına karşı olan davranışlarıyla çevresindekilere örnek olmaya çalışmıştır. Kızı Muazzez Hanım bir dergide hiçbir yere yalnız gitmediğini, gittiği her yere ailesiyle gittiğini ve çevresindekilere de bunu tavsiye ettiğini söylemektedir.¹⁰⁷

Zahid Kotku da ailenin kutsallığını savunmaktadır. Aile hayatında İslamın prensipleri esas alınmalıdır. Evlerde haremlik selamlık konusuna dikkat çekerek fizik mekan olarak ta, evlerin yapı tarzının, bu görüşe göre dizayn edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yani maddi kültür ile manevi kültür birbirlerini tamamlayıcı olmalıdır.¹⁰⁸

2. Ailenin Teşekkülü : Evlilik ve Düğün

¹⁰⁶ . Menshing, age., 161

¹⁰⁷ . Kadın ve Aile Dergisi., "Bir Gönül Mimarının Ardından", Kasım 1985, sa. 8, s. 33

¹⁰⁸ . A. B. Hakları, s. 112

Ailenin teşekkülü kültürler arasında bir takım benzerlikler göstermekle beraber farklı yönler de mutlaka vardır. Benzerlikler daha çok olgularda görülebilir. Çünkü olgular geneldir; mesela evlilik bir olgudur. Olaylar ise daha özeldir; bilinen iki insanın evlenmesi bir olaydır. İşte kültürler arasındaki farklılıklar da daha çok burada kendini gösterir.¹⁰⁹ Bu durum ya kültürel farklılıktan ya da örfi farklılıklardan dolayı meydana gelmektedir. Kültür temeline dayalı farklılık müslümanla hıristiyan arasındaki farklılık gibidir. Örf temeline dayanan farklılık ise karadenizli ile akdenizli arasındaki fark gibi aynı kültürün değişik coğrafyalarındaki tezahürlerinde ortaya çıkar.

Ailenin temelini oluşturan ilk olgu evliliğdir. Evlilik karşılıklı sözleşmeye dayalı bir anlaşmadır. Karı kocanın birbirleri, çocukları, akrabaları ve genel olarak toplum karşısındaki haklarını, ödevlerini ve ayrıcalıklarını tanımlayan resmi kurallar bütünüdür.¹¹⁰

Evlenme, düğün denen bir törenle başlar. Düğünler bir hindu ailesinde başka, türk ailesinde başka, amerikan ailesinde daha başka olmaktadır. İslamda düğün şatafatlı bir oyun eğlenceden çok, bir ilandır. Fakat islam kültürünün neşvü nema bulduğu bölgelerde bu örf ve normların etkisiyle de çeşitlenmiştir. M. Zahid Kotku bu çeşitlenmeden çok çeşitliliğin karakterine dikkat çeker. Özellikle Anadolu'da yaygın olan başlık parası gibi adetlerin yanlış olduğunu, bunların evlilikleri zorlaştırdığını düşünür. Evlilik öncesi kız tarafının karşı tarafı çok zor durumda bırakan isteklerinin de yanlış olduğunu belirtmektedir.¹¹¹ Evlilik meşru bir eylem olduğu için teşvik edilmektedir. Ayrıca evlilik toplum ahlakı için de önemli bir

¹⁰⁹ . Olay ve Olgular ile ilgili bkz, Kızılcıkelik, age., s. 313

¹¹⁰ . Larsen, Sosyoloji, c. II, s. 110

¹¹¹ . H. Nasihatler, c. II., s. 256

kurumdur. Evliliğin zorlaştırılması toplumda evlenemeyen gençlerin sayısını arttıracığı ve bunun da fuhuş gibi kötülüklerin artmasına sebep olacağı muhakkaktır.

Kotku düğünlerdeki fuzuli masrafları kültürel bir temele dayandırır ve eleştirir. Ona göre, Türk toplumunun tanzimatla içine girdiği batılılaşma sürecinin bir çok kurumda kendini gösterdiği gibi evlilik kurumunda da bir takım adetler yozlaşmıştır. Bu yozlaşmayla gelen adetler israfı doğurmaktadır. En çok tasarrufa ihtiyaç duyduğumuz zamanlarda bu gibi israfların toplumumuza büyük zararları vardır. Ayrıca zinet düşkünlüğü de toplum için mahvedici özellik arz etmektedir.¹¹²

M. Zahid Kotku'ya göre aile kültürel temeller üzerine kurulmalıdır. Ailenin teşekkülü, çocukların yetiştirilmesi, karı-koca ilişkileri, ana-babaya hizmet gibi konulara yaklaşımları hep dinî ve kültürel temeller çerçevesindedir. Onun önem verdiği bir diğer konu da akrabalar meselesidir. Bilindiği gibi akrabalar da ailenin bir bölümünü oluşturmaktadır. İnsan sadece eşi ve çocuklarıyla yaşamamaktadır. İnsanın yaşadığı bir de sosyal çevre vardır. Akrabalar bu sosyal çevrenin bir bölümünü teşkil eder.

Ana-babanın kardeşleri, kardeşlerin çocukları, dede ve ninelerin kardeşleri akrabaları oluşturur. İbni Haldun'un asabiyet tezi de akrabaların ehemmiyetini arzeder. M. Zahid Kotku'nun akrabalara yaklaşımı sosyal birlik ve sosyal münasebetler açısından kayda değerdir. Akrabalarla ilişkinin sürekli olması, onların çeşitli hediyelerle sevindirilmesi, güzelce geçinilmesi, soğukluk çıkarılmaması, daima dostluğa gayret edilmesi hem dünya hem de ahiret hayatı için lüzumlu görülmektedir.¹¹³

¹¹² . T. Ahlak, c. IV, s. 199,200

¹¹³ . Ö. Sohbetler, s. 89, A. B. Hakları, s. 188

İslamın sıla-i rahim anlayışının yansıması olan bu görüşte sosyal münasebetleri sıcak olan bir aile portresi çizilmektedir. Sosyal ilişkileri sıcak aile, problemlerin üstesinden gelecek güce de kavuşmuş demektir. Sanayileşme ve teknolojik gelişmenin parçaladığı aile böyle bir güce büyük bir ihtiyaç duymaktadır. Bu daha çok evlilik, sünnet, düğün, doğum, ölüm gibi törenlerde kendini göstermektedir. Toplum temelinde insanların paylaşımına ihtiyaçları vardır. Ama ne yazık ki günümüzde yalnızlaşan insan kütleleri yalnızlaşan aileleri doğurmuştur. Toplum hayatının önemli problemi haline gelen bu konu devlet ve hükümet yetkililerini bir takım tedbirler almaya sevketmiştir. Batı toplumu da içine düştüğü sosyal problemlerin çözümünü artık aileye dönüştürmektedir.

Zahid Kotku aile içi sosyal ilişkilerin ana babanın vefatından sonra da sürmesini evlâdın görevleri arasında saymaktadır. Ana babanın ölümünden sonra devam ettirilmesi gereken üç şarttan biri dinî, ikisi sosyal içeriklidir. Bunlar: 1- Ana-babanın akrabalarını ziyarete devam etmek, 2-Babanın sıla yaptığı kimselerle alakayı kesmemek, 3- Onlara dua etmek.¹¹⁴ Bu şartların yerine getirilmesinde sosyal faydaların yanında dinî faydaların da olacağı vurgulanmaktadır.¹¹⁵

Aileye çok önem verdiğini gördüğümüz M. Zahid Kotku bu konuda özellikle kız çocuklarının eğitimi hususuna dikkat çekmiştir. Çünkü ona göre ailenin direği hanımlardır ve bu yüzden kızların eğitimine önem verilmelidir. Mahmut Ekşioğlu'nun şu hatırası bunu daha iyi anlatmaktadır: “Bir gün o mübarek evin önünden geçiyordum. Hocaefendi pencereyi tıklattı ve beni çağırdı. Bana “Mahmut Bey kardeşim, kızlarımızın eğitimiyle meşgul olalım” dedi.¹¹⁶

¹¹⁴ . A. B. Hakları, s.51

¹¹⁵ . Age., s.71

¹¹⁶ . Ekşioğlu, Mahmut, "Aileye Çok Önem Verirdi", İ. Mec., sa. 87 s. 52

3. Geniş Aile mi, Çekirdek Aile mi?

Aile kurumu genel olarak “geniş” ve “çekirdek” aile olmak üzere sınıflandırılmaktadır.¹¹⁷ Bu sınıflamada esas alınan ailedeki nesillerdir. Yani anne, baba ve evli çocukların birarada olup olmadığı esas alınmaktadır. Bu iki sınıftaki ilişkiler ve işleyiş tarzları birbirlerinden ayrılmaktadır.

Sanayi devriminden önce dünyada geniş ailenin yaygın olduğu, sanayi devrimiyle geniş ailenin yerini çekirdek aileye bıraktığı düşünülmektedir. Ancak yapılan araştırmalar ne Osmanlı toplumunda ne de batı toplumlarında durumun böyle olmadığını göstermektedir. Özellikle Osmanlı Toplumunda sanıldığı gibi geniş aile tipinin değil de çekirdek aile tipinin daha yaygın olması dikkate değerdir.

M. Zahid Kotku'nun düşündükleri de bu araştırmalara paralellik arz etmektedir. Onun tercihi de çekirdek ailedir. Daha doğrusu düşündüğü ne tam çekirdek aile, ne de tam geniş aile normlarına uymaktadır. Çünkü mekan olarak ayrı olmayı düşünürken, ilişkiler açısından geniş aileye benzer bir yapıyı düşünmektedir. Böyle bir düşünceye de daha çok gelin kaynana arasındaki kavgalara sebebiyet verilmemesi kanaatinden vardığını söyleyebiliriz. Evlenen birinin kendinin ayrı, ana babasının ayrı bir evde oturması gerektiğini fakat ana babaya hizmetin tam olarak yapılması gerektiğini vurgular.¹¹⁸

Ona göre ana babalar da bu konuya çok dikkat göstererek yeni evlilerin ev işlerine pek fazla karışmamalıdır. Ama özellikle ilk dönemlerinde onlara yardımcı olmalıdırlar.¹¹⁹

¹¹⁷ . Günay, Ünver, Din Sosyolojisi Dersleri, s. 192

¹¹⁸ . A. B. Hakları, s. 89

¹¹⁹ . Age., s. 61

Bu mesele halen yaşadığımız cemiyetin de problemlerinden biridir. Kayınvalide veya kayınpeder yeni bir hayata başlamış insanların psikolojisini hiç dikkate almadan onları hala 10 yaşında bir çocuk gibi düşünerek her şeylerine karışmaktadırlar. Halbuki bunun yerine sadece yol göstericilik yapılmalıdır. Çünkü ebeveynin aşırı müdahaleleri yeni kurulmuş ailenin dağılmasına kadar gitmektedir. Tabii ki bundan en çok zarar gören her zaman olduğu gibi çocuklar olmaktadır. Son yıllarda artış gösteren sokak çocuklarının temelinde ailelerde yaşanan problemlerin olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

Türk toplumunun sosyal psikolojisindeki bazı anlayış, örf ve adetlerin de bu problemin sebepleri arasında zikredilebileceğini söyleyebiliriz. Bizde en azından bir erkek çocuk 22 yaşına kadar ana babasının daimi gözetimi altındadır. Çocuk askerliğini bitirene ve evlenene kadar hep çocuktur. Evlilik yaşı genelde askerlik sonrası olan 22-25 arasındadır. Dolayısıyla bu yaşa kadar çocuklar hep birilerinin gözetimi altındadır. Bu hem yeni nesil hem de toplum açısından zararlı sonuçlar doğuran bir durumdur. Çünkü bu davranış genç nesillerin sosyal hayata intibakını geciktirmekte hatta intibaklarını güçleştirmektedir. Bu davranışın bir başka sonucu da girişimci ruhun zedelemesidir. Bazı toplumlarda 25 yaşında birçok sorumluluğun altına girmiş olan insan bizde ise nedense daha yeni ergenleşen biri olarak görülmektedir. Halbuki genç nesillerin girişimci ruhunu geliştiremeyen toplumların medeniyet oluşturması mümkün değildir.

4. Aile Fertlerinin Eğitimi

Toplumda yaşanan problemlerin bir çok sebebi olmakla beraber ailedeki çocuk eğitiminin büyük önemi vardır. Çocukların eğitimi öncelikle aile çevresinde gerçekleştiği için ailenin bu konuda duyarlılığı ve yeterli donanımı olmalıdır. Bir başka deyişle; çocuk eğitiminden önce, aile eğitiminin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Müellifimiz ailenin çocuk eğitim ve öğretimine çok büyük önem vermesi gerektiğini, aksi takdirde bir çok problemlerin yaşanacağını belirtmektedir. Çocukların öncelikle dinî eğitimlerinin çok iyi olmasından yanadır. Çünkü evlat ana babanın yeryüzündeki yüz akıdır. Ahirette ise çocuklarından dolayı hesaba çekilecektir. Bu bakımdan çocuklar dinî ve dünyevi açıdan aile için bir hazinedir. Onlara dünya bilgileri verilirken dinî bilgiler de mutlaka verilmelidir.¹²⁰

Zahid Kotku, dinî eğitim ve öğretimin yanında zamanın gerektirdiği bütün sahalarda insanların yetişmesine önem vermektedir. İlimle ilgili görüşlerini incelediğimiz bölümde anlattığımız gibi lazım olan her bilginin öğrenilmesi gerektiğini savunmaktadır. Her konuda olduğu gibi eğitim öğretim hususunda da 'ahiret hayatına hazırlık' ön plandadır. "Her ilim lazımdır. Fakat herkese değil. Mesela askerlik, doktorluk ve mühendislik, idarecilik ve sair ilimler ihtiyaç duyulan kadar bir zümrede bulundu mu kafi. Fakat dinî mevzuata gelince her mü'min ve muvahhide, erkek ve kadın herkese dinin esaslarını, farzlarını, vaciplerini, sünnetlerini, müstehaplarını, haram, mekruh ve müfsidlerini bilmesi şarttır."¹²¹

Çocukların sokak çocuğu olup topluma zarar veren bir karakterde olması ailenin ilgisizliğindedir. Aileleri bu konuda son derece dikkatli olup çocuklarına sahip olmaya çağırılmaktadır. Çocukların toplumu rahatsız eden, toplum tarafından sevilmeyen insanlar olmasında ailenin rolü çok büyüktür.¹²²

Çocukların yetişmesinde ailenin yapısı, aile içi ilişkiler ve ailedeki lisanın yeri inkar edilemez öneme sahiptir. Kotku'ya göre farklı ailelerde yetişen çocukların

¹²⁰ . T. Ahlak, c. IV, s. 97

¹²¹ . C. Yolları, s. 166

¹²² . M. Vaazlar, c. II, s. 49

birbirlerinden farklı zihni gelişme seviyelerine ulaşmalarının başlıca sebebinin öğrendikleri lisanın birbirlerinden çok farklı olmasıdır.¹²³

Kotku ailedeki lisanın sınırlı veya zengin olmasından çok, güzel-çirkin olma özelliğine dikkat çeker. Ailede kullanılan kötü sözlerin çocuğun terbiyesinde çok tesiri olduğunu kabul etmektedir. Bunun için de ailelerin bu gibi söz ve davranışlardan kaçınmalarını elzem olarak görmektedir. “Bu kötü sözlerin efrad-ı aile ve, bahusus yeni yetişen çocuklar üzerindeki çok büyük tesirleri vardır. Dolayısıyla onlar da büyüklerinden görüp duydukları bu çirkin şeyleri, tabii bir halmış gibi kabul eder ve alışırlar. Çocukların terbiyesinde ana-babanın hal ve hareketlerinin pek büyük tesirleri olduğu unutulmamalıdır. Temiz, nezih, kibar, edip ailelerin çocukları da mekteb medrese görmeseler de yine edip, nezih, kibar ve temizdirler. Binaenaleyh ebeveynin bu hususta çok dikkatli olmaları ve hatta, eğer çocuk dışarıdan bazı uygunsuz şeyler öğreniyorsa derhal önüne geçici sıkı tedbirler almak da lazımdır. Kötü arkadaşlardan son derece sakınması hususunda uyarması çok mühimdir. Bunun ihmali çok acı neticeler vereceği şüphesizdir”.¹²⁴

5. Yaşlılık

Yaşlılık sorunu hem kişi hem de cemiyet için bir yaradır. Her cemiyet yaşlılar için gerekli sosyal imkanlar hazırlama ihtiyacındadır. İstanbul'daki tarihi Darül'aceze ve huzurevleri gibi müesseseler hep hayatının son yıllarını yaşayan insanların rahat ve huzuru için hazırlanan yerlerdir.

¹²³ . Bilgiseven, Eğitim Sosyolojisi, T. D. A. V. Yay. 4. bas, s. 2, 26

¹²⁴ . T. Ahlak, c. V, s. 153

Ailenin temelini oluşturan insanların ilgi ve alaka görmemeleri çok acı bir şeydir. Bunun bir çok sebepleri vardır. Biz sebepleri araştırmaktan ziyade Mehmet Zahid Kotku'da ailede ana-babaların önemine dair bulgularımızı sunmak istiyoruz.

Ailenin kutsal olduğunu söyleyen Kotku Hz. Peygamberin hadis-i şerifine paralellik arzeden görüş ve tavsiyeleri vardır. "Allah Teala'nın gazabı da valideynin gazabıdır. Yani onları sevindirirsen Allah da seni sever. Ve eğer onları darıtırırsan Allah da darılır. İki kere iki nasıl dörttür, bu da böyledir. Başka çare yok."¹²⁵

Ana babaya iyi muamele etmek kişinin cenneti kazanması için bir sebeptir.¹²⁶ Hatta ana-baba müşrik veya kafir bile olsa onlara da iyi muamele edilmesi gerektiğini söyleyerek şöyle tavsiyede bulunur:"Ey evlad anne ve babanı hakir görme. Belki cahildir ve belki fakirdirler. Her ne olurlarsa olsunlar bizlere düşen onlara ikram ve ihsandır. Çünkü cennet yolu olan bu dünya alemine gelmemize ve bizim yetişmemize say'ü gayretleri hepimizce malumdur.

Anne ve babalar belki müşrik ve kafir olabilirler; yine evlada lazım olan onlara hürmet ve aynı zamanda bir de ihsandır.¹²⁷ Ana babaya hürmette sınır olarak Allah Tealaya isyan etmemeyi zikretmeden de edemez.

Evladın ana ve babası için yapması gereken şeyleri de şöyle sıralar:

- “1- Valideyn muhtaç oldukları zaman onlara bakmak,
- 2- Giyime muhtaç oldukları vakit onları giydirmek,
- 3- Hizmete muhtaç oldukları vakit hizmetlerinde bulunmak,

¹²⁵ . A. B. Hakları, s. 137

¹²⁶ . Age., s. 56

¹²⁷ . Age., s. 65

- 4- Her ne zaman çağırırlarsa hemen koşup gitmek,
- 5- Emrine her zaman itaat etmek (günah olmadıkça)
- 6- Yanında gayet yumuşak konuşmak,
- 7- Babasını ismiyle çağırılmamak (Batı kültürüne karşı alınan bir tavır.)
- 8- Arkasından yürümek,
- 9- Kendi için istediği ve razı olduğu şeyleri onlar için de istemek, istemediği hoşnut olmadığı şeyleri onlar için de istememek,
- 10- Onların mağfireti için dua etmek.”¹²⁸

6. Aile İçi Huzursuzluklar

Aile içi huzursuzlukların bir çok sebepleri vardır. Ama bunlardan en önemlisi eşlerin birbirlerine karşı saygılı ve ölçülü davranabilmeleridir. M. Zahid Kotku eşler arası ilişkiler konusunda eşlerin birbirlerini iyice tanıyıp özellikle erkekin 'ben erkekim, istediğimi yaparım' tavrına girmeyip eşini hak ve hukukuna riayet etmesi gerektiği kanaatindedir. “Senin hanımefendi üzerinde nasıl hakkın varsa, hanımefendinin de senin üzerinde hakları vardır. O'nu ihmal etme. Çıplak ve zevksiz de bırakma, cesedinin senin üzerinde nasıl hakkı varsa hanımefendinin de aynı hakları vardır. İhmale gelmez. Sonra birlikte muâşeret te tatlı olmaz, evinizde huzur kalmaz.”¹²⁹ Çocukların terbiyesi de karı koca arasındaki ilişkilerden etkilenir.¹³⁰

Eşler arasında görev dağılımı yapılmalıdır. Evin beyi dış işlerden, yani çarşı pazar işlerinden, rızık temininden sorumludur. Ev hanımının üzerine bu işlerin de yıkılması doğru değildir. Hatta böyle davranmak erkeklige bile yakışmayan bir ayıp olduğu gibi günahdır da.¹³¹

¹²⁸ . Age., s. 51

¹²⁹ . C. Yolları, s. 116

¹³⁰ . A. B. Hakları, s. 163

¹³¹ . M. Vaazlar, c. II, s. 204

Bu önemli bir meseledir. Özellikle Anadolu'da kadın nüfusun yaklaşık % 80'i ev işlerini üstlendikleri gibi bağ bahçe işlerini de üstlenmektedir.¹³² Sonuçta çocukların yetişmesinde birinci dereceden rol oynayan anne çocuklarıyla daha az ilgilenir duruma düşmektedir. Anne sevgisinden ve ilgisinden mahrum olan çocuklar da topluma problemliler olarak katılmaktadırlar. Bunları dikkate alan Zahid Kotku kadınların fabrikalarda işçi olarak ve dairelerde memur olarak çalışmasına da karşıdır.¹³³

¹³² . 1. Aile Şurası, Sosyo Kültürel Değişme ve Gelişme Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurum Başkanlığı, Ank., 1990, s. 52

¹³³ . T. Ahlak, c.IV, s.230

C. EĞİTİM

1. Eğitim ve İnsan Unsuru

Eğitim, sosyal yapının önemli kurumlarından biridir. Toplumların ayakta kalabilmesi eğitim kurumu sayesinde. Eğitimin amacı insan unsurunun keşfi ve yetiştirilmesidir.

İnsan unsuru günümüzde çok fazla ihmal edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan veya geri kalmış diye sınıflandırılan toplumlarda insan unsuru gereken önemi görmemektedir. Halbuki sosyal gelişmede insan unsuru temel şartlardan biridir. Her yönüyle yetişmiş bir insanın toplum için büyük bir kazanç olduğu konusunda genelde ihtilaf yoktur.

İnsanın yetişmesi için maddi ihtiyaçlarının yanında manevi ihtiyaçları da vardır. Her insan mal mülk, para, şan, şöhret sahibi olmak ister. Ama bütün bunlar bir insanın mutluluğu için yeterli olan şeyler değildir. Günümüzde her yönüyle gelişmiş maddi refah düzeyine ulaşmış toplumlarda sosyal buhranlar, hasta ruhlu insan tipleri azımsanmayacak dereceldedir. Uyuşturucu, içki, kumar düşkünlüğünün daha çok bu ülkelerde olmasının bu konudaki tesiri önemlidir. Batı insanı artık her şeyin maddi zenginlik olmadığını anladı ve toplumunu kurtarmanın çarelerini arama yoluna düştü. Çünkü anlaşıldı ki insanın maddi yönünden başka manevi yönü, bir de gönül dünyası vardır. Bu, dünyası kararmış insanların huzur ve mutluluğu yakalaması çok güçtür.

Kotku'nun eğitim anlayışının odak naktası bu 'gönül' konusunda odaklanmaktadır. O, bir tarikat lideri olduğuna göre öncelikle insanların gönül dünyalarıyla ilgilenmektedir. Ona göre insan bilgili olmalıdır. Özellikle ilmin

kaynağı olan akademik çalışmaların mutlaka yapılması gerekir. Sadece akademik çalışmalar içerisinde olanlar değil herkes kendine yetecek, dünyadan haberdar olacak kadar ilmi mutlaka bilmek zorundadır. Ama her şeyden önce dinî bilgi öğrenilmelidir. Ona göre, toplumsal problemin asıl kaynağı dinî eğitimden yoksun insanlardır. İnsan bir takım kitaplar okuyarak ve dersler alarak bilgi sahibi olabilir ama gönül zenginliği için eğitim şarttır.¹³⁴

M. Zahid Kotku insanın eğitilebilen varlık olduğunu çok iyi bilmektedir. İnsanın eğitilmesinin çok zor olduğunu, ama imkansız olmadığını da bilincindedir. Nasıl ki bir demir parçası bile soğuk ve sert bir madde iken ateşin içine girince tıpkı ateş gibi kıpkırmızı kor halini alarak yumuşamakta ise insan da öyledir. Demir, demirken işe yarar hale gelirse insan da iyi bir terbiyecinin elinde eğitilebilir.¹³⁵

İnsanın eğitildiği birinci yer ailesidir. Kişilik oluşmasında ailenin tutumunun rolü inkar edilemez derecede önem arzeder. Bir anlamda büyük ailenin reisi olarak kabul edilebilecek Zahid Kotku eğitim ve terbiye konusunda aileye bu konuda büyük görev yüklemektedir. Çocukların terbiyesinin karı koca arasındaki sevgi ve saygıya bağlı olduğunu görmektedir. Ana ve baba çocuğun eğitilmesinde en büyük örnektir. Çocuk ana ve babayı taklid eder. Onun için çocuğa nasihattan çok örnek olunmalıdır. Anne baba evde dürüstçe davranmıyor ve bir birleriyle kavgalı gürültülü yaşıyorlarsa, çocukların gelecekteki hayatlarının da farklı olması mümkün değildir.¹³⁶

¹³⁴ . Gürdoğan , age., s.82

¹³⁵ . T. Ahlak, c. II, s.34

¹³⁶ . A. B. Hakları, s. 163

Görüldüğü gibi Zahid Kotku toplumunda yaşanan önemli problemlerden biri olan yeni nesillerin hayata kazandırılmasında meydana gelen problemlerin farkındadır. Bütün ailelerin birinci dereceden önemli problemi olan çocuklarının yetiştirilmesi ve onların topluma kazandırılması konusunda, aileye büyük görev düşmektedir. Kotku burada ayrıca toplumda ailelerin bu konuya duyarsızlıklarının da farkındadır ve ailenin üzerine düşen görevi yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, eğitimde öncelikle dürüst olmalı ve sözden çok hal ve hareketlerle bu işi yapmalıdır.

Kotku, kibar ve edip ailelerin çocuklarının da kibar ve edip olduklarını belirtmektedir. Ona göre aile içerisinde kullanılan dil çocuğun hem terbiyesinde hem de dil terbiyesinde etkili bir yer almaktadır.¹³⁷

Demek ki, Kotku, çocuğun gelişiminde lisan faktörünün farkındadır. Bilindiği gibi çocuğun gelişiminde ailedeki lisan faktörü de sosyologlar tarafından ilgiyle izlenmektedir. Çünkü bu sadece bir insanın eğitilmesi, yetişmesi meselesi değil, toplumun yetişmesi, meseleye bakış tarzıdır. Yapılan araştırmalar, kültürel altyapısı geniş olan ailelerin çocukları, diğerlerine göre daha çabuk gelişme göstermekte, okulda daha başarılı olmaktadır.¹³⁸

Tasavvufta mürid-mürşid ilişkisi başlıbaşına bir eğitim olgusudur. Mürşid hal ve tavırlarıyla müride daima yol göstermekle onun dünya ve ahiret hayatının klavuzu olmaktadır. Kotku'da bunu görmek mümkündür. Kitaplarından, hakkında yazılan ve anlatılanlardan edindiğimiz kadarıyla, çevresindeki insanları hep bir adım daha ileri götürme gayreti içerisinde. Eğitime verdiği değeri Gürdoğan'ın kitabının adı bile anlatmaya yeter. Gürdoğan, kitabına "Görünmeyen Üniversite" adını vermiştir. O

¹³⁷ . Age., s. 161

¹³⁸ . Bilgiseven, Eğitim Sosyolojisi, s. 2, 26

manada şöyle der: “Günlük hayat içinde, dış çizgileriyle bizler gibi yaşayan, karşılaştığımız sorunlarla karşılaşan, ancak tutum ve davranışlarına büyük ruh ve gönül zenginliği sergileyen Kotku, yorulma bilmez çalışmalarıyla gerçekten görünmeyen bir üniversite idi.”¹³⁹

¹³⁹ . Gürdoğan, age, s. 23

2- İnsan Yetiştirme

2.a. Nafile Hac ve İnsan Yetiştirme

Eserlerinden ve onu anlatanlardan anladığımızı göre sağlıklı, bilgili, gönüllü zengin ve hizmet etmek için yarışan insanların ekonomileri de, sanayileri de dinleri de sağlam olacaktır.¹⁴⁰ Ayrıca bir şeyi bilmekte yeterli değildir. Bilinenlerin mutlaka hayata geçirilmesi gerekir. Zahid Kotku bu konuyu kitaplarının bir çok yerinde yazdığı gibi kendi hayatında da uygulamıştır. Ona göre bilginin hayatiyete geçirilmesi şarttır. “Bilgisiyle amel etmeyen kim olursa olsun şeytanın maskarasıdır.”¹⁴¹

M. Zahid Kotku insanın yetiştirilmesine gerçekten büyük değer vermektedir. Bütün amacı yetişmiş insanlar ordusuna sahip olmak ve memlekete hizmet götürebilmektir. Görünmeyen Üniversite’de anlatılan bir hatıra onun bu hassasiyetinin boyutlarını göstermektedir. “Cidde’de bulunduğum bir sırada, Sadettin Gökçe, son haccında, Hocaefendi’nin 'artık kardeşlerimiz nafile hac yapmasalar da, kaynaklarını insanımızın eğitilmesi konusunda değerlendirsel’ dediğini aktarmıştır.”¹⁴²

Yukarıdan beri eğitim ağırlıklı yazdıklarımızdan Kotku’nun öğretimle ilgilenmediği anlaşılmalıdır. Çünkü o, eğitimle öğretimi birbirinden ayrı olarak düşünmemektedir. Her şeyden önce insanın dinî eğitiminin olması gerektiğini düşündüğünü yazmıştık. Bu demek değildir ki o dünya ilimleriyle ilgisizdir. O tıpkı Hz. Peygamber gibi ilmi müslümanın yitik malı olarak düşündüğü için

¹⁴⁰ . Gürdoğan, age., s. 99

¹⁴¹ . A. B. Hakları, s. 30

¹⁴² . Gürdoğan, age., s. 99

müslümanların kendileri için gerekli her şeyi mutlaka öğrenmeleri gerektiği kanaatinde. Bu konuda da ailelere büyük görevler yüklemektedir. Çocuklar Allah'ın emanetidir. Onların tahsil ve terbiyesi için her türlü harcama çekinmeden yapılmalıdır. Bu harcamalar hiç bir zaman kayıp değil tam tersi kazançtır. Aynı zamanda insana sevap kazandıran harcamadır.¹⁴³

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Kotku, insanın eğitilmesi konusunu nafil ibadetlerden daha önemli görmektedir. Şüphesiz nafil ibadetler de gereklidir. Ama nafil ibadetler arasında mutlak derece farkı vardır. Aslında eğitimle meşgul olmak da bir nafil ibadettir. Buradaki hatıradaki anlatılan hac konusuyla ilgili bir şeyler söylemek istiyoruz. Özellikle nafil ibadetlerin bir kısmı sadece ferdi ilgilendirmekle birlikte bir kısmı toplumu da ilgilendirmektedir. Nafil hac öncelikle direkt olarak ferdi ilgilendiren bir ibadettir. Fert defalarca hacca gitmekle, ruhi tatmin bulabileceği gibi, ahiret hayatı için de faydalar elde edecektir. Günümüzde bir hacın kişiye maliyeti özel kolejlerde okuyabilecek bir öğrencinin yıllık maliyetine denk düşmektedir. Kotku'nun bu yaklaşımında karşımıza çıkan onun ferdi menfaatlerden daha çok toplum menfaatlerine önem vermesidir.

M. Zahid Kotku'nun bu yaklaşımından onun kıvrak zekası da anlaşılabilir. Her işte maddi ve manevi karlılığı ve üstelik en karlılığı yakalamaya çalışmaktadır. Bu hareketiyle diğer insanlara bir anlamda siz de böyle düşünün, böyle davranın demektedir. İnsan için yapılacak yatırımlar, kişi için sürekli sevap kazandıracak sadaka-i cariyedir. Burada toplumun kârı da, maddi imkansızlıktan dolayı yeteri kadar yetişemeyen, eğitilemeyen insanlar yetiştirilmiş ve toplumun hizmetine kazandırılmış olacaktır. Hem bu işe vesile olan insan kazanacak, hem de toplum kazanacaktır.

¹⁴³ . A. B. Hakları, s. 140

İnsanların yetiştirilmesi ve toplumun hizmetine sunulması çok uzun çaba isteyen bir iştir. Eğitim öğretim hizmetleri maliyeti yüksek işlerdendir. Yatırım yapıldıktan yıllar sonra ürün ortaya çıkar ve çok iyi sonuçlar almak oldukça zordur. Çocuklarına çok iyi eğitim imkanına sahip olmayan insanların çocuklarının da eğitilmesi sivil kuruluşların yardım ve destekleriyle olmaktadır. M. Zahid Kotku yukarıda arzettiğimiz teklifi yaparken bağlılarına böyle bir kuluşu işaret etmiştir. İnsanlar tek tek ferdi olarak çeşitli yardımlarda bulunabilirler. Ama bu yardımların ne kadarı gerçekten yerine ulaşır ve faydalı hale dönüşebilir meçhuldür. Onun için bu gibi hizmetlerin kurumlaşmaları gerekir. Kurumlaşınca hem yardımların organize imkanı olacak, hem de gerçek sahiblerine ulaşacaktır. Bilginin hayatiyete geçirilmesini savunan Kotku, bu konuda da, gerekeni yapmış ve böyle bir kuruluşun temellerini atmıştır. Vefatından bir süre önce kurulmasını işaret ettiği Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı, onun düşünce ve eylem birliğini göstermektedir. Öncelikle insan eğitimi amacıyla kurulan vakfın senedinde, sosyal yapının bütün unsurları düşünülmüş, insanın ihtiyacı olan her saha ile ilgili çalışmalar hedeflenmiştir. Bu gün Türkiye'de bir çok şubesi olan vakfın sosyal çalışmaları yanında, bu çalışmalara finans temin etmesi için kurulan bir çok şirket te bulunmaktadır. Zahid Kotku'nun damadı M. Es'ad Coşan, bu şirketlerdeki asıl amacın vakıf çalışmalarına destek olmak ve milli bir ekonomiye sahip olmak olduğunu belirtmektedir.

2.b. İmam Hatib Okulları ve Haseki Eğitim Merkezi

Yurdumuzdaki eğitim müesseselerinden biri olan İmam Hatib Okullarının kurucusu ve ilk müdürü olan Celal Hoca (Mahmud Celaledin Ökten) da Mehmed Zahid Kotku'nun müntesiblerindedir.¹⁴⁴ Bundan başka yine dinî tedrisat kurumlarından olan Haseki Eğitim Merkezinin kuruluşunda da Mehmet Zahid

¹⁴⁴ . Özdamar, Mustafa ,Celal Hoca Kuşığı, Marifet Yay. s. 144, 261

Kotku'yu bizzat teşvik edici ve maddi yönden destekleyici olarak görmekteyiz.¹⁴⁵ Bu müşahhas örnekler göstermektedir ki M. Zahid Kotku yaygın ve örgün eğitime ciddi olarak değer vermektedir.

Halka hizmetin olduğu yerde nafil ibadetin sonraya bırakılacağını söyleyen Kotku, etrafındaki insanlara bir şeyin yapılmasını emrederek değil de tavsiye niteliğinde söylemektedir.¹⁴⁶ Demek ki o, insan psikolojisinden çok iyi anlamaktadır. Çünkü insanlara en iyi ve en kolay iş yaptırmanın yolu o işi onlara sevdirmektir. Kotku'nun insanların eğitiminde emredici bir ifade kullanmaktan kaçınarak sevdirci bir üslub sergilemesi “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın” hadisiyle de örtüşmektedir, denilebilir.

O'nun eğitim-öğretime olan ilgisi ve yetişmiş insana verdiği değeri onun yönlendirmelerinde de görmekteyiz. İktisadi görüşleriyle ilgili bahiste de değindiğimiz gibi, memur olmayı hiç tavsiye etmediği halde, özellikle akademik çalışmayı, üniversitelerde öğretim üyesi olmayı ısrarla vurgulamıştır. Onun yönlendirmesiyle yurt dışında master, doktora yapıp halen üniversitelerimizde bölüm yöneten, yeni bölümler kuran insanlar vardır.

3. İlim Anlayışı

İnsanların eğitilmesini kendine birinci görev olarak addeden ve işi insan eğitimi olan birini anlatırken onun ilme bakışını da anlatmak gerekir. M. Zahid Kotku'nun “Hadislerle İlim” alt başlığıyla tanıtılan Cennet Yolları isimli kitabında ilmin faydaları, ilim ehlinin kıymeti geniş geniş anlatılmıştır. Bütün anlatılanlar ayet ve hadislerle desteklenerek açıklamalarda çok sade, basit dil kullanılmıştır.

¹⁴⁵ . Gönenc, Halil, "Hasekiyi Mehmed Zahid Efendi Açtırdı", İis. Mec., Ağustos 1994, sa. 132, s. 60

¹⁴⁶ . Gürdoğan, age., s.77

Tasavvufi Ahlak ve diğer kitaplarda da bahsedilen ilim konusu bu kitapta daha teferruatlı olarak işlenmiştir.

Bir çok ülkeden geri kalışımızın tek sebebi, ona göre ilmi açıdan geriliğimizdir. Sanayileşmemiz tam olmamış ve geri kalmışsak, sebebi, ilme fazla değer vermemektir. Eğer dünya bilgileri ve teknik bakımdan güçlü, kuvvetli olursak, düşmanlarımıza karşı da üstünlük sağlamış oluruz. Bu aslında Allah'ın da emrettiği bir şeydir.¹⁴⁷ K. Kerimde “onlar için gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın” emr-i ilahisi de bunu işaret etmektedir.

Kotku ilmi ikiye ayırır: Dünya ilmi, Ahiret ilmi. Klasik mutasavvıfların genel olarak bu tasnifi yaptığını biliyoruz. Dünya ilimlerinin dünya alimlerinden, ahiret ilminin de ahiret alimlerinden öğrenmek gerektiğini düşünür.¹⁴⁸ Müslüman hem dünya hem de ahiret ilmine sahip olmalıdır. Dünya bilgisi de olsa, ilmi açıdan güçlü olanlar dünya üzerinde söz sahibi olmaktadır. Onun için ilim esastır. Ve bu din, “ilim üzerine kurulmuştur.”¹⁴⁹ Dini bir grubun lideri ve din alimi olan Kotku kesinlikle dünya ilimlerini inkar etmemiş, tam tersi her türlü ilmin gerekliliğini savunmuştur. Fakat dünya bilgisi kadar, hatta ondan daha çok dinî bilginin gerektiğini de vurgulamıştır. Öncelikle dinî bilgi lazımdır. Sadece dünya bilgisi insan için yeterli değildir. Toplumda yaşanan problemlerin, hırsızlık, soygunculuk, adam öldürme, fuhşiyat v.s. gibi kötülüklerin tek sebebi dinî bilgilerden yoksun olmaktır. Onun için bu konuya gereken önem verilmeli, insanlar bu konuda da yeteri kadar doyurulmalıdır.¹⁵⁰

¹⁴⁷ . C. Yolları, s. 21

¹⁴⁸ . C. Yolları, s. 136, A. B. Hakları, s. 95

¹⁴⁹ . C. Yolları, s. 153

¹⁵⁰ . A. B. Hakları, s. 86

Cennet Yolları'nda ilimin gerekliliği anlatılırken ilim-cihad benzetmesi de yapılır. Müslüman, daima cihada hazır olmalı bunu için de lüzumlu bütün ilimlere sahip olması da şarttır.Çünkü bunlar cihada hazırlıktır. Ona göre “Müslüman demek, bütün ilimlere her milletten daha fazla hazırlanan ve onlardan korkmak değil, belki onları korkutacak derecede bütün ilim, teknik, sanat, ticaret ve fabrikalara malik olan, muhtaç olduğu ve alacağı her şeyi hazırlayıp tetikte durandır.”¹⁵¹

Bu müslüman tarifinden anlaşılıyor ki, o, zamanın bütün gelişmelerinden haberdardır. Özellikle beyin göçlerine maruz kalmış ülkemizde, bu gibi fikirlerin terennüm edilmesi ve bu yolda çalışmaların yapılması ülkemiz için büyük bir kazançtır. Dindarların ve dindarlığın geri kalmışlık olarak anlaşıldığı bir dönemde, bir din adamından bu fikirlerin çıkması oldukça anlamlıdır.

¹⁵¹ . C. Yolları, s. 201

D- İKTİSAD

1. Din ve İktisad

İktisadi hayat hemen her insanı ilgilendirmektedir. Ekonomileri ileri toplumların refah düzeyleri de iyi olmaktadır. Globalleşen dünyada iktisadi güç artık askeri gücün temel dayanağıdır. O olmadan tam bağımsızlıktan da bahsedilememektedir.

İktisadi hayatın temel dinamiklerinden birisi üretim, diğeri de ticarettir. Yani üretilen malların tüketiciye ulaşması, ulaştırılmasıdır. Çünkü tüketicisini bulamayan üretim kar değil, zarardır.

İktisadi hayat bir çok kurumla ilişki halindedir, ama hiçbirindeki ilişki din ve iktisad arasındaki ilişki gibi değildir. Din ve iktisad arasında sorunlu ve zorunlu bir ilişki vardır. Din uhrevi olanları telkin ederken, bir takım sınırlamalar getirmek zorundadır. İktisadi ihtiyaçlar ise sınırsızdır. En azından insan öyle düşünmektedir. Araştırmasının temeli din ve ekonomi ilişkisine dayanan Weber, ekonomik kalkınmanın dine bağlı olduğu kanaatindedir. Ona göre, dünyada ancak Protestanlık ekonomiyi destekler, ekonomik büyümeyi sağlar. Weber'e göre püriten ahlak günümüz kapitalist toplumlarını oluşturmuştur.¹⁵²

Weber, din-ekonomi ilişkisini kurtuluşçu ve kardeşlik dinleri arasında işlemektedir. Ona göre kardeşlik dinleri daima dünya düzeni ve değerleriyle çatışmış, dinin buyrukları daha tutarlı biçimde uygulandıkça çatışma sertleşmiştir.

¹⁵² . Bkz. Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, çev. Zeynep Auroba, İst., 1985, Hil Yay., Freyer, Hans, İctimai Nazariyeler Tarihi, çev. Tahir Çağatay, A. Ü. D. T C. F. Y., 3. bas., Ank. 1977

Weber'e göre kardeşlik dini ile dünya düzeni arasındaki gerginlik en açık ekonomik alanda görülmüştür.¹⁵³

Weber, İslam hakkındaki yorumunda ilk dönem islamiyeti ile sonraki islamiyet arasında farklar olduğunu belirtmektedir. “İslam'ın kurtuluşsal ögesi seküler toprak fethine dönüştü; sonuç İslam'ın bir dönüştürüm dini olmaktan çok bir uyum sağlama dinine dönüşmesiydi. Bir de Mekke tektanrıcı mesajının asli hüviyeti kitlelerin duygusal ve sefahatle ilgili ihtiyaçlarını karşılamayı üstlenen tasavvuf tarafından bozuldu. Sonuç savaşçı tabakanın İslamı askeri bir ahlaka doğru sürüklerken, sufilerin islamı, özellikle halk islamını mistik bir kaçış dinine yönlendirmeleri oldu. “Weber bu yorumuyla, İslam'ın rasyonel kapitalizmin doğuşuyla uyumlu bir ahlak içermediğini öne sürmektedir.¹⁵⁴

Weber bu çalışmasında önce İslam sonra da Tasavvuf'u ekonomik anlayış açısından eleştirmektedir. Bu, Weber'in tasavvuf tarihinden habersiz olarak tasavvuf-dünya ilişkisini ele aldığını gösterir.

Din ve ekonomi ilişkisi din sosyolojisinin ilgi alanlarındandır. Weber'in din sosyolojisi 'kanaat ahlakı'nın çözümlemesidir.¹⁵⁵ O inançların ekonomik davranışların belirleyicisi olduğunu ve bu bakımdan toplumların ekonomik değişimlerinin nedenlerinden biri olduğunu göstermeye çalışmıştır.¹⁵⁶ İslamla ilgili görüşlerinde Weber, tasavvufu kitlelerin duygusal ve sefahatle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaya matuf bir ekol olarak görür ve İslam asli hüviyetinin tasavvuf tarafından

¹⁵³ . Weber, Sosyoloji Yazıları, s. 285

¹⁵⁴ .Turner,Bryn, S. Max Weber ve İslam, çev. Yasin Aktay, Vadi Yay., s. 227

¹⁵⁵ . Aron, Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, çev. Korkmaz Alemdar, s. 367.

¹⁵⁶ . Aron, age., s. 367

bozulduğunu ileri sürer. Bu durumda Weber'e göre İslam, batıda olduğu gibi rasyonel kapitalizmin doğuşuyla uyumlu bir ahlak içermemektedir.¹⁵⁷

Ülkemiz bilim adamlarından Sabri Ülgener de tasavvuf dünya ilişkisini incelemiştir. Ülgener “İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası” kitabında Weber'den etkilenmiştir.¹⁵⁸ Çünkü o da, tarikat ehli insanları incelerken genelde meselelere tüccarlar zaviyesinden bakmış, tasavvufi düşüncenin özellikle orta çağda iktisadi hayatı durgunlaştırdığını anlatmıştır. Ama iktisadi durgunlukta tasavvuftan çok, o dönemdeki mutasavvıfların rolü olduğunu da kabul eder. Yani Ülgener'e, göre bu dönemdeki tasavvufi düşünce ile ilk dönem tasavvufi düşünce arasında büyük fark vardır. İlk dönem mutasavvıfları din-dünya dengesini çok iyi kurabilmişlerdir. O, ortaçağ zihniyetinin maddileşmemişliğini anlatırken iki sebep ileri sürmektedir: “Türk müslüman çoğunluğun gündelik ticaret hayatını tıkayan feodal zihniyeti ile onun hemen yanı başında mazbut bir iş hayatına zaten yer olmayacak bir ruh ve asab gevşekliği istikametinde müessir olan ahlak ve tasavvuf terbiyesidir.”¹⁵⁹

Son yıllarda tekkenin dejenere olması sebebiyle ortaya çıkan durum tasavvufun sadece din'le ilgilenen bir kurum olarak değerlendirilmesine sebep oldu. Şte araştırmamızın konusu olan M. Zahid Kotku da bir tasavvuf mensubu. Kotku'nun iktisadi görüşlerini anlatmadan önce Ülgener'in görüşünü kısaca vermemizin sebebi, bir mukayeseye imkan vermek içindir.

M. Zahid Kotku yaşadığı dönemin şartlarına uygun stratejiler geliştirerek bağlılarını İslama hizmet ve onurlu bir hayata yönlendirmiştir. Kişinin mal edinme

¹⁵⁷ . Turner, age., s. 227

¹⁵⁸ . Ülgener, Sabri, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yay., İst. 1981

¹⁵⁹ . Ülgener, age., s. 131

hakkını meşru olarak değerlendirmekte. İnsanın mal sahibi olması onun tabii hakkı olduğunu vurgulamaktadır. Önemli olan bu malın kişinin ahiretini tehlikeye sokmamasıdır. Dünya nimetleri çabuk elden çıkmaktadır. Fakat bu insanın çalışmamasını gerektirmez. Yani nasılsa dünya geçici deyip çalışmayarak rıntlık yapmak doğru değildir. Her ne kadar dünya nimetleri geçici olsa da, kişinin en azından kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir şeylere sahip olmalı ve başkalarına muhtaç durumda kalmamalıdır.¹⁶⁰

Malın bir hikmeti vardır. O da ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçları için harcanmasıdır. Ama bu harcamada da tasarrufa çok dikkat edilmelidir. M. Zahid Kotku'nun kastettiği tasarruf, paraları biriktirmek değildir. Tasarruf, harcanması gereken yerde harcıyıp harcanmaması gereken yerde harcamayıp tasarruf etmektir.¹⁶¹ Bu fikirlerinin kaynaklarının Kur'an-ı Kerim olduğunu görüyoruz: "İsraf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez"¹⁶² "Çok saçıp savuranlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür."¹⁶³

Bir lokma bir hırka konusu müslümanlar arasında çok farklı anlaşılmıştır. Kader inancının da tesiriyle bir çok kimse tarafından kanaat, olanla yetinmek olarak algılanmıştır. Bu, iş dünyasında da tesirini göstermiştir. Dinî vecibelerine sıkı sıkıya bağlı müslüman iş adamlarının çoğu mevcut işiyle yetinerek daha büyük işlere girişmemiştir. Sebeb olarak kazandığını gösterip, daha fazla kazanma şansı ve imkanı olmasına rağmen kanaat anlayışının tesiri ile işini büyütme çalışmamıştır. Ülgener'in kitabında vurguladığı orta çağ iktisad zihniyeti, işte budur.

¹⁶⁰ . M. Vaazlar, c. II, s. 170, A. B. Hakları, s. 103

¹⁶¹ . T. Ahlak, c. III. s.140

¹⁶² . el-Hud, 141

¹⁶³ . el-İsra, 27

M. Zahid Kotku bu zihniyetin çok ötesinde bir yaklaşıma sahiptir. O'nun dünyaya ilişkisi problemini bu kanaat anlayışıyla çözdüğünü söylemek bizi yanıltmayacaktır. "Kanaat tükenmez bir hazinedir" hadisini açıklarken kanaatsizlik ve açgözlülüğün felaket olduğunu, kişinin para kazanacağı derken gayr-i meşru işlere düşmesinin, hem kendisi, hem de toplum için zararlı olacağını belirtir. Haram yolla kazanılan para ile soygunculuk yapılarak kazanılan para aynıdır. Faiz, içki, kumar gibi yollardan kazanılan paraların bir faydası yoktur. Onun için en iyi yol kanaat yoludur.

O, kanaati tavsiye etmektedir. Fakat onun kanaatten ne anladığı önemlidir. Kanaata, oturup Allah'tan ümid ederek bir şeyler beklemek, olanla yetinmek gibi bir anlayışın dışında yaklaşır. Ona göre : "Kanaat helalinden olmak şartıyla büyük işler yapmağa asla mani değildir. Yeter ki kimsenin hakkına tecavüz edilmesin, zengin olunca, şımararak tuğyana, günahlara ve israflara dalınmamalı ve kibirlenerek kendini beğenmek gibi durumlar olmamalıdır."¹⁶⁴

Kotku, para kazanmaya karşı olmamakla beraber 'helal' olma şartını ortaya koyar. Yasaklanmış ticareti asla tavsiye etmez. İslam'ın bu konudaki yasaklamalarının amacı sosyal barışı sağlamasıdır. Ki, yukardan beri söylenenler, İslamın ekonomik görüşünün özeti niteliğindedir.¹⁶⁵

Kotku'ya göre para insanın ve insanlığın ölçüsü olabilir. Çünkü para insanı cennete de, cehenneme de sokabilecek güçtedir. Genelde para insanı cehenneme götürecek işler yaptırmakta olsa da, paraları cennet yolunda harcamak gerekir.¹⁶⁶ Anlaşılan o ki Zahid Kotku için para ancak bir alet gibidir. İnsan parayı iyi yolda

¹⁶⁴ . C. Yolları, s. 43

¹⁶⁵ . Mannan, İslam Ekonomisi, çev. B. Zengin T. Ömeroğlu, 4. bas. Fikir Yay., İst. 1980, s. 19

¹⁶⁶ . T. Ahlak, c.V, s. 149

kullanırsa para bir kurtarıcı gibidir. Yok, parayı kötü yolda kullanırsa para bir hain, bir düşman olmaktadır.

Burada iki uçlu bir tutum karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan para tasvib edilirken diğer taraftan da yerilmektedir. Kotku, müslümanların zengin olmasına karşı değildir. Yani müslümanın çok para sahibi olması gerektiğini düşünmektedir. Ama paraların helal yolla kazanılıp hayra harcanması şartıyla.

Buradan şöyle bir gerçek anlaşılmaktadır: Fertlerin maddi ve manevi ihtiyaçları cemiyetin kaderinde önemli bir yere sahiptir. Helal yoldan kazanılan servetler hem ferdin hem de cemiyetin menfaatinedir. Gayr-i meşru kazançlar belki fertler için fayda gösterse bile gerçekte fert için de bir fayda değildir. Kanun ve nizamlara, yasaklara aykırı olarak yapılan işler suya atılan bir taşın suda meydana getirdiği halkalar gibidir. Bir kanunsuzluk diğerini doğurur. Aslında bu hareketi yapan da ondan zarar çekmektedir. Onun için ferdin meşru kazancı demek, aslında toplumun menfaati demektir. Zaten islamda ibadetlerin gaye ve hedefleri fertleri toplum menfaatlerine yöneltmek böylece cemiyet içinde rahat ve huzuru, refah ve saadeti sağlamak şartıyla cemiyeti kalkındırma ve güçlendirmedir.¹⁶⁷

2- Sanayileşme, Yerli Üretim, Tasavvuf ve Şirketleşme

M. Zahid Kotku, klasik tekke mürşidi görüntüsünden çok, çağdaş dünyayı çok iyi tanıyan ve getirdiği problemlere çözüm üretme gayretinde olan bir tavır sergilemektedir. Modern dünyayı gerçekten iyi tanıdığını ve modern dünya ile islamın sentezini iyi yaparak islamdan tavizler vermeksizin alternatifler ürettiğini söyleyebiliriz. İktisadi kalkınma ve iktisadi hareketlilik üzerinde çok sık durmuştur. Bunun için de temel ihtiyaçlarımızı karşılayacak bir sanayileşmenin ekonomik ve

¹⁶⁷. Daryal, Ali Murat, Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri, s. 74.

siyasi bağımsızlığımızın elde edilmesinde önemli bir vasıta olduğuna inanmaktadır. Ülkemizde motor üretiminin ilk örneği Gümüş Motor'un kurulmasında özel gayreti ve hissesi dahi olması, görüşleriyle eylemleri arasındaki paralelliği de göstermektedir.¹⁶⁸

M. Zahid Kotku ülkemizin sanayi toplumu olma şartlarını kaçırdığının farkındadır ve hızla sanayileşmek için müntesiblerini teşvik etmektedir. Sanayileşmeyle bağımsızlığı beraber düşünmektedir. Sanayideki gelişmemizle ancak bağımsız olabileceğimiz kanaatindedir. Bunun için de gerekli gerekli fabrikaların derhal kurulması, savunma sanayiinden imalat sanayiine kadar her şeyin yerli üretiminin gerçekleşmesi gerektiğini düşünür. Avrupa'ya işçi göndermemizin sebebi sanayileşememizdir. Ona göre, Avrupaya işçi göndermek yerine paraları birleştirerek şirketler kurulup fabrikalar faaliyete geçirilseydi, insanımızın emeği ve kazancı bizde kalacaktı ve biz de, sanayi toplumunu yakalayabilecektik.¹⁶⁹

Kotku yerli üretimi tavsiye ederken bir hesap ta yapar. Kullandığımız kol saatlerinden örnek vererek o zamanın Türkiye'sinde ortalama 15-20 milyon adet saat için harcanan para 4 milyardır. Bizim bu paraları İsviçre gibi ufacık bir ülkeye kaptırmamıza hayret ederek şöyle der: “.. Bunu kendimiz yapmadıkça almamız gerekir. Olur mu? diyeceksiniz. Otomobil ve uçaklar da öyle değil mi? Peki bizim onlardan eksik tarafımız neremizdir?”¹⁷⁰

Milli sanayiye sahip olmak yerli üretime geçebilmek için çözüm olarak ta ekonomik boykot da tavsiye etmektedir. Ekonominin globalleştiği ve askeri güçten daha çok önem kazandığı dünyamızda ekonomik boykotun değeri daha çok anlaşılır.

¹⁶⁸ . Gürdoğan, age., s. 98

¹⁶⁹ . T. Ahlak, c. IV, s. 202

¹⁷⁰ . Age., c.IV, s. 196

Her şeyi daha çok kazanmak üzerine kurulan Avrupa mallarının bir an için tüm İslam dünyası tarafından boykot edildiğini düşünürsek İslam dünyasının ne kadar büyük bir gücü olduğunu anlarız. Bunun bilincinde olduğu için Kotku özellikle Avrupa'dan gelen bütün mallara boykot uygulanması ve asla alınmaması kanatindedir.¹⁷¹

Zahid Kotku, kalkınmanın şartlarından biri olarak tasarrufu görmektedir. Zengin, fakir herkes tasarrufa riayet etmelidir. Bu, aynı zamanda ,Kur'an'ın bir emridir. Çünkü Kur'an israfı yasaklamıştır.¹⁷² İhtiyaçtan fazla yapılan binaları israf olarak değerlendirmektedir. Ayrıca ev v.s. gibi inşaatlarda çok lüks malzemelerin kullanılması yerine, daha az masraflarla inşaatlar yapıp artan paralarla fabrikalar kurulmasını önerir.¹⁷³

Tasarrufu teşvik ederken sosyal statü farklarını da dikkate alır. Ona göre zengin ve fakir arasında eşya kullanımını açısından farklar olabilir, önemli olanın herkesin ne durumda olduğunu bizzat bilerek yaşamasıdır. Çünkü, gelir düzeyi düşük birinin, zenginler gibi yaşamaya çalışması israftır.¹⁷⁴

Tasarruf sadece para biriktirmek te değildir. Hayatımızdaki lüzumsuz kullanımlar da tasarrufa engel olan etmenlerdir. Pratik olmaktan ziyade her şeyde rahatı düşünen bir toplum yapımızın olduğu ifade edilir. Mesela mobilya dükkanları buna küçük bir misaldir. Zira satışı yapılan mobilya çeşitleri çok rahattır. Son yıllarda dünyada her şeyin pratik olanını üretmeye yönelik eğilim, henüz yeni yeni ülkemize gelmektedir.

¹⁷¹ . T. Ahlak, c. IV, s. 196, c. II, s. 116, M. Vaazlar, c. II, s. 257

¹⁷² . A. B. Hakları, s. 30

¹⁷³ . M. Vaazlar, c. II, s. 257, Ö. Sohbetler, s. 13, T. Ahlak, c. IV, s. 154

¹⁷⁴ . M. Vaazlar, c. II, s.64

Kotku, tasarrufun bir yönünün de hayatın kolaylaştırılması olduğu kanaatinde. Ama onun getirdiği çözümlerin hepsinde kültürel bir yön bulunmaktadır. Bazı yönlerde değişik algılansa bile mesela batı kökenli olan pantolon yerine, kendi kültürümüzde var olan şalvar modelini tavsiye eder. Müslümanın namaz kıldığı için pantolon şalvardan daha çabuk yıpranacağını gerekçe olarak gösterir. Ona göre şalvar hem sıhhidir, hem de, bu açıdan ekonomiktir.¹⁷⁵

Faiz kazanarak tasarrufa yönelmek de doğru değildir. Çünkü faiz nasla yasaklanmıştır.¹⁷⁶ Para kazanmayı teşvik etmekte ama, helal yolla olması şarttır. Faizle kredi alarak iş yapılmasını uygun görmemektedir. Faiz konusundaki olumsuz tavrı öncelikle, İslam'ın bu konudaki kesin tavrından, ikinci olarak toplumsal zararlarından ileri gelmektedir. Bilindiği gibi, faizle alınan kredi, üretim maliyetini yükseltmektedir. Neticede bu maliyetler doğrudan doğruya tüketiciye yansımaktadır. Faizli kredi ile üretilen bir mal normalden iki, üç veya daha fazla fiyata mal olarak piyasaya çıkmaktadır. Mannan'a göre, enflasyonun başlıca sebebi de budur.¹⁷⁷

Peki kredi alamayan esnaf ne yapacak? Bu konuda çözüm nedir Kotku'nun bu konudaki çözümü üstadlarından Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi metodunu kullanarak çözüme gitmektedir: Yardım sandıkları oluşturarak kar zarar ortaklığı yapmak ve ihtiyacı olanlara buradan yardımcı olmaktır. Bu konuda Konya ve Bursa'da girişimde bulunan müntesiblerine destek vermiş hattâ onlarla ortak dahi olmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁵ . M. Vaazlar, c. II, s. 67

¹⁷⁶ . el - Bakara, 275

¹⁷⁷ . Mannan , age., s. 229

¹⁷⁸ . Ulcay, Yusuf, Kendisiyle olan özel görüşmemiz, 11.5.1994, Bursa

Tasarrufu teşvik etmek üretimden vazgeçmek değildir. Üretimi, ihracatı arttırmayı daima dile getirir. Ona göre iktisadi hareketlilik ekonomi için çok önemlidir. Atıl sermayeler ne kişiye ne de topluma bir fayda verir. Onun için atıl sermayelerin ticari hayata kazandırılması gerekir. Böylece hem fertler, hem de toplum kazançlı çıkar. Mesela gelişmekte olan bir ülke Türkiye'nin daha çok fabrikaya sahip olması, bunun için de yatırımların çok iyi hesaplanarak yapılması gerekmektedir. Zenginler ev, han, dükkan gibi binalar yapıp onların kira geliriyle geçinmeyi düşünmek yerine, bu yatırımları fabrikalara, üretime yönelik yapmalıdır. Herkes istediği şekilde para kazanma hakkına sahip olmakla beraber, şahsi menfaatler amme menfaatlerine feda edilmelidir. Bu, müslümanlığın da ulvi gayelerinden biridir.¹⁷⁹

Toplumumuzda gayri menkule olan eğilim gibi, altına olan eğilim de az değildir. Bir kısmı gelecek endişesiyle, bir kısmı da zevk, safa niyetiyle altın ve zinete büyük yatırımlar yapmaktadır. Genelde yatırım amacından çok, altın sevgisinden dolayı süs eşyalarını ve zinetlere büyük paralar harcanmaktadır. Böylece piyasadaki para dolaşım azalmaktadır. Bu durumda hükümet ya para basmak, ya da borç almak zorunda kalmaktadır. İktisadi hayattaki bu durgunluk, toplumun her kesimini etkiler. Topluma yönelik en önemli zararı da, insanların kolay yoldan para kazanma düşüncesine dalıp, üretim ve mal alış-satışına rağbet etmemektedir. Bunun için hükümetler atıl durumdaki değerleri daima aktif hale getirecek tedbirler ve uygulamalar peşindedirler.

Kotku, atıl değerlerin aktif hale getirilmesi hususunda hassasiyetle durmaktadır. Ona göre altınları kadınların kollarında, boyunlarında, sandıklarında, bankalarda saklamak büyük yanlışlıktır. Zinetler hiç toplanmasın değil; "... zinetleri

¹⁷⁹ . T. Ahlak, c. IV , s.201

topla, faydalı işlere yatır. Hem kazancından istifade et, hem de bir altının iki olsun, sonra memleketin de yüzü gülsün. Onun senin elinde kalışı gūnahtan, gururdan, övünmekten başka neye yarar?”¹⁸⁰

Zahid Kotku sadece altınları değil atıl durumdaki her şeyin iktisadi hayata çekilmesi kanaatindedir. Mesela ÷lkemizdeki hapishanelerde ceza çeken binlerce mahkum vardır. Bunların çoğu bir odaya kapanmış dört duvar arasında ömür geçirmektedir. Ona göre, bedenen gücü kuvveti yerinde olan bu insanların atıl olarak durması memleket ekonomisi için kayıp demektir. Hapishaneler bu düşünceye göre dizayn edilerek verimli hale getirilebilir. Suçluları boş yere doyurup beslemenin hiçbir faydası yoktur. Bu insanları böyle boş boş oturtmak yerine ücretle kamu işlerinde, sanayi veya ziraat işlerinde çalıştırmak mümkündür. Hatta adalardan biri, muhtemelen Marmara Adalarından biri, bu gibi hizmetler için kullanılabilir.¹⁸¹

Tasarrufların birleştirilerek şirketleştirilmesi konusu Tasavvufi Ahlak kitabında özel bir başlıkla işlenmiştir.¹⁸² İktisadi meselelerin bir ahlak kitabında konu edilmesi, müslümanların iktisadi hayata bakışlarıyla ilgili olmalıdır ki bu iktisadi ahlakla ilgili farklı bir bilgiyi de gündeme getirmektedir. Tasavvufun adabı ve müridin yapacağı ezkarın anlatılması yanında, iktisat, siyaset gibi konulara da yer verilmesi dikkate değerdir. Ona göre, küçük esnaf birleşerek ticari birlikler kurup büyük işlere girişmelidir. Bu, farz bir ibadetle eş değer olacak kadar önemli bir husustur. “.. şu dünya milletlerinden ibret alalım da, ne olur, biz de birleşelim. Büyük işler yaparak hem milletimiz refaha kavuşturmuş oluruz, hem de biz rahat ederiz.”¹⁸³

¹⁸⁰ . H. Nasihatler, c.II, s. 252, 255

¹⁸¹ . T. Ahlak, c. V , s. 149

¹⁸² . T. Ahlak, c.IV, s. 201, 211

¹⁸³ . Age., 235

Kotku'nun bu satırlarından anlıyoruz ki dünyanın değiştiğinden, ekonomik bloklaşmaların başladığından haberdardır. Gelişmelerden haberdar olmakla kalmayıp bazı önlemler alınması konusunda bir takım teklifler getirmekte ve bizzat bazı adımları atmaktadır. Dünya çapında işler yapabilmek için ona göre şirketleşmek gerekmektedir. Sadece şirketler kurmak değil, devam ettirmek te çok önemlidir. “Yalnız şunu da unutmamak gerekir ki, şirket kurmak kolaydır. Fakat yine oyuna gelip bunları yahudilere kaptırmaktan sakınmalıdır.”¹⁸⁴ Aslında İşlamin temel şartları müslümanları hep ortaklaşa iş yapmaya teşvik eder. Namaz topluca kılınca tek başına kılınmadan daha sevaplıdır. Bu sevab müslümanların camiye gelme zahmetlerinden çok, bir araya gelmelerindedir. İşte ibadetlerdeki bu esaslar bizim dünya hayatımıza da ışık tutmalıdır: Bu tıpkı namazı topluca kılanların daha çok sevab aldığı gibi, işlerini ortaklaşa yapanlar da çok kazanırlar, demektir.

2. 1. Memur Olma Zihniyeti ve Tüccarlık

M. Zahid Kotku memur olmayı tasvib etmemektedir. Memurluk devlet için bir yükttür. Ona göre işini bilen çalışkan insanlar her yerde ve her zaman para kazabilirler. Hatta insan böylece zengin olup yanında bir çok insanı da çalıştırır ve onlardan da sevap alabilir. Fakat memurlukta bu imkan yoktur. Ayrıca memurluk “rüşvet” gibi sosyal ahlakı bozan bir suçta da zemin teşkil etmektedir. “Memursa dananın kuyruğu gibi ne uzar, ne de kısılır. Bazen geçinemez hale gelir. Bu sefer de haram olan rüşvete tenezzül eder.”¹⁸⁵

Toplumumuzda hemen herkes memur olmayı düşünmektedir.(Bir devlet kurumuna yapılacak memur alımı için insanların stadyumlarda imtihan olmaları bu

¹⁸⁴ . T. Ahlak, c. V , s. 123

¹⁸⁵ . C. Yolları, s. 126

eğilimin hala devam ettiğini gösterir.) Demek Kotku bunun farkındadır ki gençleri memur olmaktan çok ticarete yönlendirmektedir. Ona göre, insan okumalı ama devlete, millete yük olmak için okumamalıdır. Başka sahalarda memlekete faydalı olmak için okumalıdır. Özellikle ticari sahalara yönelmelidir. Onun diliyle söylersek: “Baksana bu gün memlekette ticaret sahası üç buçuk yahudinin elinde, bu bizim için ne kadar acıdır! Gençlerimiz bu hususta ne düşünüyorlar? Bunun için okumalı, fakat memlekete daha faydalı olmaya çalışmalıdır.”¹⁸⁶ Memuriyet kul kapısı iken “ticaret, sanayi, Hak kapısıdır. Kul kapısına iltica edip sığınacağına Hak Sübhanehu ve Tealanın kapısına sığınmak elbette evladır.”¹⁸⁷ Aslında memuriyet ona göre, bir anlamda, insan hürriyetinin kısmen başkalarına verilmesidir.¹⁸⁸

Zahid Kotku özellikle bu serbest meslek ve girişimci ruha dikkat çekmektedir. Bu konu üzerinde o kadar önemle durur ki, serbest meslek sahibi olmanın tasavvuf ahlakına daha uygun olduğu kanatindedir. Tasavvufi Ahlak kitabına açtığı “Serbest Meslek ve Devlet Kapısı” bölümüne başlarken “.. çalışmak, ticaret ve sanat erbabı olmak, el ele verip şirketler kurmak, güzel güzel, büyük fabrikalar tesis ederek iç ve dış ticarete büyük işler başarmak dururken, muayyen bir maaşa razı olup, pasif bir köle gibi çalışmak, aklı başında, kafası çalışan bir insan için reva mıdır?” sorusuyla başlamakla, büyük ticari kuruluşlarla iç ve dış ticarete söz sahibi olmayı tavsiye etmektedir.¹⁸⁹

Devamla memuriyetin ne kadar kısıtlı imkanları olduğunu, ticaretin ise insanın ufkunu açıcı hür bir hayat bahsettiğini anlatmaktadır. Ticaret ve sanatın zor olduğunu, bir çok tehlikelerinin de olduğunu kabul eder. Ama bir insanın azim, sebat, kanaat ve kendisine güvenle bunları aşabileceğini de düşünmektedir. “Örnek

¹⁸⁶ . T. Ahlak, c. III, s. 6

¹⁸⁷ . T. Ahlak, c. II, s. 6, 115, 122

¹⁸⁸ . N. Terbiyesi, s. 263

¹⁸⁹ . T. Ahlak, c. II, s. 112

mi istersiniz? İşte Almanya, işte Japonya, daha dün ikisi de mahv ve perişan oldular. Fakat bu gün dünyaya ferman okuyacak kadar ticarete ve sanatta ileri gittiler. Bunlardan daha yakın örnekler, her gün içimizde olan ekalliyetler değil midir? Onların hiç devlet kapısına başvurduğunu, yani memuriyet aldığını gördünüz mü? Herhalde hayır. O halde bu, bize bir ders olmuyor mu? Bütün bunlara bakıp ta büyük dersler almamız gerekirken, hala uykudayız. Post kavgasıyla, particilikle uğraşalım bakalım akıbetimiz ne olacak?”¹⁹⁰

Bölümün ilerleyen sayfalarında iktisadi yönden zayıflığımız sebebiyle savunma alanında batılı devletlere bağımlı olmamızın çok esef verici bir durum olduğunu belirterek kendi top, tüfek, uçak fabrikalarımızın kurulması gerektiğini yazmaktadır. Ve bütün bunlar İslam'ın çok önemli bir emri olan “Cihad” mefkuresi dahilinde işlenmektedir. Bağımsızlık uğruna yapılacak her türlü işler, fabrikalar “gaza” ile eş tutulmakta, bir “gaza”nın da kırk hacca bedel olduğuna dikkat çekilmektedir.

Kotku'da toplumun ve devletin menfaatleri fertlerin menfaatlerinden daha önemlidir. Ona göre, memuriyet zihniyeti yaygın olan Türk toplumu bunu terketmeli atılımcı, girişimci bir topluluk olmalıdır. Tahsil görmüş insanlarda her şeyden önce bilgi ve becerilerini üretim alanında kullanmalıdırlar.¹⁹¹ Yani dinini seven her müslüman, bizi diğer devletler karşısında zaafa uğratan zayıf yanlarımızı tesbit edip, toplumun o tarafını kendi takati nisbetinde kuvvetlendirmeye çalışması gerekir. Bu, onun için dinî vazifedir.¹⁹²

¹⁹⁰ . T. Ahlak, c. II, s. 112

¹⁹¹ . T. Ahlak, c. IV, s. 202 222; Bilgiseven, Genel Sosyoloji, s. 3

¹⁹² . Kotku, age., s. 223

Kotku, ekonomik hayat ile dinî hayatı birbirinden ayrı görmemiştir. Ekonomik faaliyetleri dinî motiflerle işlemiştir. Dünyevi gibi görünen faaliyetlerin dinî konularla irtibatlandırması İslam sosyolojisi araştırmalarında da ilgi çekecek bir husustur.

Ayrıca cemiyetin varlığı bekaası ve saadeti için çalışan ve bunu kendine gaye edinen teknik ve teknik bilgiyi dinî bilgiler seviyesinde telakki etmiştir.¹⁹³ İslam'la teknik'in çatışmadığı ama iyi kullanılması gerçeği, bu noktada oldukça önem arz etmektedir.

¹⁹³ . T. Ahlak, c. IV, s. 202, ayrıca; Gürdoğan age., s. 98 v.de.

E- SİYASET

1. Siyasete Bakış

Burada Zahid Kotku'nun siyasi yaklaşımlarını siyasi partiler ve devlete ait başlıklar altında sunmaya çalışacağız. Kotku yakın dönemde ülkemizin siyasi hayatını etkilemiş bir kişi olarak, İslami kesim dışındaki çevrelerin de dikkatlerini üzerine çekmiş bir isimdir. Bununla beraber siyaset onun asıl meşguliyet alanı değildir.

Onun siyasi düşüncelerini anlamaya çalışırken aydınlatıcı olacak noktalardan biri, fikirlerinin hadis temelli oluşudur. Hayatı boyunca düzenli olarak Râmuz'ül Ehâdis dersleri vermiştir ve kitaplarında başka hadis külliyatlarından da çok yoğun biçimde hadis nakletmiştir.

Kotku'nun siyasi görüşlerini değerlendirirken bir başka önemli nokta da şöyledir: O, siyasi görüşleri, belli bir bütün olarak kaleme almadığı gibi herhangi bir siyasi görüşü tenkid olarak ta yazmamıştır. Onu ilgilendiren, kelime ve kavramlardan daha çok müşahhas olaylardır. Bu yüzden o, cumhuriyet, saltanat, laiklik, gibi kavramları tartışmaz. Ancak hilafet kavramı bundan hariçtir.

2. Devlet

Zahid Kotku bir kurum olarak devletin tarifini yapmak veya görevlerini tartışmaktan çok, var olan durum karşısında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Biz bu değerlendirmelerinden yola çıkarak onun bu konudaki yaklaşımların tesbit etmeye çalıştık.

Kotku devletin kutsallığını vurgulamaktadır. Onun görüşlerinden anladığımız kadarıyla düşündüğü devlet 'küçük devlet' modelidir. Yani sadece organize eden ve denetleyen bir devlet. Ona göre devletin en büyük görevi dış tehlikelere ve düşmanlara karşı vatani korumak ve müdafaa etmektir. Bunun için de devletin güçlü olması, fazla yük altına girmemesi gerekir. Gereksiz sorumlulukların altına giren devletin asıl görevini yerine getirmede zorluklarla karşılaşması muhakkaktır. Bu sebepten en iyi yol kişilerin girişimci olması ve özel sektörün güçlenmesidir. Özel sektörü güçlenen devletin memuriyet kadrosunda şişme yaşanmayacaktır.¹⁹⁴ Bilindiği gibi devletlerin en büyük gider kalemlerinden biri memur ve kamu işçileridir. Bu kadroların özel sektöre yönlendirilmesi elbette devlet için büyük bir rahatlık getirecektir. Kotku'nun iktisadi yaklaşımları anlatılırken değinildiği gibi onun insanları memur olmaktan çok özel teşebbüslere yönlendirmesiyle devlete yönelik görüşleri birbiriyle bütünlük arz etmektedir. Memuriyetin millete yük olduğunu şöyle ifade eder: “Zaten memuriyet denilen şey, milletin yükünü almak ve karşılığında rahat bir geçim temin etmek için istenilen bir hizmettir. Fakat çok kere bu işin tersine işleyerek millete yük olunduğu da unutulmamalıdır.”¹⁹⁵

3. Hilafet

Hilafet'ten anladığı, özellikle Raşid Halifeler dönemindeki hilafettir. Daha sonraları ortaya çıkan saltanatla beraber hilafetliği eleştirmektedir. Mesela Yavuz Sultan Selim'i bu konuda tenkit eder. Tenkidinin asıl sebebi de Yavuz'un İslam düşünce hayatından tavizler verdiği noktasındadır.

Bu konuda şunları yazar: “...Halife olup ta saltanat sarayında oturup çalım satmak, 'Ben de halife-i müsliminim der, öte tarafta Avrupa'nın kanunlarını giyim

¹⁹⁴ . T. Ahlak, CII, s. 112, c.s.IV, 122 -123, C. Yolları, 200 - 201

¹⁹⁵ . T. Ahlak, c.IV, s. 122

tarzını alır; süs, saltanat ve israfa boğulan koca koca saraylar yaptırır, içinde de envai çeşit günahlarla; nadide, güzel, kibar saray hanımları, cariyeleri, hizmetkarları... Acaba bunların hangisi halifeye ve hilafete yakışır?...

Halife demek Peygamber'in eşyasına sahip olmak demek değildir. Belki onun yaşayış ve hareketini benimsemek ve sonra da buyurduğu sünnet yolundan ayrılmamaktır.”¹⁹⁶

Zahid Kotku, hilafetin İslam ulemasının hakkı olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁷ Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri'nden yaptığı çok uzun bir iktibasta yer alan şu ifadeyi benimsediğini göstermektedir: “Hakikatte ulül-emr mürşid-i kamildir.”¹⁹⁸

Zahid Kotku ahlak noktasındaki hassasiyetinden dolayı hilafeti temsil ettiği için yapılan yanlışlarını eleştirdiği Yavuz Sultan Selim'i başka yönleriyle de över:

“Padişah (Y. Sultan Selim) bazı memurların yanlış hareketlerine kızmış, bunlardan 150 tanesinin idamına hükmetmiş. Zenbilli Ali Efendi, padişaha gidip hem nasihat eylemiş hem de bu yüzelli kişiyi affettirmiş. Koca bir padişahın böyle tevazu görterip, şeyhülislamını kırmayışı ve aynı zamanda bu mücrimleri affedişi çok, hem de pek çok takdire şayandır. Bu da bize insanlık nümunesidir. Mekke-i Mükerrerme'yi fethettiği zamanda, hatip hutbesinde Y. Sultan Selim'i (Hakim'ül Haremeyn diye) methederken “Hadim'ül Haremeyn, de!” diyerek ikaz eylemiştir.”¹⁹⁹

¹⁹⁶ . C. Yolları, s. 205, 206

¹⁹⁷ . Age., s. 207

¹⁹⁸ . T.Ahlak, c. I, s.11

¹⁹⁹ . A. B. Hakları, s. 59, 60

4. Bağımsızlık

Bağımsızlık devletin temel vasıflarından biridir. Kotku, kitaplarında bir çok yerde bu konuya değinmiştir. Ona göre, devletin esas görevlerinden olan savunmaya büyük önem vermeli ve gerekli hazırlıklar yeni teknolojiyle yapılmalıdır. Tabii bu iktisaden güçlü olmayı gerektirmektedir. Zahid Kotku devletin korunmasıyla islamın korunmasını aynı değerlendirmektedir.

Bağımsızlık için iki kuvvete ihtiyaç vardır: “Bunlardan birisi memleketimizin muhafaza ve müdafaası için cihad denilen askeri kuvvet, birisi de halka dinini öğretecek ilim sahibleridir. Bunların her ikisinin sayısız denilecek kadar şubeleri vardır, hepsi de lazımdır. Bunlar olmazsa ne memleket müdafaası yapılabilir ne de tedrisat.”²⁰⁰

Bu iki güce sahip olmak için lazım olan bir şey vardır: Para. Kotku, siyasi bağımsızlık için ekonomik bağımsızlığın gerektiğini farketmiştir. “İktisaden paralara hakim olan dünyaya da hakimdir” diyen Kotku, savaş usullerinin de değiştiğinden bahseder. Bunun için şöyle ilavede bulunur: “.. öyleyse sen şimdi istersen paraları sakla, istersen günah yerlerde ye. İstersen de ahiret için harca.” Ona göre düşmanlara karşı hazırlık için yapılacak her türlü harcama 'ahiret' için yapılan harcamalardır.²⁰¹ Aynı zamanda bu, imanın da bir gereğidir.²⁰²

Türkiye, ihtiyacı olan bazı silahları üretmekle birlikte stratejik bir çok silah ta dışarıdan ithal edilmektedir. Ordumuzun sahip olduğu gelişmiş silahların büyük bölümü dışarıdan alınmaktadır. Zahid Kotku bu durumu çok tehlikeli olduğu

²⁰⁰ . C. Yolları, s. 246

²⁰¹ . T. Ahlak, c.IV, s.196, 100, H.Nasihhatler, c.II, s.250

²⁰² . T. Ahlak, c. IV, s. 154

kanaatindedir: “Hele bu günün harblerindeki teknik usulleri bilmemek, öğrenmemek ve üstün duruma geçmemek, harb malzeme ve silahlarını düşmanlardan tedarik etmek zorunda kalmak ne kadar yanlış ve acıdır. Topu, tankı, tayyareyi ve bunların muhtaç olduğu malzemeyi hatta benzin, mazot ve saireyi düşmandan alıp ta muharebe edeceğiz, çok yazık...”²⁰³

5. Parti

Kotku, siyasilerle ilgilenmekle beraber bir kurum olarak siyasi partiye sıcak bakmamaktadır. Demokrasinin önemli kurumlarından biri olarak bilinen siyasi partilerdeki materyalist zihniyet onun en çok eleştirdiği yöndür. Tasavvufi Ahlak kitabının IV. cildinde mü'minlerin vasıflarını anlattığı bölümde “Partiler ve Ayrılıklar” başlığıyla bu konuyu müstakilen incelemiştir. Ayrıca yine Tasavvufi Ahlak 3. cildinde, Hadislerle Nasihatler'in 2. cildinde Mü'minlere Vaazlar kitabının 2. cildinde ve Özel Sohbetler kitabında bu konulara değinmiştir.

Kotku'nun parti kurumunu eleştirmesinden Batı demokrasilerini benimsemediği anlaşılmaktadır. “Particilik müslümanlığa yakışan bir şey değildir. Müslümanlık bizden daima vahdet ve birlik ister.”²⁰⁴ sözleri de bunu desteklemektedir. Onun parti kurumu ile ilgili bu değerlendirmelerinin temelinde ahlak anlayışının da büyük rolü vardır. Partileri ayrılık doğuran müesseseler olması bakımından eleştiriye tutar. Her parti kendi kazanmak için çalışırken diğerlerine her türlü ithamda bulunmaktadır. Partiler yalan yanlış her türlü propagandada bulunmaktadırlar.

²⁰³ . T.Ahlak, c.II, 113, 114

²⁰⁴ . H. Nasihatlar, c.I, s. 191

Çok partili hayat nasıldır? Çok parti olması bir nehrin bir çok kola ayrılmasına benzetilir. Bu ayrılmadan dolayı da güç dağılımı sözkonusudur. Toplumun güçlü olması, birlik beraberliğini koruyabilmesi için böyle ayrılıklardan uzak olması gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti olarak büyük harbler görmediğimiz halde batılı devletleri iktisaden yakalayamamış olmamız hep bu siyasi ayrılıklar ve siyasetçilerin ülke menfaatleri üzerine değil de kendi menfaatleri için siyaset yaptıkları içindir. Kotku'ya göre gelişmiş ülkelerden daha fazla kaynaklara sahip olmamıza rağmen gelişmememiz hem dinî açıdan hem tarihi açıdan büyük bir mes'uliyettir ve bu mesuliyet her şeyden çok siyaseti yönlendirenlerindir.²⁰⁵

Kotku aslında bir siyaset bilimci gibi siyaset felsefesi yapmaktan ziyade var olan durum hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Açıkça yeni bir siyasi sistem belirtmemiştir. Fakat yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla siyasi birliğin temin edileceği bir sistem arzulamaktadır. Bu sistemin temel zihniyeti, particilik zihniyetinden çok herkesin bir millet olduğu ve bir dine mensub olduğu bilincinin var olmasıdır. "Şimdi şu parti, bu parti, acaba ne demektir? Biz hep bir milletiz. Aynı dine mensubuz. Buna rağmen neden ayrılıklar yapıyoruz? Bunların zararının umum millete olduğunu hala anlayamıyoruz? Aziz kardeş! Tefrikada azab, vahdette saadet olduğunu unutma" Bütün bu görüşlerin cemaat arasında yayılması ve kardeşlerin bunu birbirlerine duyurması gerektiği de vurgulanarak bir kollektif bilinç geliştirilmeye çalışılmıştır. "kim ne derse desin sakın aldanma. Bunu bütün kardeşlere duyurmaya ve birlikten ayrılmamalarını temine çalış ve çalıştır."²⁰⁶

Kotku'nun partiler konusundaki bu tavrının önemli bir sebebi de yine partilerin kendileri olduğunu söylebiliriz. Çünkü seçim zamanlarında yapılan propagandalarda siyasilerin birbirlerini itham edici, birbirlerinin aleyhinde konuşmaları bilinen bir

²⁰⁵ .T. Ahlak, c. IV, s. 183

²⁰⁶ .T. Ahlak, c. III, s. 165

gerçektir. Bu davranışlar karşısındaki “.. bu insanların müslümanlıktan hatta insanlıktan bile hiç nasibi yok! diyeceği geliyor. Çünkü müslümanlık yalanı katıyken istemez ve müslüman ölür yine yalan söylemez. Hıyanetlik müslümanlıkta yoktur.”²⁰⁷ sözleri bu konudaki kanaatlerimizi güçlendirmektedir.

Partileri eleştirisinin bir sebebi de her iktidarda değişen bürokrasidir. Çünkü iktidarların değişmesiyle bürokrasinin de değişmesini son derece zararlı olarak değerlendirmektedir. İşinde belli bir tecrübeye ulaşmış insanların, partililer tarafından sırf yandaşlarını yerleştirebilmek için işlerine son vermeleri veya değiştirmeleri hem büyük bir iş kaybı hem de devletin milletin zararındır. Memurlar herhangi bir idarenin değil devletin ve milletin hizmetinde olmalıdırlar.²⁰⁸ Kotku parti ve partililiğin olumsuz yönlerini öne sürerek siyasi birliği önermektedir.²⁰⁹

Siyasi partilerin çalışmalarını beğenmese de var olan duruma karşı ilgisiz değildir. Halen memlekette cari olan bir siyasi sistem vardır ve bu sistemde partiler vardır. Hatta bu sistemde yöneticilere etkili olabilmek için gerekirse parti de kurulacağını söylemiştir ve bu işaret üzerine MNP kurulmuştur.²¹⁰ Ayrıca seçimlere karşı da kayıtsız kalmamış oy kullanmış ve kullanmayı teşvik etmiştir. 2 Mart 1979'da yaptığı bir cuma hutbesinde kimlerin seçilip kimlerin seçilmemesi gerektiğini de anlatmıştır. Ona göre şu veya bu partili olmaktan çok adayın kendisi önemlidir. Günahkar, içki içen ve dine karşı ilgisiz olanların seçilmemesi gerekir. Böyle insanları seçenler de onların günahlarına ortak olmaktadır.²¹¹

²⁰⁷ . H. Nasihatler, c. II, s. 91, M. Vaazlar, c. II, s. 151

²⁰⁸ . T. Ahlak, c. I, s. 149

²⁰⁹ . M. Vaazlar, c. II, s. 151

²¹⁰ . Coşan, M. Es'ad, 26 Mayıs 1990'daki konuşma; ayrıca MNP ve MSP ile ilgili bkz., Albayrak, Sadık, Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı, s.66 vd., Araştırma, İst.,1989; Sarıbay, Ali Yaşar, Türkiyede Modernleşme Din ve Parti Politikası, İst., 1985

²¹¹ . Ö. Sohbetler, s. 131

Onun için seçilecek adayların arasında dinine bağlı, dindar insan olmaları önemlidir. Aslında bu yaklaşımda bir anlamda siyaseti yönlendirme hissedilmektedir. Yani 'siyaset sahnesinde böyle insanlar yoksa geçin siz bunu yapın' demektir.

6. MNP ve MSP

Bilindiği gibi Kotku'nun siyasi hayattaki en büyük tesiri Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi zamanındadır. Her iki partinin de kurulmasında rolü vardır. Kendisi bizzat kuruculuğunu ve propagandasını yapmamış ama konuşmaları, tavsiyeleri ile siyasi partilerin kurulmasını işaret etmiştir.²¹² Bununla beraber daima siyasete bulaşmaktan ve siyasilerle münasebet kurmaktan uzak durmuştur.²¹³ Ama bu uzak durma siyasetle ve siyasilerle ilgilenmemeyi gerektirmemektedir. MSP döneminde milletvekilliği veya senatörlük yapmış bir çok siyasi Kotku'nun derslerinde bulunmuştur. Hatta Türk siyasi hayatında önemli bir yeri olan merhum Turgut Özal'ın da kendisinin derslerine bir müddet devam ettiği bilinmektedir. Kendisiyle görüştüğümüz Korkut Özal bu durumu açık ve kesin olarak belirtmiş ve : “benim siyasi hayatımda Hocaefendi'nin rolü ne kadar çoksa, ağabeyim Turgut Özal'da da o kadar çoktur” şeklinde açıklamada bulunmuştur.²¹⁴

Turgut Özal'la ilgili olarak anlatılan iki hatırayı da burada nakletmek yerinde olacaktır. Birisi Yusuf Türel'in anlattığı hatıradır: “Bir cuma günü, namazdan sonra mutad olduğu üzere salonunda toplandık. Merhum Turgut ta oraya geldi. Ellerini öptü, diz çöktü oturdu. Bir süre sonra da müsaade isteyip kalktı. Hocaefendi onun

²¹² . Coşan , agk.

²¹³ . Zerconi, agm.,

²¹⁴ . Özal, Korkut, Kendisiyle olan görüşmemiz, 25. 9. 1996' Küçükçamlıca

arkasından “Bu çocuğa dikkat edin” dedi. Bu çocuk dediği Merhum Turgut Özal'dı.²¹⁵

Şimdi şu soru akla gelmektedir: Hem siyasi partilerin yanlış olduğu vurgulanmakta hem de siyasi çalışmalara, hatta parti kurulmasına destek verilmektedir. Bu bir çelişki değil midir? Zıt fikirlerin çatışması değil midir?

Görünüşte bu bir zıt fikirler çatışmasıdır. Gerçekte ise kendi içerisinde bir bütün oluşturmaktadır. Nakşibendiye tarikatının kendisini politik ve sosyal şartlardaki değişikliğe adapte etme konusunda özel bir yeri vardır.²¹⁶ Her nakşi eksiksiz olarak sosyal hayatını yaşarken tarikat görevlerini yerine getirir. Bütünlük arzettiğini söylerken tarikatın bu özelliğiyle olan bütünlük kastedilmiştir. Nakşi tarihinden bazı örnekler de bu kanatimizi destekler. Mesela; İmam-ı Rabbani'nin hayatına bakılacak olursa onun hayatında da siyasi çalışmalar büyük yer aldığı görülecektir. İmam-ı Rabbani, Zahid Kotku'nun bağlı olduğu Nakşi tarikatının önemli şahsiyetlerinden biridir. Hatta Nakşi tarikatının şekillenmesinde de etkisi vardır. Zamanın hükümetinde görev yapan bir çok yetkili ile mektup vasıtasıyla iletişim kurmuş, onları sohbetlerine davet etmiştir. Mektupları tesirli olmuş ve bir çok devlet yetkilisi kendisinden etkilenmiştir.²¹⁷ İmam-ı Rabbani İslam'ın yüceltilmesinde veya zelil düşürülmesinde devlet adamlarını etkili olduğunun bilincinde olarak hareket etmiştir. Hatta devlet adamlarının bulunduğu meclislerdeki sohbetlerinin en çok sevindiği memnun olduğu sohbetler olduğunu belirtmiştir.²¹⁸

Daha yakın zamanlardaki üstaplardan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi de siyasete, devlet yöneticilerine tesir etmeye büyük önem vermiştir. Önde gelen devlet

²¹⁵ . Türel, Yusuf, " O'nda Aradığımız Veliyi Bulduk" İsl. Mec., Kasım 1996, sa. 159, s. 63

²¹⁶ . Bennigson, age., s. 81

²¹⁷ . Sağiroğlu, Ekrem, İmam Rabbani, s. 60

²¹⁸ . Sağiroğlu, age., s. 67

adalarının kendisine intisab ettiği gibi sarayla da yakın ilişkisi vardır. Bu açıdan devlet yönetiminde etkili bir rolü olmuştur.²¹⁹

7. Adama İş Değil, İşe Adam Yerleştirmek

Memuriyetin tavsiye edilmemesi devlet işinin önemsiz olduğu anlamında anlaşılmalıdır. Kotku'ya göre devlet işindeki istihdamlara çok dikkat edilmelidir. Meseleye ahlakilik açısından da bakarak mutlaka ehil insanların istihdam edilmesi gerekir. Adam kayırma veya tanıdıkları yerleştirme gibi yanlışlıklar devlete çok pahalıya mal olmaktadır. Her işe ehli olan insanları yerleştirmek devletin görevidir. “... her isteyene istediğini vermek elbette doğru olmaz. Çünkü iş ehliyetsiz ellere verilince tabii olarak işler aksar, millet de sıkıntıya düşer.”²²⁰ Sadece memuriyet istihdamında değil devlet diğer işlerde de dikkatli davranmalı ve tasarrufa büyük önem vermelidir. Gereksiz yere törenler düzenleyip aşırı harcamalar yapılmamalıdır.²²¹

Zahid Kotku “Emaneti ehline veriniz” emr-i şerifi gereği olarak bunu düşünmektedir. Onun bu konudaki görüşleriyle önemli bir devlet ve fikir adamımız olan Cevdet Paşa'nın görüşleri paralellik arz etmektedir. Paşa da emanetlerin ehline verilmesi, adama iş bulmak yerine işe adam bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, herkes yetenekli olduğu ve hak ettiği işte kullanılmalıdır. Mükafat olsun diye ehil olmadıkları halde bazı kimselere makamlar verilirse bundan devlet zarar görecektir.²²²

²¹⁹ . Gündüz, A. Z. G. S. B., s.30, ayrıca bkz. Gündüz, Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddin, s, 65'te 183 nolu dipnot

²²⁰ . T. Ahlak, c. IV, s. 123

²²¹ . C. Yolları, s. 206

²²² . Yazan, Ümid Meriç, Cevdet Paşa'nın Devlet ve Toplum Görüşü, İnsan Yay, İst., s.162

Sonuç olarak diyebiliriz ki, siyasi görüşlerini aktardığımız Kotku, siyasi görüşlerini oluştururken Batılı düşünce akımlarından etkilenmemiştir. İslami anlamda hukuki ve ideal olanla, fiili olanı ayırmış ve her ikisini de dikkate almıştır. Görüşlerini teorik tartışmalar bağlamında değil, müşahhas olaylarla ilgili değerlendirmeler şeklinde ortaya koymuştur. Bu yüzden tekliflerinin uygulanabilir bir yönünün çok fazla olduğu söylenebilir.

F- TOPLUM

1. Genel Olarak Toplum Hakındaki Fikirleri

İnsanlar bir arada yaşamak için yaratılmışlardır. Hayvanlar tek başına yaşayabilse de insanlar tek başlarına yaşayamazlar. Bu açıdan insanlar birlikte yaşamaya ve bu yaşamada birbirlerine muhtaçtırlar. Bir başka ifade ile birbirlerine tahammül etmek zorundadırlar.

Toplum, sosyolojinin temel konusu ve öncelikle incelediği fenomendir. Sosyoloji, toplumu hareket halinde bir bütün olarak kabul eder.²²³

Sosyolojinin yöneldiği bir diğer saha da sosyal gruplardır. Sosyal gruplar, kişileri birbirleriyle ilgisiz ve ilişkisiz kum taneleri gibi kendi başına hareket etmekten çıkarıp onları bir grup disiplinine sokar. Kişinin sosyal hayatı, gruplar içerisinde bir anlam ve açıklık kazanır. Her sosyal grup birden fazla grubu içerisinde bulundurur. Sosyal hayat ağırlıkla gruplar aracılığıyla gerçekleştiği için sosyal araştırmalar da bu yolla somut bir şekilde araştırılabilmektedir.²²⁴

Sosyal gruplar; “grubun kuruluşuna sebep olan amaç, grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin fikri ya da hissi karakteri, bu ilişkilerin şahsi olup olmadığı, grubun genişliği, varlık süresi, gruba katılımın iradi olup olmaması” gibi ölçülerle sınırlandırılır. İşte bu ölçüler açısından yapılan sosyal gruplar sınıflamasında, grup üyeleri arasındaki ilişkiler dikkate alınarak yapılan ilk bilinen tasnifi “cemaat”

²²³ . Bilgiseven , Genel Sosyoloji, s.3

²²⁴ . Tulan B, İsen Galip, Batmaz V, Sosyal Psikoloji, s. 238

(gemeinschaft) ve “cemiyet” (gessellschaft) şeklinde Ferdinand Julius Tönnies (1855-1936) yapmıştır.

19. y. y. sosyologlarının çoğu sosyolojik araştırmalarında dolaylı veya dolaysız cemaat kavramını kullanmışlardır. Bilhassa Tönnies kitabında modern cemiyetin doğup gelişmesi olayını, anlamaya ve izaha yönelmiştir. Tönnies'e göre bütün insani münasebetler kompleksi, bir yandan “insan iradesi”ne öte yandan insani seçme iradesine dayanmaktadır. Yani cemaat içinde yaşayan bir insan her şeyiyle cemaate uymuş olacağından onun seçmesinde gerçekçi bir değerlendirme yoktur. Kişinin cemaatle hür iradesi kısıtlıdır. Cemiyet ise fertlerin serbest iradesine ve menfaatlere dayalıdır. “İnsani Seçme iradesi” insana bu serbestiyeti vermektedir.²²⁵

Cemaat ve cemiyet kavramı Tönnies'te “cemaatten cemiyete doğru” olan bir tekamül merhalesini ve sosyal bağlanışların ideal tiplerini ifade etmektedir.²²⁶

Tönnies'ten önce de batıda sosyal çalkantıların yaşandığı bir dönemde Fransız sosyolog Frederic Le Play (1806-1882) bundan önceki Saint Simon ve Aguste Comte (1798 - 1857) 'ta görüldüğü gibi, toplumu sosyal istikrara götürecekt teoriler kurmakla meşgul olmuştur. Emile Durkheim (1858 - 1917) , Max Weber (1864 - 1920) ve Tönnies üzerinde de Le Play tesirli olmuştur.²²⁷

20. y.y. sosyologlarından R. M. Maclver ve Charsles H. Page'in “Cemiyet” adlı eseri, cemaat ve cemiyet kavramlarına biraz farklı yaklaşım getirmektedir. Bu çalışma özellikle “cemaat” kavramı çerçevesinde bir “cemaat sosyolojisi” mahiyetindedir. Onlar cemaati “küçük veya büyük herhangi bir mekanda, üyeleri şu

²²⁵ . Freyer, age., s. 203

²²⁶ . Freyer age., s. 180

²²⁷ . Freyer age., s. 180

veya bu münferit menfaati değil, müşterek hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde birarada yaşayan insan topluluğu” şeklinde tanımlamaktadırlar.²²⁸

Sosyolojinin mevcut cemaat ve cemiyet kavramlarına baktığımızda kavramlarına Kotku'da farklı anlamlar yüklendiğini görürüz. Genel sosyolojinin cemaatten anladığı ile Kotku'nun anladığı farklıdır. Aynı farklılık cemiyet kavramında da vardır. Kanaatimizce bu farklılığın asıl sebebi, sosyolojiye bu kavramları kazandıranlarla Kotku'nun farklı kültürlerin insanları olmalarıdır. Yaşayış şekilleri farklı insanların aynı kavramlarla izah edilmesi güçtür. Bu güçlük toplum problemleri karşısındaki tavır alıştan kaynaklanmaktadır. Bütün toplumların toplum problemleri karşısındaki tavır alışları farklıdır.²²⁹

Kotku, bir sosyolog değildir. Onun bir takım kavramları tarif etme ve projeler üretme gibi bir kaygısı da yoktur. Fakat bir din adamı olarak toplumla iç içe yaşamıştır. Onu esasen ilgilendiren olaylar ve olgulardır. Bir başka deyişle toplumda yer etmiş fikir ve davranış modelleridir. Bu modeller de hemen her yerde İslam penceresinden müşahede edilmektedir.

Kotku'nun bütün sosyolojik yaklaşım ve yorumları din eksenlidir. Ona göre sosyal yapıyı şekillendiren, sınırlandıran dindir. Bütün sosyal münasebetler Yaratıcı-İnsan çerçevesinde ele alınmaktadır.

Mesela “cemaat” kavramı, sosyolojik anlamdaki gibi mekan birliği, müşterek paylaşım, biz duygusu gibi²³⁰ şartlar yeterli değildir. O cemaat deyince aile, klan, köy, kan birliği gibi özellikleri aramaz. Cemaat için mekan birliğinden çok iman ve

²²⁸ . MacIver, age., s. 14.

²²⁹ . Şentürk , Recep, İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim, İz Yay., İst., 1997, s. 40 ve.de.

²³⁰ . Sezen , Yümmi, Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar, s. 17

inanç birliği gerekir. Bütün insanlığı kapsayan, sürekli genişleyen bir yapı arzeder. Ayrıca bu cemaatte fertlerin öncelikle hür teşebbüsleriyle hareket etmesi, güçlü irade sahibi olmaları hedeflenmektedir.

“Genişleyen cemaat” konusuna biraz açıklık getirmekle kavramı daha iyi anlatmış olacağız.

Kotku'nun tarikat merkezi olarak Fatih'te seçtiği İskenderpaşa Camii'nin sokağa dönük bir buluşma yeri vardır. Bu fiziki çevre insanlara kucak açmış bir yapıyı andırmaktadır. Ayrıca nakşi geleneğinde topluca yapılan bir zikir vardır: Hatme-i Hâcegan. Bu zikir genelde sadece kendi üyeleri arasında olmaktadır.²³¹ Ama Kotku bunu çok genişletmiş hemen herkes bu zikre katılır olmuştur. Daha önceleri özel yerlerde olan bu zikir onunla camide icra edilmeye başlanmıştır.

Bir diğer örnek te her sabah okunan dua kitabıdır. Daha önceleri müridlerin kendi gayretleri ile okudukları çeşitli dualar Kotku tarafından kitaplaşmış ve herkesin rahatça okuyabileceği şekilde neşredilmiştir. İşte bu örnekler onun cemaati genişletme çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

İnsanın cemiyet hayatı yaşaması kaçınılmazdır. Hz. Adem'den beri insan cemiyet halinde yaşamaya çalışmıştır. Kotku'ya göre cemiyet hayatı zor olmakla beraber zorunludur. Cemiyet halinde yaşamamanın bir takım problemler getireceğinin de farkındadır. İnsanlar birbirlerine muhtaç olduğu için cemiyet halinde yaşar ve yaşama esnasında iyi-kötü her türlü problemler yaşanabilir.²³²

²³¹ . Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar , s. 387

²³² . H.Nasihatler, c.II, s. 166

Ona göre cemiyetteki ahenk ve düzen tıpkı vücuttaki gibidir. Vücudun herhangi bir azasındaki rahatsızlık nasıl bütün vücudu etkiliyorsa, toplum da tıpkı böyledir. Vücuttaki organların birbirleriyle uyumlu çalışması gibi cemiyeti oluşturan kurumlar da birbirleriyle ilişkili ve uyumlu çalışırlarsa cemiyetin huzuru da o denli iyi sağlanmış olacaktır. İrtibatları kuvvetli olan insanlar arasındaki sosyal yardımlaşma ve birlik kuvvetli olur.²³³ Vücuttaki azaların birbirleriyle birleştiği gibi cemiyette yaşayanlar ve özellikle ticaret erbabı birbirleriyle birleşmeliler. Hatta ona göre bu farz vacib gibidir.²³⁴

2. Sosyal Tabakalaşma

Bir toplum üyelerinin her türlü statü bakımından, eğitim, ırk, zenginlik v.s. gibi, eşitsiz bir şekilde derecelendirilmesine sosyal tabakalaşma denir.²³⁵ Sosyal tabakalaşma nitelik ve nicelik yönünden artan toplumlarda görülür. Genel olarak, otorite, prestij, statü ve güce göre nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik sıralanması olarak düşünülebilir.²³⁶ Cemiyetlerin bu şekilde muhtelif kriterlere göre sınıflara, tabakalara ayrılması çok eskiden beri düşünürlerin dikkatini çeken bir olaydır. Bu güne kadar sosyal sınıfların menşeyini açıklayan pek çok görüş serdedilmiştir.²³⁷ Bu görüşlere göre toplumda tabakalaşmanın varlığı kesindir. Genel kabul gören sosyal sınıf tabirlerine göre fertleri birbirinden ayıran kıstas ve özellikler, iktisadi kudret, iktisadi menfaat, hayat uslûbü, kültür seviyesi ve terbiye ile sınıf şuurudur.²³⁸

²³³ . T. Ahlak, c. IV, s. 144

²³⁴ . T. Ahlak, c. IV, s. 235

²³⁵ . Kızılcılık , age., s. 382

²³⁶ . Erkal, Mustafa, Sosyoloji, Der Yay., 4. bas. 1991, 169

²³⁷ . Er, İzzet, Sosyalleşme Sosyal Gelişme ve İslam (Din Sosyoloji Açısından Bir deneme), Furkan, Bursa, 1988, s. 12

²³⁸ . Er, age., s. 12

Bu sebepten, tabakalaşmaya aykırı bir davranış ve uygulama tabii olanı zorlamadır. Kotku, insanların birbirleriyle bu noktada eşit tutulmasına karşıdır. Sosyolojik tabirler, dipnotlar, sosyoloji uzmanlarının görüşlerine referanslar göndermeksizin gayet basit bir dille sosyal tabakalaşmayı izah etmektedir. Tasavvufi Ahlak kitabının 5. cildinde “tesviye” başlığıyla anlattığı bölüm aslında sosyal tabakalaşmanın bir başka şekilde tarifidir. Zenginle fakirin aynı olması, herkesin arzularının, gelir düzeylerinin aynı olması, evlerin herkesin olması gibi şahsi mülkü yok sayan bir düşünceye karşıdır. Bu Allah'ın kanununa da ters bir durumdur. Eşyanın tabiatında farklılıklar olduğu gibi insanlar da farklıdır ve farklı statüleri vardır. İnsanlar çalışarak statü kazanabilirler. Eşitlik adına insanların elinden böyle bir hakkı almanın sosyal huzursuzluğu doğuracağı ve belli bir zümrenin tasallutuna sebep olacağı aşikardır.²³⁹

3. Kapitalist Toplumun Teşekkülü

Sosyal tabakalaşmanın karşıtı olan komünizmdir. Kotku, komünist toplumlardaki yanlış uygulamaların farkında olarak çok önceleri bu toplumların yaşayamayacağını, yıkılacağını görmüş ve bunu bizzat ifade etmiştir. “Çin ve Rusya gibi komünist memleketlerde Allah korkusu, ahiret mesuliyeti her ne kadar yoksa da oradaki ağır cezalar, hapisler idamlar korkunç şekildedir. Oradaki bu günkü ahengin sessiz sedasız yürümesi, onların memnuniyetlerinden değil, belki doğrudan doğruya esaret ve korkularından kaynaklanmaktadır. Tabii bu hiç bir zaman makul ve memduh bir idare değildir. Yıkılması da pek uzak değildir.”²⁴⁰

Kotku, tekdüze bir toplum değil, herkesin gayretiyle statü kazanabileceği çeşitli statülerin bulunabileceği dinamik bir toplum düşünmektedir. Bu toplumda

²³⁹ . T. Ahlak, c. V, s. 220

²⁴⁰ . C. Yolları, s. 146, A. B. Hakları, s. 157

eşitlik değil, adalet vardır. Çünkü adalet toplumlar için hayati bir değerdir. Adaletsizlik fertleri, milletleri ve toplumları da yıkar.²⁴¹

4. Meselelere Bütüncü Yaklaşım

Kotku, bütün yaklaşımlarında bütüncü bir özellik sergilemektedir. Bu, ferdi hiçe saydığı anlamında değildir. Ferdin varlığını kabul eder ve ferdin ayakta kalması, gelişmesi için gerekli şeyleri tavsiye eder. Hatta “Nefsin Terbiyesi” kitabı öncelikle “Fert”in kurtarılışını ele almaktadır. Amma bunun yanında cemiyet te önemlidir. Haddi zatında fert ve cemiyetin bir birinden ayrı olarak düşünülmesi de güçtür. Çünkü cemiyet, ferdin bir takım ihtiyaçlarında ortaya çıkmıştır. Devamı da ferde bağlıdır.²⁴²

5. Dinî Kavramların Fert ve Toplum Açısından Değerlendirilmesi

Kotku, dinî kavramları yorumlarken fert açısından farklı, toplum açısından farklı ele almıştır. Ona göre, fert için uygun olmayan bir tavır toplum içinse gereklidir. Bunlardan birini örnek vermek gerekirse “tul-i emel” denen geleceği yönellik emellerle ilgili düşünceler konusudur. Tul-i emel fert açısından bakıldığında doğru olmayan bir davranıştır. Kişinin böyle uzun emellerle kendini avutması yanlıştır. Tasavvuf ta da asıl olan “bu an”dır. Sonrasını ancak Allah bilir. Ama toplum bazında bu durum farklılıklar göstermektedir. Kişinin geleceğe yönelik aşırı beklentilere girmesi tasvib edilmezken toplum için bu durum adeta gereklidir. “.. millet namına düşünürsek tul-i emelin bir günah değil, belki bir nimet, hatta bir fariza olduğu meydana çıkar. Tul-i emel hususi işlerde mezmum ise de umumi işler

²⁴¹ . A. B. Hakları, s. 31

²⁴² . MacIver, age., s. 76

için bir plan dahilinde lazımdır ve mecburidir. Bu gün dünyanın çalışmasına bak ta ibret al.”²⁴³

5.1.Dikkate Değer Bir Kavram: Selam

Sosyal hayat bir bütündür. Hiçbir boşluk kabul etmez. İnsan yaratılış itibarıyla sosyal bir varlıktır. Ama her insanın gerçekten bu seviyeye ulaşması mümkün değildir. İnsan başkalarının varlığını kabul ederek yaşamayı, toplumun örf, adet ve normları çerçevesinde hayat sürmeyi başardığı zaman sosyalleşmiş olur.

İslam sosyal bir dindir. Hz. Peygamber bu dinin en doğru ve en güzel davetçisidir. Gerek ayet ve gerekse hadisler geniş bir literatür bilgisi olmadan çok iyi anlaşamaz. İslami bilimlerde ve genel bilimlerde bilgi sahibi olan insanlar ancak doğru olanı anlar. Mesela Hz. Peygamber'in “..karşılaştığınız herkese selamı yayınız...” hadisi şerifi zahiren selamın herkese verilmesini öğretmektedir. Buradan anlaşıldığı gibi insan karşılaştığı herkese “selamün aleyküm” demelidir. Niçin demelidir? İşte Zahid Kotku bunu sorar ve bunun cevabını arar. Buradan anlıyoruz Kotku, dini derinlemesine öğrenme ve öğretme gayretindedir. O'na göre selam cemiyet için önemli bir kavramdır. Bir insana selam vermek demek, onun derdiyle dertlenmek, sıkıntısına çözüm getirmek demektir. İnsana sadece kuru bir selam vermek değil, insanın içinde bulunduğu problemine çözüm bulmaktır. Bu, cemiyete faydalı insan demektir. Benlik davasından vazgeçmek, kollektif bilinci geliştirmek demektir. “.. selam kelimesi (esselamü aleyküm) demekse, mesela suda boğulmaya yüz tutmuş bir adama (Esselamü aleyküm) deseniz, insanlık ve islamlık borcunu yapmış olur musunuz? Oradaki selamın vazifesi hem ona imdat ellerini uzatıp onu kurtarmak demektir. Kezalik yangınlarda malı eşyası yanan, zelzelelerde canını kaybeden, hatta işini gücünü kaybeden, hastahane köşelerinde ızdıraptan kıvranan ve

²⁴³ . T. Ahlak, c. V, s. 222, 223

bunlara benzer hallerde selamın tek manası onu kurtarmak için imdada koşmaktır.”²⁴⁴

Kotku, bu yaklaşımıyla selam konusuna sosyoljik bir anlam yüklemiştir. İslamın genel prensiplerine de uyan bu yaklaşım sosyoloji açısından kayda değerdir. Çünkü bu yorum, bir cemaat liderinin yorumudur. İnsanları yönlendiren bir kişinin yaklaşımları toplumu şekillendirir. Gerçekten de burada bahsedilen şekliyle sadece “selam”ı anlayan bir insanın bencillik yapması mümkün değildir.

Selam konusundaki yaklaşımları bir başka yerde de teyid edilir. Toplumun birbirine faydalı insanlardan oluşmasını düşünen Kotku, bir toplum için en tehlikeli üç şeyi de şöylece sıralar: Cimrilik, nefse uymak, kendini beğenmek.”²⁴⁵ Bu üç şeyin zıddını düşündüğümüzde ideal bir islam toplumunun vasıflar karşımıza çıkar: Cömertlik, irade sahibi ve mütevazi olmak.

6. Sosyalleşme

İnsan beşeri karakterini topluma borçludur. Toplum hayatı olmadıkça insanın bu karakterini geliştirmesi oldukça zordur.²⁴⁶ Kanala ve Anna vak'aları olarak bilinen vahşi hayvanlar tarafından kaçırılan çocukların durumu bunun için güzel bir örnek teşkil eder.²⁴⁷

²⁴⁴ . T. Ahlak , c. IV, s. 203

²⁴⁵ . T. Ahlak, c. IV, s. 104

²⁴⁶ . Bilgiseven, Genel Sosyoloji, s. 47

²⁴⁷ . MacIver , age., s. 73

İnsan, doğuşunda ben merkezli bir yaratıktır.²⁴⁸ Dolayısıyla cemiyet içerisinde bulunmakla ben merkezlikten, sosyalleşmeye doğru yön alır. Kişinin sosyalleşmesi bu süreçte başlar.

Sosyalleşme cemiyetle ferdin uyuşması olarak ta düşünülebilir. Ama şunu belirtmeli ki sosyalleşmenin dereceleri vardır.²⁴⁹ Ferdin cemiyetle tam bir uyum içerisinde yaşaması da az görülen bir durumdur.²⁵⁰ Sosyalleşme sürecini tamamlamış, benlik merkezli bir varlık olmaktan çıkıp diğer insanları bir eşya değil de bir şahsiyet olarak görebilmiş, peşin hükümlerden uzak, müsamahalı, sosyal ilişkiler kurup geliştirebilmiş insanlar için sosyalleştiğini söyleyebiliriz.²⁵¹

Kotku, insanın ego-santrik yapıdan tam anlamıyla azade olması gerektiği kanaatinde. Zaten tasavvuf eğitiminin amacı da budur. Tasavvufta bu yola giren bir müridin önce nefis eğitimi gerekmektedir.²⁵² Tasavvufun en gelişmiş metodu da sevgi metodudur. Kişiler arası ilişkiler karşılıklı sevgi ve saygı esasına dayanmalıdır.²⁵³ Kotku'nun sosyalleşme ile ilgili görüşü şu sözlerinden anlaşılabilir: " Kul mümin-i kamil olamaz, hatta onun komşusu o kulun zulmünden cefasından, eziyetinden emin olmadıkça. Onlara nasihat etmemek te eziyyetten sayılmıştır. Ne kadar güzel bir tabir; insan herkese faydalı olan bir kimse demektir.. ." ²⁵⁴

7. Sosyal Çözülme

²⁴⁸ . MacIver , age., s. 74

²⁴⁹ . Bilgiseven, age., s. 4

²⁵⁰ . MacIver , age., s. 86

²⁵¹ . Bilgiseven, age., s. 328

²⁵² . Ö. Sohbetler, s. 104

²⁵³ . M. Vaazlar, c. I, s. 88

²⁵⁴ . A. B. Hakları, s. 172

“Sosyal çözüme, bir toplumda maddi ve manevi kültür unsurlarının bir araya gelerek bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün meydana getirecek tarzda birbirlerini tamamlayamamalarıdır.”²⁵⁵ Sosyal çözüme kavramı genellikle onaylanmayan, sapan ve farklı sosyal organizasyonlar için kullanılır. Toplumda iş birliği, ortak değerler, inançlar, birlik ve disiplin varsa sosyal organizasyonlar da vardır. Sosyal çözüme bir toplumun suç, şiddet, alkolizm, zihinsel hastalıklar ve intihar gibi sosyal problemlerdeki artış durumudur.²⁵⁶

Kotku, son yıllarda toplumumuzda yaşanan sosyal çözümlenin farkındadır. Değişen insani ilişkiler, sosyal gruplar, insanların tavırlarını, inançlarını da değiştirmiştir. Özellikle kültürel sahada yaşanan dejenerasyon çok daha büyük olmuştur. Yurt dışına ilim öğrenmek maksadıyla çıkan insanların büyük bölümü kendi kültürlerini unutup yabancı kültürlerle donanarak yurda dönmüşlerdir.²⁵⁷ Kurtuluş savaşında mücadele edip binlerce şehit vererek yurdumuzdan kovduğumuz insanların kültürel taarruzuna karşı koyamamış onlara esir olmuşuz. Bu durum kültürel sahadaki korkunç bozulmayı doğurmuştur. Sosyal hayatın büyük tehlikelerinden olarak bilinen ve sosyal çözümlenin de esaslarından kabul edilen, içki, kumar, zina, faiz gibi kötü huylar da hep bu dejenerasyonla bize geçmiştir.²⁵⁸

Toplumda yaşanan sosyal çözüme bir başka yönden insan ilişkilerini de değiştirmiştir. Kültürel değerlerinde ana-babanın büyük değeri olan toplumda artık ana-babanın değeri kalmamış, kardeşler arası miras kavgaları çoğalmıştır. Çocuklar ebeveynleriyle geçinememekte, içinde yaşadığı mahalleyi beğenmeyip daha lüks yerlerde yaşamak istemektedirler.²⁵⁹ İçki kumar gibi kötü alışkanlıkları olan gençlik

²⁵⁵ . Erkal, age., s. 257

²⁵⁶ . Kızılçelik, age., s. 371

²⁵⁷ . Cennet Yolları, s. 95

²⁵⁸ . T. Ahlak, c. IV, s. 204, 205

²⁵⁹ . A. B. Hakları, s. 191

geçimini kumardan temine çalışmaktadır. Neticede kendilerine faydaları olmadığı gibi ailelerine ve cemiyete de faydaları olmamaktadır.²⁶⁰

8. Terör

Sosyal çözümlenin doğurduğu bir başka netice de gençlerdeki anarşist duygulardır. Kotku'ya göre kendi özkültüründen, dinî terbiyeden uzak kalmış insanlar; birbirlerini döver, hocalarına kafa tutar, mektepleri boykot eder, mekteplerin içini silah deposu haline getirir. Devleti, milleti, orduyu suistimal eder, yok yere masum insanları öldürür.²⁶¹

Aslında anarşistlik yapan çocuklar çok fazla da suçlu değildirler. Belki de suçun daha büyüğü onları böyle yetiştiren büyüklerdedir. “Bu günkü anarşist çocukların babalarını ve annelerini bir araştırın ve hatta kendilerini araştırın; nasıl çıkacaklar bakalım?.. Öyle zannediyorum ki, çoğunun babası serhoştur; çoğu da serhoştur. Serhoşluk olmayan bir çocuk bu suçu işleyemez. Eline silah değil, orduyu bile verseniz, eli varmaz tetiği çekmeye..”²⁶² “Bu günkü soyguncuların insan öldürmekten çekinmeyen insanların, ruhları ölmüştür. Necistir onlar... İslamlıkla değil insanlıkla da alakası yoktur.”²⁶³ Kotku bu gibi meselelere çözüm olarak akademik bir çerçeveden yaklaşılarak sosyal problemlerin bilimsel araştırmalarla çözülebileceği kanaatindedir.

9. Sosyal ilişkilerin harcı: Sıla-i Rahim

²⁶⁰ . M. Vaazlar, c. II, s. 40

²⁶¹ . C. Yolları, s. 220

²⁶² . Ö. Sohbetler, s. 68

²⁶³ . Ö. Sohbetler, s. 135

Kotku'ya göre, sıla-i rahim sosyal ilişkileri düzenleyen bir davranıştır. Hz. Peygamberin bir sünneti olan bu sıla-i rahim prensibine dikkat edilmediği için problem yaşanmaktadır. Bu sebepten sıla-i rahim bir çok ibadetten daha önemlidir. Akraba ve yakınları ziyareti terk etmek, vücudu parçalamak veya bir binayı söküp atmak gibidir. Kişiler kendi üzerlerine düşen fedakarlığı yapmadıkları için kardeşler ve akrabalar arasında büyük kırgınlıklar artmaktadır. “Bu hal tabii ki hem cemiyet için, hem millet için, hem de aileler arasındaki dargınlıklara ve ayrılıklara sebep olduğundan, hiç te istenmeyen bir haldir; bir çok hadiselerin zuhuru da muhtemeldir”.²⁶⁴

Sıla-i rahim konusunda bunları söylediği gibi kendi özel hayatında da bunları uygulamıştır. Damadları M. Es'ad Coşan'ın verdiği bilgilere göre şeyh torunlarından biri olan fakat hayatında hiç islami eserler bulunmayan çok zengin birisiyle irtibatı devam ettirmiş ve belli bir dönemden sonra o insanda müsbet yönde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.²⁶⁵

Kotku'ya göre, bütün yaşanan problemlerin sebebi olarak kendi düşüncemiz, vicdanımız, ruhumuz ve koyu bir gaflet uykusunda oluşumuz belirlenmekte.²⁶⁶ Bir başka sebep te nefsin tekemmül etmemesidir. Yani nefislerine mahkum olan insanlardır.²⁶⁷ Asıl sebep te dinden uzaklaşmadır.²⁶⁸ Bu problemin bir tek çözümü vardır: “İnsanların bu gün birbirlerinden soğuk durması ve bu günün insanlarının da birbirlerine tecavüz edişleri hakkında bir çok sözler söylüyor herkes. İşte bunu şöyle

²⁶⁴ . A. B. Hakları, s. 195

²⁶⁵ . Coşan, M. Es'ad , Kendisiyle olan görüşmemizden

²⁶⁶ . H. Nasihatler, c. II, s. 242

²⁶⁷ . A. B. Hakları, s. 102

²⁶⁸ . Age., s.10

önleyelim, böyle yapalım... Ama en çok burada rol oynayan imandır. İman olursa yakayı kurtarınız; iman olmazsa para etmez.”²⁶⁹

10. Sosyal Yardımlaşma ve Sosyal Bütünlük

10.1. Sosyal İhtiyaçlar ve Yardımlaşma

Toplumunu oluşturan fertlerin şahsi ihtiyaçları olduğu gibi sosyal ihtiyaçları da vardır. Kişi şahsi ihtiyaçlarının bir kısmını tek başına karşılayabilir ama sosyal ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz. Bu noktada devlet veya sivil toplum örgütleri devreye girer. Devletin kuvvetli bir örgüt yapısı olmasına rağmen devletin de yapamayacağı işler vardır. Onun için devlet her yükün altına girmekten çok sosyal grupların, sivil örgütlerin oluşumuna zemin hazırlamalıdır.

Özellikle günümüz dünyasında cemiyetleri tehdit eden en büyük tehlike sınıflaşmalar ve bu sınıflaşmaların birbirleriyle mücadeleleridir. Bunlar arasında öncelikle üzerinde durulması gereken toplumda zengin-fakir ayrımı ve ağır sanayi gelişmesi neticesi işçi -işveren diye belirmektedir. Toplumda alt sınıfı teşkil eden fakir ve işçi kesimi kendilerinin diğer insanlarla eşit olamayacağı gibi değer eksikliği kompleksine düşmeleri muhtemeldir. Bu hislerin tedavi edilip önüne geçilmesi toplumun menfaatinidir. Çünkü ancak bu şekilde toplumda meydana gelebilecek depresyonun önüne geçilebilir.²⁷⁰ Bunun tedavisinin en başta gelen metodu da insanların birbirlerine yardımcı olmalarıdır.

Yardımlaşma, yardım etme şahsi bir eylem olarak düşünülebilir. Fakat bunun mutlaka kurumlaşması gerekir. Çünkü ferdi çalışmalar kalıcı olmaz ama kurumlaşan

²⁶⁹ . Ö. Sohbetler, s. 84

²⁷⁰ . Daryal, age., s. 92

çalışmalar kalıcıdır. Yardımlaşma ile toplumdaki zengin fakir farkı ortadan kalkar. Çünkü zengin yardımda buldukça fakir ve muhtaç kimseler biraz daha iyi seviyeye geleceklerdir.²⁷¹ Bu açıdan sosyal birlik ve beraberliği, bütünlüğü sağlayan bir davranış ta yardımlaşmadır. İslam dini de yardımlaşmaya büyük önem vermiştir. İslam, özellikle “İnsanı günaha sokan kötülöklere karşı ve düşmanlığı husule getirecek hususlarda”²⁷² yardımlaşmayı emretmiştir.

Kotku, cemiyette yardımlaşmanın çok kuvvetli olması gerektiğini, yardımlaşma olmadığı yerde cemiyette huzursuzlukların olduğu görüşündedir. O, özellikle zengin kesimin sosyal teşkilatların kurulup işleminde önemli rolü olduğunu düşünerek zenginleri böyle teşkilatlar kurmaya ve işletmeye çağırılmaktadır.²⁷³

Kotku'ya göre müslüman bir toplum, komşusu, akrabası, cemiyeti ve milleti ile bütün müslümanların dertleriyle dertlenen bir toplumdur. “Komşusu ve akrabası, cemiyeti ile, milleti ile ve bütün müslümanların dertleriyle ilgili olmayan müslümanların vay haline demek çok azdır. Böyle müslümanlık, sofuluk, dervişlik, katiyyen olamaz. Hele bir de müslümanlar arasında ayrılık, ikilik ihdas edenlere ne demek lazım bilemem.”²⁷⁴

Kotku müslümanların kardeş olduğunu bir kez daha vurgulayarak islam toplumunun temel karakteristiklerinden birinin bu olduğunu belirtmiştir. “Müslümanlar bir ceset gibidir, bir bina gibidir, bütün azalar birbirinin yardımcısıdır. Binalar da öyle birbirlerinin yardımcısıdır. Binalar da öyle birbirlerine

²⁷¹ . İz, Mahir, Din ve Cemiyet, Kitabevi, İst., 1990, s. 189

²⁷² . el - Maide, 2

²⁷³ . A. B. Hakları, s. 31

²⁷⁴ . M. Vaazlar, c. I, s. 88, T. Ahlak, c. II, s. 46

kenetlenmişlerdir ki katiyyen birbirinden ayrılmaz. Öyleyse ey müslüman kardeş! Sen de kardeşine öylece sarıl.”²⁷⁵

Cemiyetteki sosyal bütünlüğü sağlayan en önemli olgu da sosyal birlik ve yardımlaşmadır. Kotku sosyal yardımlaşma birlik tavsiyesiyle kalmamış bunun kurumlaşması için gereken çalışmayı başlatmıştır.²⁷⁶ Onun istediği doğrultuda kurulan Hakyol Eğitim, Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı ülkenin hemen her yerine yayılmış teşkilatlarıyla önemli hizmetler sunmaktadır. Damadı Es'ad Coşan, vakıf senedini kendisinin sağlığında iken görüp tasdik ettiğini de vurgular. Vakıf senedinde sadece sosyal çalışmaların değil, cemiyetin her ihtiyacını karşılayacak maddelerin bulunması dikkat çekicidir. Vakfın adı eğitim, yardımlaşma ve dostluk olduğu halde özellikle son yıllarda bir takım ticari şirketlerin oluşumu da vakıf senedine istinaden gerçekleştirilmiştir. Bu şirketler, sağlıktan eğitime, sanayiden savunmaya kadar çok geniş yelpazeli bir holdingi oluşturmuşlardır. Bu şirketler vakfın bir anlamda akarı durumundadır. Çünkü Kotku meselenin sadece vakfi kurmak olmadığını, ayrıca vakfi işletecek akarın da bulunması gerektiğini de yazar. Ama vakfederken mirasçıları muhtaç edecek kadar her şeyi vakfetmemeye dikkat edilmesi gerektiğini de vurgular.²⁷⁷

Kotku'ya göre yardımlaşma Allah Teala'nın lütuf ve ihsanına ulaşmanın en kolay yoludur. İnsanlar yapı itibariyle farklıdır ama insan daha çok kendisine yardım edilmesini ister. İnsan bu isteğini kırdığı ve insanlara yardım ettiği için bu yardımlaşma eylemi Yaratıcı'ya giden bir yoldur.²⁷⁸ Onun için müslümanlar kazandıklarını Allah rızası için, inançlarının yaşaması için hayır müesseselerine sahip çıkarak harcamaya öğrenmek zorundadırlar.

²⁷⁵ . T. Ahlak, c. I, s. 48

²⁷⁶ . Gürdoğan, age., s. 98

²⁷⁷ . H. Nasihatler, c.II, s. 5

²⁷⁸ . M. Vaazlar, c.I, s. 66

Zahid Kotku birlik ve beraberlik konusunda İslam aleminin bir takım yanlışlıkları da görür. Birbirine düşman olarak kurulan kuruluşların İslam kardeşliğini zedelediği kanaatindedir. “Bu millet-i islamiyyeye bak! Birleşebiliyorlar mı hiç?.. Peygamber ne diyor, bak bizim halimize, o diyor ben filancayım. Bu diyor ben filancayım. Benim ki kutubtur diyor, benim ki aktabtır diyor. Şu diyor, bu diyor... Bölük bölük olmuş, kimsenin kimseye itimadı olmadığı bir hal..” Mehmed Zahid Kotku'ya göre bu durumun sebebi de şöyledir:”.. Bunu hala öğrenmiş değil; 1400 sene oluyor; müslümanın kardaş olduğunu öğrenebilmiş değiliz; çünkü müslümanlıktan nasibimiz o kadarlık. Müslümanlıktan nasibimiz tam olsa birbirimize tam sarılırız...”²⁷⁹

10.2. İslamî Cemaatler

Zahid Kotku, kardeşlik ve birliği ele alınca müslümanların birbirlerini sevmediğini, İslam'ı iyi bilmediğini vurguluyor. Türkiye'deki islami cemaatler sözkonusu olunca onların da yanlış taraflarını dile getirir. Cemaatlerin birbirine yaklaşımlarının itici olduğunu görür. Cemaatlerin varlığını kabul etmekle beraber onların birbirlerini destekleyici, tamamlayıcı olmaları gerektiği kanaatindedir. Müslümanların kendi aralarında ayrılmaları ona göre felaketlerin de en büyüğüdür. Ayrıca islami olan gruplardan bazılarının dış mihraklar tarafından yönlendirildiğini, bunu kendilerinin bile farketmediğini yazar: “.. bunlarda bir kısmı idarelerinin dıştan yapıldığını, yani mason veya yahudi dolabına alet olduklarını bilmeden ve anlamadan, eski din büyüklerine ve eserlerine hücum ederler ve onları tenkide yeltenip, yeni bir din kurucusu gibi ortaya atılmaktadırlar. Halbuki bu hususta hiçbir yeter bilgiye de sahip değillerdi. Çok yazık, çok esefe şayandır.”²⁸⁰

²⁷⁹ . Ö. Sohbetler, s. 105

²⁸⁰ . T. Ahlak, c. IV, s. 184

Kotku, islami cemaatlerin bir binayı oluşturan tuğla, çimento, demir v. s gibi olduğunu düşünür. Ama islami cemaatlerin birbirleriyle olan kavgalarını da sert bir dille eleştirir: “İki müslüman grubu bir araya getirmek, birleştirmek adeta mümkün olmaz. Bu ne hal, bu ne benlik, bu ne kibir, gurur? Biz bu memleketi parçalamak için mi yaratıldık; diye insan düşünceye varıyor, çok yazık bizlere?”²⁸¹

Son zamanlarda kamuoyunda bir çok tartışmanın konusu olan alevilerle ilgili Zahid Kotku'nun çok fazla bir sözü yoktur. Ancak Tasavvufi Ahlak'ın dördüncü cildinde bir paragrafta geçen satırlar bu konu hakkındaki fikirlerini anlamak için yeterlidir. O, alevilerin ayrı bir mezhep veya din olduğunu kesinlikle kabul etmemektedir. Alevileri'in islami yanlış anladıklarını düşünerek “kendileri islama ısındırılacak” sınıftan saymaktadır. Ve ayrıca aleviler konusunda çok yanlış siyasetlerin güdüldüğünü de tesbit etmiştir. Sünni kesimin ihmalinden dolayı alevilik yanlış anlaşılmıştır. M. Zahid Kotku'ya göre aleviler çeşitli yollarla islama ısındırılabilir ve doğru islam anlatılabilir ama bu yapılmamıştır.²⁸²

10.3. Cami

Cami islam toplumunun temel kurumlarından biridir. Asrı saadetten günümüze kadar islam toplumlarında cami, ibadet, ilim ve meşveret yeri olarak kullanılmıştır. Zamanla dünya işleri çoğalıp meseleler dağıldıkça cami sadece ibadet edilen, vaaz ve nasihat dinlenen yer olarak kalmıştır.²⁸³ Ama caminin gerçek fonksiyonu yalnızca namaz kılma yeri değil, şehrin güncel haberlerinin konuşulup

²⁸¹ . Age., s. 207

²⁸² . Age., s. 206

²⁸³ . İz, Mahir, Din ve Cemiyet, s. 18, Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, çev. İhsan S. Sırma, Bir Yay., İst., 1984, s. 82

tartışıldığı bir buluşma yeri, yani bir tür forumdur. Çocukların dinî eğitim yeri, yolcular, dilenciler ve yoksullar için bir tür sığınaktır.²⁸⁴

Tarih içerisinde caminin fonksiyonu yukarıda yazılanlardan anlaşılacaktır. Lakin günümüzde caminin fonksiyonu bir takım değişimlere uğramıştır. Cami çok özel bir alana çekilmiş, sadece ibadet yapıp vaaz dinlenen bir kurum halini almıştır. İslam toplumunun problemlerine çözüm aranan yer olmaktan çıkmıştır. Özellikle büyük şehirlerde cami sadece namaz kılma yeridir ve namaz kılanlar birbirlerini tanımamaktadırlar.

Zahid Kotku caminin ilk dönem islam toplumlarındaki gibi aktif bir rol oynaması kanaatindedir. Şehir hayatının getirdiği problemlerden biri olan küçük ve dar evlerde misafir ağırlamanın güçlüğü karşısında problemi cami ile çözme fikrini ileri sürmüştür. Ona göre her caminin bir misafirhanesi olmalı, bu misafirhane mahallenin emrine verilmeli. Kalabalık misafiri gelenler misafirlerini burada ağırlayabilmeli ve hatta uyuyarak istirahat ettirebilmelidir.²⁸⁵ Bu şekilde cami evin bir odası gibii algılanacak ve mahallede yaşayanlar camiye karşı sıcak olacaklardır. Ayrıca insanlar bazı şeyleri birbirleriyle paylaşabilmenin hazzını da duyabileceklerdir. Bunun için de özellikle mahalle camilerine önem verilmelidir. Ona göre mahalle camileri, mahallelinin toplanıp tanıştığı, problemlerin çözümlendiği, fakir ve muhtaçların yardımına koşulan, mahalle ve memleket işlerinin elbirliğiyle yapıldığı, insanların birbirlerinin fikirlerinden istifade ettikleri yerler olmalıdır.²⁸⁶

²⁸⁴ . Jean - Louis Michon, İslam Şehri, editör, R. B. Serjeant, "Dinî Kurumlar", çev. Elif Topçugil, Ağaç Yay.İst. 1992 s. 30

²⁸⁵ . Ö. Sohbetler, 80

²⁸⁶ . M. Vaazlar, c. I, s. 95

SONUÇ

İslam dini üzerinde araştırma yapanlar İslamiyetin kendisini en iyi “vahy” sözcüğüyle tanıttığında fikirbirliğine varmışlardır. Gerçekten de Kur'an insanın seçeneklerini bir anlamda sınırlamaktadır. Veya şöyle de denebilir, Kur'an insan seçeneklerine bir başlangıç koymaktadır. İşte o başlangıç vahydir. Bu, şu demektir: Modern dünyada müslümanın alacağı tavır ancak dinî bilgilerden çıkartılabilir. İşte Mehmed Zahid Kotku bu açıdan düşünüldüğünde yaşadığımız asırda müslümanlar için uygun düşen tavırları belirleyen, ilkeleri sunan, alternatifler üreten bir liderdir.

Her nakşi lideri gibi Kotku da, İslamı yeniden canlandırma gayretindedir. Tabi bu “yeniden canlandırmada” toplumsal şartları değerlendirebilmekte ve bağlularını İslamın özünden uzaklaştırmayacak şekilde bu şartlara uygun olarak yönlendirebilmektedir. Onun, özellikle entelektüel bir çevreye, aydın, sanatkar, bürokrat ve devlet adamlarına yönelik çalışmalarındaki başarıları dikkat çekicidir. Bu başarısının altında iki önemli sebep düşünülebilir: Ailesi ve yaşadığı çevre.

Ailesinin tesiri, seyyid ve ilim halkasına dahil bir aile olmasındandır. Babasının medrese tahsili görmüş bir din adamı olması onun yetişmesinde büyük rol oynamış olmalıdır. Çünkü daha çocukluğunda dinî eğitimi alma imkanını bulmuştur.

Yaşadığı çevreyi önce maddi ve manevi çevre olarak ikiye ayırabiliriz. Maddi çevreden kastımız yaşadığı şehirlerdir. Ailesi Kafkasya'dan göçüp Bursa'ya yerleşmişlerdir. Osmanlının yıllarca başkentliğini yapmış Bursa, öteden beri dindarlığı ile tanınmaktadır. Aynı zamanda bu şehir bir zamanların bir ilim merkezidir. Şehir olduğu için sosyal hayatta cemiyet kuralları hakimdir. Şehirlerin en büyük avantajı, insanların geniş ufuklu olabilmelerine imkan sağlamasıdır.

Hayatı bölümünde anlattığımız gibi, Kotku'nun yetişmesi iki şehirde olmuştur: Bursa ve İstanbul. Bursa'da hem şehirde bulunmuş, hem de köyde bulunmuştur. Bu açıdan şehir ve taşra hayatını tanıdığı söylenebilir. İstanbul gibi bir şehirde öğrenim görmüş olması onun büyük şehirlerdeki hayat tecrübesini arttırmıştır. Yetişmesinin büyük bölümü şehirde geçmesine rağmen hiçbir zaman taşralı sevecenliğini kaybetmemiştir. Tabii şehirli insanların nezaket ve kibarlığı da hayatının her safhasında varolmuştur. İşte bu gibi yönleri onun insanlar tarafından sevilip değer verilmesine yardımcı olmuştur.

Manevi çevre olarak adlandırdığımız husus ise İstanbul'da kaldığı sürede ders aldığı kişilerin hem zamanın ilimlerini iyi bilen hem de tasavvufu bilen ve uygulayan insanlar olmasıdır. Özellikle 19. y.y.'ın getirdiği bir dizi probleme pratik çözümler sunan, devlet adamlarından da bir çok müntesibi olduğu bilinen Gümüşhanevi Dergahına müntesib olması bu manevi çevre faktörünün önemini izah etmektedir.

Zahid Kotku'da din-dünya ayrılığı gibi bir kavram yoktur. Dünya ve ahiret bir bütündür. İyi bir müslüman olabilmek için, İslamın ferdi, ailevi ve sosyal hayata yönelik esaslarına da sahip çıkılmalıdır. Tasavvufi hayat da budur. Yani hem dünya hayat, hem de ahiret hayatı müslümanındır. Ona göre müslüman gündelik hayattan kopuk olamaz. Bir yandan maneviyatını güçlendirirken, diğer yandan ihlas ile, ferdi, ailevi ve sosyal hayatını sürdürecektir ve ibadetlerini yerine getirecektir.

Dergah ve tekke fiziki mekanlardan ibaret bir yer değildir. Hele sadece bir takım zikirlerin yapıldığı bir mekan hiç değildir. Tekke, sosyal hayatın her yönüyle, siyasi, ekonomik, sosyal, eğitim, basın yayın vs. gibi yönleriyle ilgilenmelidir.

Kotku, dünyayı ve dünyadaki gelişmeleri de iyi takip etmektedir. İslam dünyasının ihtiyacı olan şeylerin farkındadır. Bu ihtiyaçların giderilebilmesi için

sözleri ve eylemleriyle bunun için çalışmış ve örnek olmuştur. Onun en çok dikkat çektiği iki önemli husus vardır: Müslümanların kendi sanayilerini kurabilmeleri ve dünyadan haberdar olmaları. Müslümanların sanayileşmesiyle ilgili Gümüş Motor'un kurulmasında önemli bir rol alması bu konudaki ciddiyetini göstermektedir.

Güçlü sanayiler için güçlü ekonomilere ihtiyaç vardır. Kotku sanayileşmeye önem verdiği kadar, iktisadi kalkınma ve iktisadi bağımsızlığa da önem vermiştir. İktisadi bağımsızlığın yolu için de üretimi ve yabancı malları boykotu önermiştir. Dinî bir şahsiyet olmasına karşın ekonomik ve siyasi konulardan uzak durmamış özel teşebbüsü teşvik etmiştir. Bu açıdan Türkiye'nin bu günkü sosyo - ekonomik ve siyasi hayatında önemli izleri olduğu görülmektedir.

Sanayileşmeyi salık verirken sanayileşmeyle beraber gelebilecek bir takım sosyal rahatsızlıklar için de önlemler sunmaktan geri durmamaktadır. Gerek aile içi ilişkilerde, gerekse sosyal ilişkilerde olsun nasıl davranılması gerektiği hakkında kitaplarında etraflıca durmuş, en erdemli insanın kendisine ve toplumuna faydası en çok olan insan olduğunu bizzat göstermiştir.

Kotku, bütün yaklaşımlarında bütüncü bir özellik sergilemektedir. Bu, ferdi hiçe saydığı anlamında değildir. Ferdin varlığını kabul eder ve ferdin ayakta kalması, gelişmesi için gerekli şeyleri tavsiye eder. Mesela "Nefsin Terbiyesi" kitabı öncelikle "Fert" in kurtarılışı ile ilgilidir. Fakat o, fert ve cemiyeti bir birinden ayrı olarak düşünmez. Çünkü cemiyet, ferdin bir takım ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Devamı da ferde bağlıdır

Kotku, cemaat lideri ve ilim ehli bir insan olarak yaşadığı toplumun problemlerini yakından görebilmiştir. Problemleri görmekle kalmayıp, çözüm konusunda da gerekli girişimlerde bulunmuştur. Onun toplum problemleri

karşısındaki tavır alış ve hayatı düzenlemesi alemin bir yaratıcısı olduğu, bu Yaratıcı'nın ictimai hayatta bir takım düzenlemeler yaptığı; bu düzenlemelere uyanları cennet ile mükafatlandırıp, uymayanları da cehennem ile cezalandıracağı kabulüne dayanır. Kanaatlerinin temel noktasını da bu kabul ediş, yani Allah'ın herşeyi yarattığı, peygamberi vasıtasıyla uygulamak üzere dünya ve ahiret hayatını düzenleyecek bilgileri gönderdiği inancı oluşturur.

EK-1

PROF. DR. M. ES'AD COŞAN'LA

MEHMED ZAHİD KOTKU

ÜZERİNE GÖRÜŞME

Bu bölümde M.Zahid Kotku'nun vekili ve damadı olan Prof. Dr. M.Es'ad Coşan'la yaptığımız görüşmeyi sunuyoruz. Yoğun işleri rasında bize vakit ayırarak sorularımızı cevaplandıran Es'ad Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.Aslında daha fırsatımız olsaydı başka konularla ilgili de sorularımız olacaktı ancak fırsatımız olmadığı için bununla iktifa ettik.

M.E.: M.Zahid Kotku, kitaplarının bir çoğunda özellikle de Tasavvufi Ahlak kitabında müridanını sürekli serbest teşebbüs ve ticarete teşvik ediyor. Fakat, kendisi bir imam olduğu için devlet memuru oluyor. Daha doğrusu ona devlet memuru diyebilir miyiz? Bu görevi manevi görevinden dolayı mı yürütüyordu? Maaşını nasıl alıyordu ve emekli oldu mu?

M.E.C.: Şimdi memuriyeti herhalde biraz gruplandırmak lazım. Bunların bir kısmı devlet dairelerinde çalışıyorlar geçimleri, maaşları devlet dairesinden. Tabi devletin işinin çok güzel yürütülmesi lazım. Yani devletin işinin yürütülmesi yasak değil. Fakat hakkıyla yürütülmesi lazım, yürütülmediği zaman çok vebal oluyor. Çünkü toplumun o alandaki sorumluluğu üstüne almış oluyor. O görevin hakkını yerine getiremezse bütün toplumun kendisine hakkı geçiyor. Bundan dolayı Peygamber Efendimizin zamanından beri memuriyet istenmemiştir. Yani ben memur olacağım da şu kadar maaş alıp geçimimi sağlayacam diye düşünülmemiştir.

Peygamber (s.a.v) Efendimizin zamanından beri ancak ısrar edilirse, devlet talep ederse, memur olunmuştur. Memurluğa insanın kenidisinin talib olması uygun görülmemiştir. Ve denilmiştir ki, hadis-i şeriflerde de böyledir bu, bir insan kendi isteği ile memur olmazsa Allah'ın tevfikine refik olur, Allah ona yardımcı olur deniliyor. Onun için İmam-ı Azam gibi büyüklerimiz, ve tarihteki daha başka kimseler devlet memuriyeti gibi, kadılık gibi, müftülük gibi hizmetlerden kaçınmışlar. Ama bu hizmetler kötü olduğundan değil, burdaki hizmetler iyi olmazsa vebali olur diye kaçınmışlar. Bu genel mantıktan dolayı iş talep edilmez, ancak yöneticiler sen lazımsın diye talib olurlarsa yapılır. Bu bir İslami terbiyedir, haramdan kaçmak duygusundandır. Bunun bu manada anlaşılması lazım. Esas itibariyle devlet hizmeti hiç yapılmasın manasına değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz bazı kimselere bazı devlet hizmetlerini yapmayı hem musade etmiştir, hem emretmiştir, hem de teşvik etmiştir. Hocamız Rahmetullahı aleyh, mesela öğretmenlik de bir devlet hizmetidir, bazı kimseleri kendisi öğretmenliğe teşvik etmiştir. Hatta bazıları başımı örtemiyorum hocam ne yapayım diye sorduklarında, ilkokul öğretmeni, olsun devam edin diye teşvik etmiştir. İmamlık mesleği de tabi dinî bir hizmet olduğundan ve hocamız tabi bu görevi bir gecim için, şu kadar yasin okuyayım, şu kadar mevlid okuyayayım şu kadar para alırım diye yapmıyordu. Dinî bir hizmet olduğu için daha doğrusu kendisinin irşad hizmetinin bir alanı olduğu için bu vazifeyi almıştı. Ondandır dolayı bu vazifeyi yapıyordu. Ve tabi bunu daima teşvik etmiştir. Mesela ben hatırlıyorum bir sohbetinde Yüksek İslam Enstitülü kimseler kendisini ziyarete gelmişti, onlarla konuşmasında”şimdiki gençler hep mebus olmak falan istiyorlar halbuki imamlık ne kadar güzel” demişti. Yani dinî bakımdan hizmetler ne kadar güzel yapılır demişti. O kadar methetmişti ki ben de sohbetten sonra “baba emredersen ben de üniversiteden ayrılalım imam olayım” demiştim ve çok hoşuna gitmişti. Bana tebessüm ederek “Yok sen üniversitede kal” dedi. Daima da bana profesörlük ne zaman diye de sorardı.

Hocamız maaş alırdı. Maaşa çok ihtiyacı vardı. Başka iş yapmazdı çünkü. Ben bir keresinde hayretler içinde kaldım. Bursa'ya gitmiştik Bursa'da kendisinin evi vardı, evinde büyük damadı kalırdı. Dükkanı vardı valide hanımın. Bu evinden kira almazdı ve dükkandan da kira gelmezdi kendisine. Hocamızda bir şey demezdi. Efendim bir gün Trabzonlu Hafız Haydar Efendi'yi de götürmüştü misafir olarak, seviyordu onu, benim yanıma yanaştı dedi ki “Es'ad yanında fazla para var mı? Benim yanımda misafir ağırlayacak param kalmadı” dedi. Ben hayretler içinde kaldım. Mali durumunu bilmiyordum tabi. Ben de asistandım o zaman. Kısacası geçimini temin etmesi gerektiği için maaşı alıyordu. Bunu da Hocamızın bir mahsur gördüğünü sanmıyorum. Hani şimdi bazıları diyorlar ya devletten maaş alınmaz, dinî bakımdan öyle görmüyor meseleyi. Bir hizmettir. Bu hizmeti yapan da hakkıyla namusuyla yaptıktan sonra Devletin uygun gördüğü bir maaş almayı mahsurlu görmüyordu. Çünkü bu maslahatın gereği. Çoluk çocuğunu nasıl besleyecek. Dilenmesi mi iyi, yoksa devletten onurlu maaş alması mı iyi? Bunu tabii görüyordu. Yani bu hususta böyle radikal düşünceleri yoktu hocamızın.

Emeklilik ikramiyesi nasib olmadı. Şöyle tabi: Hocamız emekli olmak istedi, dilekçesini de verdi. Diyanet emeklilik işlemlerini geciktirdi, geciktirdi ki işlemler bitti geldi ama işlemlerin imza tarihi Hocamızın vefatından bir gün sonra idi. Böylece hocamız emeklilik ikramiyesini alamadı. Bu da devlete bağıışı oldu.

M.E.: *Sanat okulunda okumuş birisi. Sanatı var mıydı?*

M.E.C. : Hocamız sanat okulunda okumuş, kendisi çeşitli kazanç yollarını da kullanmış. Mesela ipekçilik yapmış. Bursa'nın o maruf mesleğini de yapmış. Evleri de ipekçilik yapmağa uygun bir tarzda inşa edilmiş. Arıcılık yapmış, saat yapmaktan, tamir etmekten anlardı ama bunu bir meslek olarak, tamircilik olarak yaptığını sanmıyorum. Genç yaşta intisab etti dergaha ve hocalarının emriyle hemen dünyevi bir meşgale ile vakit harcamadan irşad hizmetiyle meşgul olmak için

imamlığa geçti. Ve uzun zaman babasının da imamlık yaptığı İzvat köyünde imamlık yaptı sonra Bursa merkezine İftade Camiine geldi. İstanbul'a gelinceye kadar orada vazife yaptı. Yani ayrı bir dükkan, sanatını icra edecek bir işyeri kurmadı. Yapabilirdi. Sanat okulunu bitirdiğine göre bir ticaret yapabilirdi ama sanıyorum hocalarının işaretiyle manevi bir hizmet yolunu tercih etti.

M.E.: *Bir mecmuada anlatılan bir hatıra var. Hocaefendi bir hac zamanı Hacdakilere "kardeşlerimiz nafile hac yerine o paraları eğitime harcasalar daha iyi olur" diyor. Yani burada hocaefendi bir anlamda eğitim meselesini daha önemli görmektedir.*

Hocaefendinin bu konu ile ilgili, yani birilerini yetiştirmek için biriktirdiği paraları veya bazı harcamalarından kısarak ayırdığı paralarla eğitime harcama yaptığı olmuş mudur?

M.E.C: Şimdi hocamızın öyle kısıpta biriktirecek bir geliri olduğunu sanmıyorum. Çünkü bir imamın maaşı çok azdır. Çok mütevazı bir para ile geçinirdi. Ordan ne arttırsın ki evine binbir misafir gelir ve her akşam sofrasında misafir olur. Kahvaltıya misafir çağırır, öğleye misafir çağırır. Akşama misafir çağırırdı. Yani bir şey arttıracığını sanmıyorum. Herhangi bir para arttırdığını görmedim.

Hocamız yalnız eğitimin çeşitli kademelerine çok önem verirdi. İhvanımızın üniversitelerde asistan kalmalarını çok teşvik ediyordu. Şimdi biz de aynı şekilde bunu yürütüyoruz. Bir insan ilim kademelerinde yürürse kendi mesleğinde en yüksek olsun diye teşvik ediyoruz.

Mesela bir seferinde bizim ilahiyattan mezun olmuş bir öğrenci ziyaretine gelmişti. Tanışınca İş ve İşçi Bulma Kurumunda çalıştığını öğrenince memnun

olmadı. Yani niye ilahiyatçı olarak kendi mesleğini yapmamasından dolayı onu azarlar gibi bir tavır takındı. Hocamız dinî hizmete çok önem verirdi. Bir keresinde de bakanlar ve milletvekilleri olan ihvanımız tekkeye ziyarete geldiği zaman 'bırakın şu dünya işlerini de biraz tekkeye insan kazanmaya çalışın, yani eğitim çalışmalarına yönelin dediğini hatırlıyorum. Yani bakan v.s. olmayı çok önemli görmüyordu da asıl önemli olarak şaşırmış insanları iyi yola getirmeyi görüyordu.

M.E.: Bilindiği gibi aile toplumun temel esaslarından biridir. Hocaefendi'de gördüğümüz sosyolojik tabirle çekirdek aileye daha çok önem verdiğidir. Daha doğrusu çekirdek ailen ile geniş aile karışımı bir aile tipini dile getirmektedir.

Mesela, yeni evlilerin ayrı bir dairede olmalarını tabii karşılamakta ama gençlerin ebeveyne mutlak hizmet etmeleri gerektiğini vurguluyor.

M.E.C.: Evet, hocamız gün görmüş biri insan olarak, arif, kamil bir insan olarak ailelerin problemlerini biliyordu. Gelin-kaynana sıkıntılarını, gençlerin çektiklerini, büyüklerin gençlerin kendileriyle ilgilenmediklerinde düştükleri sıkıntıları biliyordu. Kendisi de bir ara tabii kendi annesini yanında bulundurmuydu. Kendi annesi ile kendi hanımı arasındaki sıkıntıları filan hepsini biliyordu. Sanıyorum bu hayat şartlarına da bakarak gençlerin biraz daha serbest olmalarını görüyor. Tabii anne babaların da evlatlarının mürüvvetlerini görmesi lazım, yaşlılara hizmet gerekir, onların da yardımsız bırakılmaması gerektiğini tabii olarak görüyordu. Bu bakımdan haklarını korumak, insanların birbirlerine zulmetmemesini sağlamak bakımından bu davranışı çok tabii. Hem gençleri ezdirmek istemiyor, hem de yaşlıların bakımsız ve ilgisiz kalmamasını sağlıyor.

Hocamızın sizin sormadığımız bir yönünü daha söyleyeyim. Hocamız bir hanımla yaşadı. Yani valide hanımla. Daha önce bir hanımı olmuş ama o doğumda vefat etmiştir, yani aynı anda iki hanımla evli olmamıştır. Bir kaç hanım almak gibi

bir düşüncesi olmadığı gibi hanımına karşı da çok latif davranırdı. Örnek olacak şekilde davranırdı. Hukukuna riayet ederdi. Bir de hanımından gelecek şeyleri de olgun bir şekilde göğüslemeyi bilirdi. Onu da hoş karşılardı. Göğüslerdi. Ben onu şuradan biliyorum: Hocamızın vefatından sonra valide hanımla biz daha yakından karşı karşıya kaldığımızda valide hanımın bir takım psikolojik problemleri olduğunu gördük. Bu problemleri nasıl göğüslediği ve nasıl hiç sızdırmaması olduğu anlaşıldı. Yani çok vefalı bir insandı. Aile içi idare kabiliyeti yüksek bir insandı. Çok mütehammil, baskıları sıfıra indiren bir tabiatı vardı. Bu da çok büyük bir başarı. Herkes bunun sağlayamıyor. Yani hanımından gelen bir takım ruhsal durumlara karşı herkes tahammül edemiyor.

Valide hanım hocamızı çok severdi. Yani Hocamızın bu bir başarısıdır. Yani valide hanımın hocamıza hizmeti tarif edilmeyecek kadar mükemmeldi. Tarif edilmeyecek kadar fedakardı ve bunu çok candan bir şekilde yapardı. Ben bunda Hocamızın büyük başarısı olduğunu kanaatindeyim. Yani kendisini sevdirmeye ve saydırma kabiliyetine bağlıyor. Müminlere Valide Hanım böyle saçını süpürge edencesine tamamen Hocamıza hizmet etmeye yoğunlaşmıştı. Böyle ne zaman çay içmeyi sever, ne zaman elinin silsinmesi lazım, ıslak bez ne zaman gidicek, meyve ikramı ne zaman olacak, seyahatte ne lazım olur v.s. bunları en ince detayına kadar valide hanım aşk ile yapardı. Bir keresinde bir Hac'dan konusu gecikmesi anında valide hanımın davranışlarını inceleme imkanı gördüm. Hocamız geç geldi. Valide hanım da onu vefat etti sandı. Birileri karşılarken havalardan alıp evlerine götürmüşler Hocamızı. Eşyaları geldi ama Hocamız gelmedi. Valide hanım siz beni aldatıyorsunuz, vefat etti de söylemiyorsunuz gibi bir duyguya düştü. O üzüntüleri karşısındaki davranışlarını da izleme imkanı buldum. Yani Hocamıza karşı o kadar candan, o kadar derinden bir bağlılık vardı ki Valide Hanımın böyle bir hizmeti hiçbir hanım kocasına belki yapmaz. Bu da tabii Valide Hanımın başarısından çok Hocamızın başarısı, kerameti ve kemalati diye düşünüyorum çünkü vefatından sonra onu idare etmenin ne kadar zor olduğunu yakınları gördüler. Nasıl gördüler mesela

Valide Hanım kendisine hizmet eden hanımları, kendisine ziyarete gelenleri de çok sert bir şekilde karşıladı. Biz hayret ederdik. Tabii ihtiyarlıktan belki ama onu senelerce Hocamızın idare ettiğini görüyoruz. Hocamız böyle yani, kendisinin göstermesi gereken tahammülleri son derecede, örnek derecede gösterirdi, kendisi aşırı derecede iyilik yapardı, ailede kadının haklarını korumaya önem verirdi.

Aile içi ilişkilerinde İslamın emrettiği her hak sahibinin hakkını vermek konusunda çok güzel bir numunedir.

M.E: Ailenin teşekkülü noktasında düğünlerin zorlaştırılmamasından yana. Hatta kendisinin bizzat aracı olduğu evlilikler bile var.

M.E.C: Evet. Hocamız evliliği teşvik ediyordu. Erken evliliği teşvik ediyordu. Yani erken evliliği, gecikmemeyi, kart olmamayı teşvik ediyordu. Kiracılık hadislerde de mevcut. Bu hususta Valide Hanım da o da gayretliydi. Mesela Bursa'lı bazı kimseleri biliyorum, hocaefendi git falancanın kızını al demiş. O şahıs madem Hocamız göndermiş deyip tahkik bile etmeden vermiş. Yani Hocamız bu konularda aracı olur, evliliği teşvik ederdi.

EK - II

NAKŞİBANDİYYE TARİKATININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Nakşibendiyye tarikatı Peygamber Efendimizin yolunda gitmeyi kendine şiar edinmiş sünni bir tarikattır. Bu sebeble de çok mürid bulmuş ve çabuk yayılmıştır. Nakşi müntesibleri için bir mescid veya salon, dergah görevi görür. Zikirlerine Hatme-i Haccagan denilir. Tarikat şeyhleri devrin alimleridir. Kur'an-ı Kerim, hadis, fıkıh, kelam gibi ilimler başta olmak üzere astronomi ve diğer ilimlerde de ihtisas sahibidirler.

Şeyh Muhammed Bahaeddin Nakşibend (1318/1389)²⁸⁷ tarafından kurulan tarikat, dünyadaki sufi tarikatların en önemlilerinden biridir. Fas'tan, Endonezya'ya ve Çin'den Doğu Afrika'ya kadar bütün İslam Aleminde Nakşi grupları mevcuttur. Bu tarikat 16. asırdan bu yana oynamış olduğu tarihi rol açısından önemlidir.²⁸⁸

Nakşibendiyye tarikatı üç koldan Hz.Peygamber (s.a.v)'e ulaşır.Bu kolların birincisi Peygamber Efendimizden, diğerleri ise Hz.Ebu Bekir (R.a)'den ve Hz.Ali (Kr.v)'den başlar. Bu tarikatın Osmanlılara girişi ise Fatih Sultan Mehmet zamanında, Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Molla İlahi vasıtası ile olmuştur.²⁸⁹

Nakşi tarikatında hafi zikir esastır. Taşkın hareketlere rastlanmaz. Sohbet ve rabıta önemli eğitim metodlarıdır. Bu tarikata girenlerden şu şartlar istenir:

1- Tevbe etmek,

²⁸⁷ . Bilgi için bkz. T.D.V. İ.A. İst. 1991, c.4, s.458

²⁸⁸ . Beningson, age., s. 79

²⁸⁹ . Eraydın , age., s.222

- 2- Hz.Peygamberin sünnetine tabi olmak,
- 3- Şeriata muhalif bidatlardan kaçınmak,
- 4- Ruhsatı terk, azimeti tercih,
- 5- Zulüm ve haksızlık yapmamak,
- 6- Borcu varsa ödemek veya helalleşmek,
- 7- Kazaya kalmış namazlarını eksiksiz kaza etmek,
- 8- Allah'ı çokça zikretmek.²⁹⁰

Nakşibendiyye tarikatı dört temel üzerine kurulmuştur:

- 1- Şeriatle zahiri temizlemek,
- 2- Tarikatle batını temizlemek,
- 3- Hakikatle kurb-i ilahiye ulaşmak,
- 4- Marifetle Allah'a ulaşmak.²⁹¹

Bunlardan başka Nakşibendiyye tarikatının on bir temel prensibi vardır.Abdülhalık-ı Gücdüvani'nin ortaya koyduğu rivayet edilen bu prensipleri kısaca burada zikretmeyi uygun gördük:

1- Huş der dem: Huş akıl, dem ise nefes manasınadır. Huş der dem, nefes alış verişte uyanık olmak, Allah'ı hatırdan çıkarmamak demektir.

2- Nazar ber kadem: Dervişin bakışlarının ayaklarında olmasıdır. Böylece manevi yolculuktaki tehlikelerden korunacaktır. Bu prensib alçak gönüllülüğü ve haline şükretmeyi içine alır.

²⁹⁰ .Türer, Osman, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi ,s. 179

²⁹¹ .Kara, Mustafa ,Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergah Yay. İst. 1985, 295, 296

3- Sefer der vatan: Dervişin kötü ahlaktan iyi ahlaka, beşeri sıfatlardan ilahi sıfatlara yönelmesi demektir. Ayrıca dervişin mürşid-i kamil bulana kadarki bedeni seferini de anlatır.

4- Halvet der encümen: Nakşibendiyyenin rengini en iyi gösteren bir özellik; zahirde halkla, batında ise Hakla olmak demektir. Derviş her türlü sosyal faaliyetlere iştirak ederek hayatın gerektirdiği fonksiyonları icra ederken, kalbiyle daima Allah'ın huzurunda olduğunun şuurunda olması ve O'nu bir an bile kalbinden çıkarmamasıdır. Nakşiler 'halvette şöhret, şöhrette ise afet vardır' derler. Bu tarikatta esas Hak için halka hizmet etmektir. "Öyle kimseler vardır ki, onları ne bir ticaret, ne de bir alış veriş Allah'ı zikretmekten alıkoymaz..."²⁹² ayet-i kerimesi de bu hale işarettir.

5- Yad kerd: Hatırlamak demektir. Zikirde maksat ta Allah'ı hatırdan çıkarmayarak, masiva ile kalbî alakayı kesmektir.

6- Baz gesti: Zikirde ayrıldıktan sonra "›lahi ente maksudi ve rıdake matlubi" (Allah'ım gayem sensin, istediğim senin rızandır) diyerek bunun manasını düşünmektir.

7- Nigah Daşt: Kalbe gelen düşünce ve hatıraları murakabe etmek demektir.

8- Yad daşt: Her an Hak'tan haberdar olmak demektir.

9- Vukuf-i Zamani: Dervişin her an halinden haberdar olması, zamanın en iyi şekilde değerlendirilmesi, her an Hakkın huzurunda olduğunu düşünerek hareketlerine ona göre çeki düzen vermesidir.

²⁹² . en - Nur, 37

10- Vukuf-i adedi: Müridin şeyhi tarafından verilen zikir adedine riayet etmesidir.

11- Vukuf-ı Kalbi: Kalbin Hak'dan haberdar olması demektir.²⁹³

Nakşibendiyye tarikatı Orta Asya'da çok yaygın bir tarikattır. Bunun sebepleri “Sufi ve Komiser” kitabında özetle şöyle anlatılır:

1- Nakşibendiyye elit zümreye ve halka ait olma gibi ikili bir karaktere sahiptir.

2- Nakşibendiyye kendini politik ve sosyal şartlardaki değişikliklere adapte hususunda özel bir kabiliyeti vardır. Özellikle “halvet der encümen” prensibinin bu konudaki tesiri mühimdir.

3- Herkesin anlayacağı dil kullanılmıştır. Her toplumda toplumun literatürüyle var olmuştur.

4- Bir çok bölgede 'cihad' faaliyetlerinde hep baş rolde yer almıştır.

5- Birliği muhafaza kabiliyeti vardır. Ortak bir inanç ve basit bir ortak kuralı tatbiki sayesinde bu kabiliyeti geliştirmiştir. Özellikle “sessiz zikir” prensibi her türlü gizli faaliyet için zemin hazırlamıştır.

6- Orta yolu tercih etmiştir. Her türlü fanatizm ve radikalizmi bir kenara bırakmıştır.²⁹⁴

²⁹³ . Eraydın, age., s.222, 227

²⁹⁴ . Beningson, age., s. 81, 82

7- Şeriata çok sıkı bağlılığı ve şeriati, tarikatın yanında ikinci dereceye düşüren sufilerle mücadele etmesi.²⁹⁵

²⁹⁵ . Algar, Hamid ,Nakşibendiyye Tarihinin Siyasi Boyutları, İlim ve Sanat, sa,33, 34 ve 35-36.

EK - III

AHMED ZİYAÜDDİN GÜMÜŞHANEVİ

ve GÜMÜŞHANEVİ DERGAHI

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Hazretlerinin esas adı Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el Gümüşhanevi'dir. Dıyaüddin mahlası ve Gümüşhanevi nisbesi ile şöhret bulmuştur.²⁹⁶ Hayatının ilk on yılı Gümüşhane'de geçmiştir. Daha sonra ailesi ticaret için Trabzona göç edince o da oraya gider. Bir müddet fiilen ticari hayatın içerisinde bulunsa da ilmî çalışmalara ara vermez. Daha sonra alış veriş için geldiği İstanbul'dan geriye dönmez ve ilim tahsiline başlar.²⁹⁷

İstanbul'da ilk uğradığı ilim merkezi Bayezid Medresesidir. Burada, Hikmet, Ahbar, Tasavvuf ve Fen gibi akli ve nakli ilimleri öğrenir. Daha sonra Mahmutpaşa Medresesine giderek ilmî çalışmalara devam eder.²⁹⁸ Ayrıca burada bir takım Nakşi şeyhlerinden manevi dersler de alır.

On üç yılda icazet alan Gümüşhanevi Bayezid Medresesinde müderrisliğe başlar. Bu esnada hem tedrisat yapar hem de eserler yazar.

A. Ziyaüddin Gümüşhanevi, şeyhi Ahmed b. Süleyman el Ervadi'den Kadiriyye, Kübreviyye, Çeştiyye, Sühreverdiyye, Rıfaiyye, Şazeliyye, Desukiyye,

²⁹⁶ . Gündüz, İrfan, Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddin, s. 11

²⁹⁷ . Gündüz, age., s. 17

²⁹⁸ . Gündüz, A. Z. G. S. B., Seha Neşriyat, İst. 1992 s, 20

Halvetiyye, Nakşibendiyye, Müceddidiyye, Mazhariyye, ve Halvetiyye tarikatlarından hilafet-i tamme ile icazet almıştır.²⁹⁹

Gümüşhanevi önceleri Mahmudpaşa medresesindeki hücresiyle iktifa ederek müridanıyla ilgilenir. Ama daha sonraları müridan arttırınca ihtiyaca binaen ibadet kapalı ve metruk bulunan Fatma Sultan Camiini³⁰⁰ özellikle toplu zikir ve sohbetler için tekke ittihaz eder. Bu cami daha sonra tamir ve ihya edildii gibi cami bitişine on altı odalı bir ev ve bir de tekke yaptırılır. Gümüşhaneli de hicri 1292'de bu tekkeye taşınır. Bu tarihten itibaren de bu cami “Gümüşhaneli Dergah-ı Şerifi” diye şöhret bulur.

Sayıları milyonu bulan müridi olduğu anlaşılan Gümüşhanevi'nin tesir sahası dünyanın bir çok bölgesine yayılmıştır. Halifelerini çeşitli bölgelere göndererek islam aleminin irşadına ve uyanmasına çalışmıştır. Mesela halifelerinden Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi Pekin'e gönderilmiştir. Bu hoca efendi bundan sonra 'Çinli Hoca' diye de anılmıştır. Keza Mısır'da da halifeleri olup Gümüşhanevi bu ülkede çok yakından bilinmektedir.³⁰¹

1976 yılında aynı silsilenin temsilcisi ve araştırma konumuz olan Zahid Kotku'yu ziyaret eden Komor Adaları Dışişleri temsilcisinin ifadeleri de gösteriyor ki ta oralarda bile Gümüşhanevi'nin tesirleri vardır. 1976 yılında yapılan İslam İlkeleri Dış İşleri Bakanları toplantısına katılan yetkili Zahid Kotku ile görüşmesinde şunları nakleder: “1880'lerde II. Abdülhamid Han, hilafeti, islam Alemindeki müessiriyetini arttırmak için, çeşitli ıslam memleketlerine derviş kabileleri gönderdiği zaman, Komor Adalarına da Gümüşhaneli Dergahına mensub dervişler

²⁹⁹ . Gündüz, Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddin, s. 17

³⁰⁰ . Gündüz , age., s. 53 (Bu cami şu an mevcut değildir)

³⁰¹ . Gündüz, A. Z. G. S. B, s, 45

tevcih edilmişti. Onların bölgemizde tesis ettikleri halka o zaman azınlıkta bulunan müslüman nüfusu, bugün çoğunluğa inkılab ettirebilmiştir. Halen mevcut ve faal olan Komor Adalarındaki Gümüşhaneli Dergahına müntesib bir kimsenin manevi zevki ile zat-ı alilerini ziyaret etmekten şeref duyarım.³⁰²

Tasavvuf Tarihinde bir çok zahid ve sufi, hadise dair müktesebatını kitaplaştırmışlardır. Ma'ruf-i Kerhi, Haris Muhasibi, Hakim Tirmizi, Kelabazi, Bursalı İsmail Hakkı bunlardan bazılarıdır.

Gümüşhanevi Hazretleri de Tasavvuf Tarihinin köklü bir geleneği olan bu hadis öğretimini sürdürür. Hadis öğretimine özel bir önem vermiş ve hadislerle ilgili eserler yazmıştır. Bunlar Ramuz el Ehadis, Levami-ül Ukul, Acaib'ün Nübüvve, Letaif'ül Hikem ve Hadis-i Erbain'dir.³⁰³

Gümüşhanevi Hazretleri ilme büyük değer vermektedir. Ama öte yandan sosyal faaliyetleri de ihmal etmemekte, oldukça yoğun faaliyetlerde bulunmaktadır. Onun irşad faaliyetleri, içine kapalı bir tekke olmayıp toplumun her kesimine hitab edebilen, insanların kendi düşüncesine yönlendiren bir özellik arz etmektedir. Müridanın oluşturduğu sermaye ile matbaa kurması ve ilmî eserler neşrettirip bedava dağıtması da onun bir başka yönüdür. Hatta bunlarla da yetinmeyip İstanbul, Rize, Bayburt ve Ohta onsekiz bin cilt kitap kapasiteli dört ayrı kütüphane de kurdu muştur.³⁰⁴

Onun tarikat faaliyetleri fert ve toplumu bütünüyle ele alan, onların hem dünyevî hem de uhrevî hayatlarını tanzime yönelen aktif bir görünüm arz eder. O,

³⁰² . Gündüz, age., s.304

³⁰³ . Aydın, Abdullah, A. Z. G. S. B, s.66

³⁰⁴ . Türer, Osman, A. Z. G. S. B, s. 83

dinî, ilmî , kültürel ve hatta ekonomik yönden ideal bir seviyeye ulaşmış bir islam toplumu inşa etmek istemektedir. Bundan dolayı tarikat anlayışında pasifliğe, tembelliğe, miskinliğe asla yer yoktur; ilayı kelimetulah için, Cenab-ı Hakk'ın tesbit ettiği ölçülerden sapmadan, din ve dünya için çalışıp çabalamak vardır.³⁰⁵

Tekkeler , zamanın şartlarına ve imkanları dahilinde ictimai hayata yön veren çeşitli faaliyetleri tarihin her devrinde gerçekleştirmişlerdir. Ancak Gümüşhaneli Dergahı diğerlerinden biraz daha farklı üslubuyla dikkat çekmektedir. Gümüşhaneli dergahının cemiyet ihtiyaçlarına ve zamanın şartlarına hitab eden metodu, ilmî, iktisadî ve ictimai gayeleri hedef alan bir usulü olması üzerinde titizlikle durulması gereken bir meseledir.³⁰⁶

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, dergahını Babı Ali'nin tam karşısına kurmuştur. Devlet adamları ve özellikle batıcılar bundan ürkmüştür. Gümüşhanevi 'Balık baştan kokar' prensibince devlet adamlarına yönelik faaliyetlere büyük önem vermiştir. Kendisine intisab eden devlet adamlarının sayısı az değildir. Onun metodunda devlet yönetimine talib olmanın ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Gümüşhanevi'nin islam toplumları için daima batı hakimiyetinden korunacak çözümler üretebilmesi önemlidir. Sözelimi İstanbul'da faizli banka açıldığı sıralarda, mensuplarını banka etkisinden kurtarmak için, Dergahında bir yardımlaşma sandığı kurdu muştur.³⁰⁷

³⁰⁵ . Türer, A. Z. G. S. B., s. 84

³⁰⁶ . Gündüz, A. Z. G. S. B, s. 29, 30

³⁰⁷ . Can, Sabri, Özcan, A. Z. G. S. B, s. 57

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR:

- Albayrak, Sadık, Osmanlı Uleması, c. II, Medrese Yay., İst.1980.
- Albayrak, Sadık, Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı, s.66 vd., Araştırma, İst.,1989.
- Algül, Hüseyin, İslam Tarihi, c. II, Gonca Yay. İst., 1986.
- Aron , Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yay., 2. bas., İst, 1989.
- Beningsen ,Alexandre And Qelqueojay - Chantlal Lemercier, Sufi ve Komiser, çev, Osman Türer, Akçağ Yay., Ank, 1988.
- Bilgiseven , Amiran Kurtkan, Eğitim Sosyolojisi, T. D. A. V. Yay. 4. bas., 1987.
- Bilgiseven , Amiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, 4. Bas, Filiz Kitabevi, İst., 1986.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İst. 1985.
- Daryal, Ali Murat, Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri, İFAV, İst. 1994.
- Demirhan, Ahmet, Modernlik, Ağaç Yayınları., İstanbul., 1992, s. 67.
- Er İzzet, Sosyalleşme Sosyal Gelişme ve İslam (Din Sosyoloji Açısından Bir deneme), Furkan, Bursa, 1988.
- Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, İFAV., İstanbul, 1994.
- Erkaya, Metin, Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz, Mehmed Zahid Kotku'nun Sohbetlerinden Derleme, Seha Neşriyat, İst. 1995.
- Freyer, Hans, İctimai Nazariyeler Tarihi, çev. Tahir Çağatay, A. Ü D. T C. F. Y., 3. bas., Ank. 1977.
- Günay, Ünver, Din Sosyolojisi Dersleri, E. Ü. Y., Kayseri , 1993.
- Gündüz, İrfan, Gümüşhanevi Ahmed Ziyaeddin (K.S) Hayatı, Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı, İst. 1984.
- Gürdoğan, Ersin Nazif, Görünmeyen Üniversite , 2. bas., İz Yay., İstanbul, 1994.

- Hamidullah, Muhammed, İslam Müesseselerine Giriş, çev. Şhan S. Sırma, Bir Yay., İst., 1984.
- Şz, Mahir, Din ve Cemiyet, Kitabevi, İst., 1990.
- Kara, Mustafa, Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler Dergah Yay, İst., 3. bas. 1990.
- Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergah Yay., İstanbul, 1985.
- Kehrer, Günter, Din Sosyolojisi, çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İst. 1992.
- Kemikli, Bilal, Mehmed Zahid Kotku'nun Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, A.Ü.İ.F, 1990, Ank.
- Kızılçelik, Sezgin, Erjem Yaşar, Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Konya , Ortev, 1992.
- Kotku , Mehmed Zahid, Ana Baba Hakları, Seha Neş., İst., 1992.
- Cennet Yolları, Seha Neş., İst., 1992.
- Ehl-i Sünnet Akaidi, Seha Neş., İst., 1992.
- Hadislerle Nasihatlar, Seha Neş., İst., 1992.
- Mehmed Zahid Kotku'dan Tenbihler, Seha Neş., İst., 1995.
- Mü'minlere Vaazlar, Seha Neş., İst., 1992.
- Nefsin Terbiyesi, Seha Neş., İst., 1992.
- Özel Sohbetler, Seha Neş., İst., 1992.
- Seçme Dualar ve Sıkıntılardan Kurtuluş, Seha Neş. İst., 1993.
- Tasavvufi Ahlak, Seha Neş., İst., 1992.
- Larsen, Otto, Schrag Clarence C. Lundberg George, Sosyoloji, çev. Özer Özokkaya, Ülker Gürkan, Ank., 1970.
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Metin Kıratlı, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1991.

- MacIver R. M., Page Charles H. , Cemiyet, çev. Amiran Kurtkan, c.I., Milli Eğitim Bakanlığı .2. bas., İst. 1994.
- Mannan, İslam Ekonomisi, çev. B. Zengin T. Ömeroğlu, 4. bas. Fikir Yay., İst. 1980.
- Mardin, Şerif, Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiye'de din ve toplumsal değişim, İletişim Yay. İst. 1993 .
- Mardin, Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yay., 3. bas., İst. 1993.
- Menshing, Gustav, Dinî Sosyoloji, çev.Mehmet Aydın, Temkin Kitabevi Yay. Konya 1994.
- Naisbitt, Jhon & Patricia Aburdune, Megatrends 2000, Çev, Erdal Güven, Form Yay. 2. bas. İst., 1991.
- Öcal, Mustafa, İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, Ensar Neşriyat, İst. 1994.
- Özdamar, Mustafa, Celal Hoca Kuşağı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Rıdvan, Seyyid, İslam'da Cemaatler Kavramı, çev. Mehmet Can, Endülüs Yay.İst. 1991.
- Sarıbay, Ali Yaşar, Türkiyede Modernleşme Din ve Parti Politikası, İst., 1985.
- Sezal, İhsan, Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, Akçağ Yayınları, Ank., 1991.
- Sezen ,Yümnı, Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler, İFAV, İst., 1993.
-Sosyoloji Açısından Din, İFAV ,İst., 1988.
- Son Mesaj Gazetesi 9 Ocak 1997.Ank. sa.25. Zahid Kotku'nun 30. Mart 1975 de yaptığı bir sohbet.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, RisaleYay., c.I, II, İst.1991.
- Şenay, Bülent, Dinî Cemaatler Sosyolojisi ve Hıristiyan Cemaatler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1991.
- Şentürk , Recep, İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim, İz Yay., İst., 1997.

- Tulan B, İsen Galip, Batmaz V, Sosyal Psikoloji , Adım Yay.,Ank., 1990.
- Turner, Bryn, S., Max Weber ve İslam, çev. Yasin Aktay, Vadi Yay., Ank. 1991.
- Türer , Osman, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, Seha Neşriyat, İst. 1995
- Ülgener, Sabri, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası , Der Yay., İst. 1981.
- Vakkasoğlu, Vehbi, İzzet Bırakanlar, Cihan Yay. İst. 1982 .
- Wach, Joachim, Din Sosyolojisine Giriş, çev. Battal İnanlı, A, Ü. B., Ank., 1987.
- Weber, Max, Sosyoloji Yazıları, çev. Taha Parla, Hürriyet Yay, 3. bas., İst. 1993.
- Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu, çev. Zeynep Auroba, Hil Yay., İst., 1985.
- Yazan, Ümid Meriç, Cevdet Paşa'nın Devlet ve Toplum Görüşü, İnsan Yay, İst. 1992.
- Yılmaz , Hülya, Düünden Bugüne Gümüşhanevi Mektebi, Seha Neş., İst. 1997.

MAKALELER :

1. Aile Şurası, "Sosyo Kültürel Değişme ve Gelişme Komisyonu Raporu." T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurum Başkanlığı, Ank., 1990.
- Algar, Hamid, "Nakşibendiye Tarikatının Siyasi Boyutları", çev. Kemal Kahraman, İlim ve Sanat sa. 33, 34, 35 ve 36.
- Aykın , Atiye, " Mehmed Zahid Kotku Tekkeminin En Genç Halifesi", Kadın ve Aile Dergisi, Kasım 1994, sa, 116.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", Vakıflar Dergisi sa.2, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942.
- Binatlı ,Yusuf Ziya, Dağıstanî Ömer Ziyaeddin, D.İ.A., c.VIII.
- Çetin, Abidin, "Kemmiyet Değil Keyfiyet", İst. Mec. Kasım 1989, sa. 75.
- Diğerler, Vehbi, "İleri Görüşlülüğünün Tesirini Gördük", İst.Mec, Kasım 1996, sa. 159.

- Doğan Lütfi, "Bu İnsanlar Allah'ın Cemiyyete Bir Lutfudur", İ. Mec. Kasım 1986, sa. 39.
- Ekşioğlu, Mahmut, "Aileye Çok Önem Verirdi", İ. Mec., Kasım 1990, sa. 87, s. 52.
- Gönenç, Halil, "Hasekiyi Mehmed Zahid Efendi Açtırdı", İ. Mec., Ağustos 1994, sa. 132.
- Gündüz İrfan, "Mehmed Zahid Kotku Hazretlerini Rahmetle Anıyoruz" İ. Mec. Kasım 1987, sa. 51.
- İlhan, Halit, "Bağımsızlığı Teşvik Etmıştır", İ. Mec. Kasım 1992, sa. 111.
- İsmail, Hekimoğlu, "Mehmed Zahid Kotku" İ. Mec. Kasım, 1992, sa. 111.
- Jean - Louis Michon, "Dinî Kurumlar", İslam Şehri, editör, R. B. Serjeant, çev. Elif Topçugil, Ağaç Yay., İst. 1992.
- Kadın ve Aile Dergisi, "Bir Gönül Mimarının Ardından", Kasım 1985, sa. 8 .
- Katırcıkara, Ayhan, "İskenderpaşa Akademisi", Türkiye Gazetesi, 11 Kasım 1995, İst.
- Kurucu, Ali Ulvi, "Ahlak Abidesi Örnek Bir İnsandı", Cuma Dergisi, 11-17 Kasım 1994, sa. 222.
- Özdenören, Rasim, "Onunla Sohbet Ortamı Yeniden İhya Edildi", İ. Mec., Kasım 1986, sa. 39.
- Say, Seyfi, "Mehmed Zahid Kotku'yu Anarken", İ. Mec. Kasım 1991, sa. 99.
- Türel, Yusuf, "Onda Aradığımız Veliyi Bulduk", İ. Mec, Kasım 1996 sa. 159.
- Yıldız, Nureddin, "Cemaat", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yay. c. I, İst. 1991.
- Zarcone, Thierry, "Nakşibendiler ve Türkiye Cumhuriyeti, Zulümden, Yeniden Siyasi ve Toplumsal Mevkiye Uluşma (1925 - 1991)" çev. Eriman Topbaş, Türkiye Günlüğü, Yaz 1993, sa. 23.

MÜLAKAAT ve KONUŞMALAR